

Ur KB:s samlingar

Digitaliserad år 2013

National Library
of Sweden

Slutbetänkande av 1982 års
bokutredning

SOU^{1984:30}

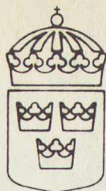
LÄS
MER!

The title 'LÄS MER!' is rendered in large, bold, black letters against a red background. The letters are filled with a white and black striped pattern. Several cutouts within the letters reveal a detailed image of a human eye. Above the 'LÄS' part, there are two small circles, one white and one black, resembling eyes. The overall design is graphic and striking.

Slutbetänkande av 1982 års
bokutredning

SOU 1984:30

Statens offentliga utredningar
1984:30
Utbildningsdepartementet

LÄS MERA!

Slutbetänkande av 1982 års bokutredning
Stockholm 1984

Omslag Arne Öström
Arrangemang med tillstånd av Atlantis
ISBN 91-38-08294-2
ISSN 0375-250X
Liber Tryck 1984 322446

Till statsrådet Bengt Göransson

Genom beslut den 22 december 1981 och den 1 april 1982 bemyndigade regeringen dåvarande chefen för utbildningsdepartementet att tillkalla en kommitté med högst åtta ledamöter med uppdrag att utreda frågor rörande bokdistributionen.

Med stöd av bemyndigandet tillkallade departementschefen den 16 mars resp. 26 april 1982 som ledamöter numera generaldirektören Gunnar Petri, tillika ordförande, departementsrådet Mikael Ankers, numera direktören Anders Clason, hovrättsrådet Jan Gehlin, bokhandlaren Bengt Lineruth, generaldirektören Bo Martinsson, bokförläggaren Per A Sjögren samt ledamoten av riksdagen Gudrun Sundström.

Utredningen har antagit namnet 1982 års bokutredning.

Som experter tillkallades den 2 juli 1982 direktören Per Nordenson, departementssekreteraren Wolfgang Rüdell och byråchefen Sven Sahlström, den 5 oktober 1982 civilekonomen Mona Hallén, den 15 november 1982 hovrättsassessorn Ann-Christine Lindblom, den 6 december 1982 fil.kand. Hans Olof Johansson samt den 18 november 1983 byrådirektören Torbjörn Thörngren.

Sekreterare i utredningen har fr.o.m. den 3 maj 1982 varit kulturchefen Thomas Rönström. Biträdande sekreterare har varit departementssekreteraren Birgitta Lindencrona fr.o.m. den 1 juni 1982 och avdelningsdirektören Bror Werbell fr.o.m. den 15 september 1983. I utredningens kansli har även ingått assistenten Christina Holmer.

Utredningen har i oktober 1983 avgivit rapporten LÄS! (Liber Förlag). Vidare har vissa undersökningsresultat publicerats i rapporterna (Ds U 1983:15) Litteraturförmedling i tre Dalakommuner och (Ds U 1983:16) Bokklubbar och bokvanor (under utgivning).

1982 års bokutredning överlämnar härmed sitt slutbetänkande. Ledamoten Gehlin har anmält att han på grund av stor arbetsbörda i utredningens slutskede inte haft möjlighet att ta ställning till betänkandet i alla dess enskildheter. Han ansluter sig emellertid till förslagen i stort.

Särskilt yttrande avseende kap 9.9 Kommunala bokinköp från lokal bokhandel har avgivits av ledamoten Martinsson.

Stockholm den 3 april 1984

Gunnar Petri

Mikael Ankers

Jan Gehlin

Bo Martinsson

Gudrun Sundström

Anders Clason

Bengt Lineruth

Per A Sjögren

/Thomas Rönström

Birgitta Lindencrona

Bror Werbell

Innehåll

<i>Sammanfattning</i>	9
1 <i>Bokutredningens uppdrag och arbete</i>	15
1.1 Direktiv	15
1.2 Utredningsarbetet	16
2 <i>Ett internationellt perspektiv</i>	19
2.1 Bokens situation i Norden	19
2.1.1 Danmark	19
2.1.2 Finland	21
2.1.3 Island	23
2.1.4 Norge	24
2.2 Några problemområden	26
2.2.1 Bokutgivningen och förlagen	26
2.2.2 Bokpriserna	29
2.2.3 Bokhandeln	32
2.2.4 Bokklubbarna och förlagens direktförsäljning	33
2.2.5 Litteraturstöd	35
3 <i>Litteraturpolitikens mål</i>	41
4 <i>Böcker och läsning</i>	45
4.1 Litteratur och nationell identitet	45
4.2 Läsvanor	46
5 <i>Boken i mediasamhället</i>	49
5.1 Boken som medium	49
5.2 Boken i konkurrens	49
5.3 Teknisk utveckling	50
5.4 Slutsatser	52

6	<i>Bokbranschens villkor</i>	53
7	<i>Förlag och utgivning</i>	55
7.1	Författare och utgivare	55
7.2	Utgivningsstödet — effekter och resultat	57
7.3	Handläggning av utgivningsstödet	61
8	<i>Bokens tillgänglighet</i>	65
8.1	Försäljningskanaler	65
8.1.1	Bokhandelnätet	65
8.1.2	Direktförsäljning	69
8.1.3	Sortimentsbredd	71
8.1.4	Spridning och tillgänglighet	72
8.2	Bibliotek	75
9	<i>Bokutredningens förslag</i>	77
9.1	Läsning och läsfrämjande	77
9.1.1	Litteratur och språk	77
9.1.2	Att väcka läslust	79
9.1.3	Skönlitteratur i grundskolan	80
	Inledning	80
	Skolans kulturpolitiska uppgifter	81
	Ansvar för litteraturen	83
	Erfarenheter av läsfrämjande i skolan	83
	Bibliotek och skola	85
	Organisation	86
	Fortbildning och lokalt utvecklingsarbete	87
	Forskning	89
	Resurser finns	90
	Sammanfattning	92
9.1.4	Arbetsplatsbibliotek	93
9.1.5	Böcker i andra medier	95
9.2	Ingrepp på bokmarknaden	98
9.2.1	Handeln med böcker och den fria konkurrensen	98
9.2.2	Bokhandeln i förändring	99
9.2.3	Återinförande av fasta bokpriser?	101
9.2.4	SPK:s bedömning av ett fastprissystem	102
9.2.5	Fasta bokpriser är <i>inte</i> en framkomlig väg	104
9.2.6	Formella och praktiska möjligheter	106
9.2.7	Andra former av konkurrensbegränsning	110

9.3	Ett utvecklingsprogram för bokhandeln	111
9.3.1	Fackbokhandeln	111
	Abonnemangssystemet	111
	Lagerhållning och returerna	113
	Ett förstärkt fackbokhandelsavtal	113
9.3.2	Övrig bokhandel	114
	Bokhandelns situation	114
	Motiv för statlig insats	115
	Sortimentsstöd	116
9.3.3	Distributionsfrågor	118
	Spedition och frakt	118
	Posttaxorna och bokdistributionen	119
	Seeligs kompletteringslager	120
9.3.4	Kreditstöd	121
9.3.5	Datorutveckling i bokhandeln	123
9.3.6	Utbildning och rådgivning	127
9.3.7	Samordnat bokhandelsstöd	128
9.4	Utgivningsstöd	129
9.4.1	Förändring av nuvarande utgivningsstöd	129
	Utvecklingen i förlagsbranschen	129
	Förändringsalternativ	130
	Upplagebegränsat garantistöd	132
	Högsta tillåtna förlagsnettopriser (maxpriser)	133
	Administrationskostnader	135
9.4.2	Övrigt utgivningsstöd	135
	Nationalupplagan av August Strindbergs Samlade Verk	135
	Författarverkstäder/bokmaskiner	136
	En bok för alla	137
	Utgivning av lättläst litteratur (LL-böcker)	139
	Böcker med stor stil	140
	Svensk litteratur i utlandet	142
	Utgivning av populärvetenskaplig litteratur	142
9.5	Ett nytt uppslagsverk	143
9.5.1	Bakgrund	143
9.5.2	Uppslagsverkskommittén	143
9.5.3	Remissynpunkter	144
9.5.4	Behov av nytt uppslagsverk	145
9.5.5	Kostnadsberäkning	145
9.5.6	Stödbehov och stödformer	146
9.5.7	Kulturrådets initiativ	146
9.6	Kreditgarantier till bokförlag	148

9.7	Finskspråkig litteratur i Sverige	151
9.7.1	Finska böcker i svensk bokhandel	151
9.7.2	Biblioteken och den finska litteraturen	152
9.7.3	Kartläggning	152
9.8	Litteraturstödet och folkbibliotekens inköp	155
9.9	Kommunala bokinköp från lokal bokhandel	160
10	<i>Genomförande och kostnader</i>	165
	<i>Särskilt yttrande</i>	168

Sammanfattning

En utgångspunkt för 1982 års bokutredning har varit att de *kulturpolitiska mål* som lades fast år 1974 av riksdagen skall förverkligas och att de därmed också skall ses som grundläggande mål för samhällets politik för litteratur och läsning. En annan utgångspunkt har varit förvissningen om att boken har ett unikt värde som kulturmedium.

Bokutredningens uppdrag har primärt rört de statliga insatserna för stöd till utgivning och spridning av kvalitetslitteratur samt de allmänna villkoren för bokbranschen. Grundläggande för en framgångsrik litteraturpolitik är emellertid att *läsningen* i vid mening sätts i centrum. Helt avgörande härvidlag är de insatser som kan göras för att förankra läsningen och upplevelsen av litteratur hos den uppväxande generationen. Jämfört med detta ter sig alla andra litteraturpolitiska insatser som mindre betydelsefulla.

Utredningen har funnit det förenligt med sitt uppdrag att lämna konkreta förslag om förstärkningar i vad avser litteraturens ställning i grundskolan och ett fördjupat samarbete mellan skola och bibliotek. Med ganska små förskjutningar i användandet av de omfattande resurser som samhället satsar på skolväsendet skulle förbättringar av helt avgörande art för litteraturens ställning i Sverige på lång sikt kunna åstadkommas.

Det väsentligaste är att hela tiden få nya generationer att läsa kvalitetslitteratur och få dem att uppskatta bokläsandets värden. Enligt utredningens uppfattning finns grundförutsättningarna för en kontinuerlig satsning på ett förstärkt samarbete mellan barn- och ungdomsbiblioteken och grundskolan enligt de traditioner som utvecklats på flera håll i landet.

Den dominerande delen av samhällets insatser för boken sker via det offentliga biblioteksväsendet. Detta är enligt utredningens uppfattning ett uttryck för en riktig prioritering. Biblioteken är och bör vara det utan konkurrens viktigaste området för samhällets ekonomiska insatser för litteraturen. Förslag rörande inriktningen av bibliotekspolitiken lämnas av folkbiblioteksutredning-

en. Bokutredningen vill emellertid understryka betydelsen av att biblioteksväsendet får tillräckliga resurser för att kunna leva upp till de krav som bör ställas på biblioteken som den främsta yttringen av en ansvarsfull litteraturpolitik.

Målmedvetna insatser för läsfrämjande åtgärder i vid mening är vid sidan av en ökad satsning på litteraturen i skolan den grundläggande förutsättningen för en långsiktigt framgångsrik litteraturpolitik. Detta förutsätter aktiviteter med stark kontinuitet på många plan och i många former. Ett samlat program för att sätta läsningen i centrum involverar förutom skolan och biblioteksväsendet framför allt folkrörelserna och andra organisationer.

Den svenska *bokutgivningen* uppvisar en betydande bredd och mångfald. Enligt utredningens uppfattning har det statliga utgivningsstödet i väsentlig mån bidragit härtill. Det har också medverkat till förbättrade etableringsmöjligheter inom förlagsområdet och motverkat koncentrationstendenser. Utformningen av litteraturstödet är också i väsentliga avseenden ändamålsenlig. Utredningen lämnar inte förslag om några stora förändringar i inriktningen av utgivningsstödet. Genom en begränsning av stödet för de titlar som säljs i sådana upplagor att de ger ett betydande överskott kan ytterligare utrymme ges för stöd till annan angelägen utgivning.

För att tillgodose det intresse som en framgångsrik politik för litteratur och läsning åstadkommer krävs att boken finns tillgänglig för allmänheten. Ett brett urval av böcker, innefattande även titlar som enbart når begränsade upplagor, måste vara möjligt att få tag i för alla människor. Bokens tillgänglighet måste i möjligaste mån göras oberoende av geografiska och sociala hinder.

De tre stora kanalerna för distribution av böcker till läsare är biblioteksväsendet, bokhandeln samt försäljning genom bokklubbar och annan direktdistribution. Ingen försäljningskanal kan ersätta *bokhandeln* när det gäller att ge allmänheten självständiga valmöjligheter och tillgång till böcker som inte kan ges ut i stora serier. Det är via bokhandeln som de nya författarskapen måste ut, och det är bokhandeln som skall ge människorna överblick och kontakt med litteraturen. Det är också påfallande vilken stor betydelse förekomsten av en väl sorterad bokhandel på en ort har för litteraturtillgängligheten i regionen.

Det är enligt bokutredningens uppfattning ett väsentligt samhällsintresse att upprätthålla ett väl sorterat bokhandelnät över landet. Det är också betydelsefullt att bokhandeln själv uppfattar sitt ansvar för att tillhandahålla ett brett sortiment av böcker som också hålls tillgängliga under en rimligt lång tid.

Fackbokhandelsavtalet innebär en klar viljeinriktning från

bokbranschens sida att värna om den välsorterade fackbokhandeln. Från förlagssidorna har man nu förklarat sig villig att uppta förhandlingar med bokhandelns företrädare om en förändring av avtalet. Förlagen skulle kunna åta sig att utan debitering ställa ett exemplar av varje litteraturstödd titel till förfogande för fackbokhandeln. Därmed bortfaller returrätten på dessa exemplar. Inom bokbranschen föreligger således ett åtagande om ett särskilt och utökat ansvar för distributionen av den litteraturstödda utgivningen. Detta är enligt bokutredningens uppfattning ett väsentligt inslag i en strävan att gynna försäljning och distribution genom bokhandeln av ett brett utbud kvalitetslitteratur.

Bokutredningen betonar också nödvändigheten av att skydda *övrig bokhandel* från fortsatt uttunning och ge den konkurrenskraft. Många av bokhandlarna utanför fackbokhandelsgruppen är ensamma på sin ort och en nedläggning skulle innebära en ytterligare utarmning av den kulturella servicen. Utredningen har kommit till slutsatsen att det krävs ett statligt stöd även för denna grupp. Utredningen föreslår därför en ny stödform för mindre bokhandlar. Stödet bör utformas som ett sortimentsstöd i kombination med en konsultinsats. Det skall ses som ett kulturpolitiskt och konsumentpolitiskt motiverat stöd för att värna om tillgängligheten av god litteratur.

Den typ av direktförsäljning som sker genom *bokklubbar* har bidragit till en bred spridning av litteratur i svenska hem. Titelbredden i bokklubbsverksamheten är emellertid med naturnödvändighet förhållandevis begränsad, och den tendens till de stora seriernas dominans som gör sig märkbar även på andra håll är särskilt tydlig vad avser bokklubbsförsäljning. Någon ersättning för bokhandeln när det gäller att stå för distributionen av smal litteratur och nya författarskap kan bokklubbarna knappast bli.

Enligt det system som rådde före år 1970 fastställde förlagen bokens pris. Detta pris fick därefter inte ändras i senare försäljningsled, och priskonkurrens inom detaljhandeln vad avser böcker uteslöts därmed. Utredningen har noga övervägt om en återgång till ett system av denna typ skulle vara till fördel för spridningen och tillgängligheten av kvalitetslitteraturen. Utredningen har därvid inte funnit det rimligt att överväga en fullständig återgång till det gamla bokhandelssystemet, innebärande bl.a. etableringskontroll, ensamrätt, kommissionssystem och mottagningskyldighet. Det skulle bl.a. kräva en omfattande myndighetskontroll av såväl butiksetablering som prispolitik. Vad som skulle kunna komma i fråga är någon form av *fastprissystem* som genomförs utan andra marknadsingrepp.

Förutsättningar för en frivillig överenskommelse inom bokbranschen om ett system med fasta bokpriser saknas och kräver

dessutom dispens från bruttoprisförbudet. Ett sådant system måste därför introduceras lagstiftningsvägen. En lagstiftning om en priskarenstid borde i och för sig vara möjlig. Ett sådant fastprissystem skulle bygga på hypotesen att spridningen av smala titlar skulle främjas genom att priskonkurrensen på de nya attraktiva titlarna upphörde för en viss tid och att därigenom fackbokhandelns förbättrade bruttovinst för denna del av sortimentet skulle medge insatser för att saluföra och lagerhålla smal kvalitetslitteratur.

Bokutredningen har dock kommit till slutsatsen att återinförandet av ett system med fasta bokpriser inte skulle få avsedda kulturpolitiska effekter. Ett sådant ingrepp i den fria konkurrensen på bokmarknaden skulle inte stärka bokhandeln och därmed förbättra allmänhetens möjligheter att få tillgång till den goda litteraturen. Utredningen är således inte beredd att föreslå någon ändring i den näringsrättsliga regleringen av bokbranschen.

Enligt utredningens uppfattning tillgodoser ett utvidgat fackbokhandelsavtal i väsentlig utsträckning de syften som en kulturpolitiskt motiverad lagstiftning om fasta bokpriser skulle avse att främja. Avtalet innehåller dessutom viktiga element som inte automatiskt följer av ett fastprissystem.

För att värna om ett bibehållet välsorterat bokhandelsnät är emellertid inte fackbokhandelsavtalet tillräckligt. Avtalet bygger dessutom på förutsättningen att staten åtar sig ett aktivt program för att stödja och främja bokhandeln. Utredningen lägger i detta sammanhang fram förslag om fortsatt investeringsstöd för bibehållande och nyetablering av bokhandel, ett nytt sortimentsstöd för mindre bokhandlar utanför fackbokhandelsgruppen, stöd för utbildning och rådgivning samt ett temporärt stöd för att främja datorutvecklingen i bokhandeln.

Sammanfattningsvis föreslår 1982 års bokutredning bl.a.

att litteraturens ställning i skolan målmedvetet förstärks (9.1.3)

att kontinuerliga och långsiktiga insatser görs för att främja läsandet bland barn och ungdom, och att ett fördjupat samarbete mellan skola och bibliotek därvid kommer i första hand (9.1.3)

att en fortsatt utbyggnad av arbetsplatsbibliotek skall ses som en betydelsefull insats för att främja läsintresset bland vuxna (9.1.4)

att massmedierna, främst radio och TV, aktiveras i litteraturbevakningen och det läsfrämjande arbetet (9.1.5)

- att* ett statligt utgivningsstöd av nuvarande omfattning bibehålls (9.4)
- att* litteraturstödet effektiviseras genom att de mest lönsamma titlarna undantas (9.4.1)
- att* bokbranschutredningens tidigare förslag om kreditgarantier till bokförlag genomförs (9.6)
- att* ingen ändring görs i den näringsrättsliga regleringen av bokbranschen (9.2)
- att* ny litteratur sprids och finns tillgänglig i ett vittförgrenat nät av välsorterade bokhandlar genom att staten och förlagen medverkar till att den litteraturstödda utgivningen gratis går ut i abonnemang till fackbokhandeln (9.3.1)
- att* staten engagerar sig i ett utvecklingsprogram för stöd till bokhandeln, omfattande ett nytt sortimentsstöd för mindre bokhandlar, ett permanent kreditstöd kompletterat med investeringsbidrag för bokhandelns datorisering samt statsbidrag för utbildning och kvalificerad rådgivning (9.3)
- att* en kartläggning görs av sverigefinnarnas tillgång till finskspråkig litteratur (9.7)
- att* statens kulturråd får i uppdrag att pröva nya former för att uppmärksamma den litteraturstödda utgivningen i samband med folkbibliotekens inköp (9.8)
- att* kommunerna, bl.a. mot bakgrund av gällande upphandlingsregler, noga överväger möjligheterna till bokinköp från den lokala bokhandeln (9.9)
- att* utredningens samlade förslag till insatser för litteratur och läsning finansieras inom befintliga anslagsramar (10).

1 Bokutredningens uppdrag och arbete

1.1 Direktiv

I direktiven (Dir 1981:76) till 1982 års bokutredning har utredningsuppdraget formulerats på följande sätt:

”Kommittén bör ha i uppgift att förutsättningslöst belysa utvecklingen inom bokdistributionen samt analysera dess orsaker. Kommittén bör därvid ägna uppmärksamhet åt vilka effekter som gällande konkurrensrättslig lagstiftning och dess tillämpning — framför allt i fråga om bruttoprisförbudet — kan ha haft för utvecklingen av den nuvarande strukturen inom bokdistributionen. Därutöver bör kommittén försöka kartlägga betydelsen av de skilda distributionskanalerna för böcker från olika typer av förlag samt för spridningen av olika litteraturkategorier. Vidare bör kommittén belysa i vilken utsträckning tillgången på kvalitetslitteratur i olika delar av landet kan ha påverkats av de tillämpade distributionsvillkoren.

Kommittén bör kunna lämna förslag till åtgärder som — inom ramen för en rationell bokdistribution — kan skapa en kulturpolitiskt gynnsammare struktur för en bred spridning av kvalitetslitteratur. Utgångspunkten för kommitténs arbete bör självfallet vara att huvudansvaret för bokmarknadens kommersiella villkor ligger hos branschen själv.

Det bör stå kommittén fritt att i sina överväganden och förslag inbegripa en alternativ utformning av de statliga ekonomiska insatser som f.n. förekommer på bokområdet. Kommitténs förslag om statliga ekonomiska åtaganden bör rymmas inom totalt sett oförändrade kostnadsramar.

Kommittén bör beakta vad som har anförts i regeringens direktiv (1980:20) angående finansiering av reformer.

Förslagen bör vidare grundas på en från samhällssynpunkt motiverad sammanvägning av de kulturpolitiska, konsumentpolitiska och konkurrenspolitiska intressen som i ett visst avseende kan stå i motsatsförhållande till varandra. Kommittén bör vid utformningen av sina förslag beakta vad regeringen senare under detta riksmöte kommer att föreslå riksdagen i en särskild proposition om en ny konkurrenslag.

För att bereda kommittén tillräckligt handlingsutrymme förordar jag att 1980 års bokbranschutrednings förslag, (Ds U 1981:5) Stöd till bokutgivning och bokförlag — en utvärdering, jämte remissyttranden och

med anledning av förslaget inkomna skrivelser överlämnas till den nya kommittén för att beaktas i dess arbete.

Uppslagsverkskommittén (U 1977:09) överlämnade i juni 1980 betänkandet (SOU 1980:26) Mot bättre vetande. I betänkandet behandlas förutsättningarna för en eventuell utgivning och marknadsföring av ett stort svenskt uppslagsverk. Såväl kommittén som en stor del av remissopinionen konstaterar ett stort utbildnings-, informations- och kulturpolitiskt motiverat behov av en sådan utgivning. Jag delar denna bedömning.

Uppslagsverkskommitténs förslag att staten borde åta sig ett väsentligt ekonomiskt ansvar för utgivningen och spridningen av ett stort uppslagsverk stöds av en knapp majoritet av remissopinionen. Förslaget är emellertid enligt min mening orealistiskt i det nuvarande statsfinansiella läget. Det bör således helt ankomma på förlagsbranschen att avgöra om man själv kan ta på sig det ekonomiska ansvaret för ett sådant projekt. Uppslagsverkskommittén har även anvisat möjligheten att staten lämnar ett s.k. immateriellt stöd för att underlätta utgivningen av ett uppslagsverk, framför allt vad gäller villkoren för en långsiktig marknadsföring. Enligt min mening kan det finnas skäl för sådana åtgärder. Utformningen av dessa behöver dock ytterligare övervägas. Jag förordar därför att även uppslagsverkskommitténs förslag i denna del jämte remissyttrandet och i ärendet inkomna skrivelser överlämnas till den nya kommittén för att beaktas i enlighet med vad jag har anfört.”

1.2 Utredningsarbetet

Som ett led i utredningsarbetet har bokutredningen funnit det lämpligt att publicera en *rapport* med bakgrundsmaterial om böcker och läsning och med en genomgång av tänkbara åtgärder. Rapporten LÄS! (LiberFörlag, Stockholm 1983) innehåller avsnitt om bokhistoria, statlig litteraturpolitik, lagstiftning och branschöverenskommelser, situationen på bokmarknaden i dag, bokutgivning och litteraturstöd, förmedling av böcker — bokhandel, bokklubbar och bibliotek, bokpriser och konkurrens, läsvanor och läsfrämjande verksamhet samt en internationell utblick. Rapporten har tillkommit inom utredningens sekretariat, som även svarar för dess innehåll.

För att komplettera tillgängligt faktaunderlag i form av undersökningar, statistik etc. har utredningen tagit initiativ till tre särskilda *undersökningar*. Resultatet av dessa undersökningar har publicerats i särskilda rapporter.

Statens pris- och kartellnämnd (SPK) har på bokutredningens uppdrag analyserat de strukturella förändringarna inom bokdistributionen sedan 1970. SPK har bl.a. inriktat sig på att söka klarlägga de effekter som bruttoprisförbudet kan ha haft på fackbokhandeln samt möjligheterna att marknadsföra kulturellt vär-

defull litteratur. SPK:s undersökning *Handeln med böcker* har publicerats i SPK:s egen utredningsserie (SPKU 1983:14). En utförlig presentation av resultaten ges i bokutredningens rapport *LÄS!* (s. 104-153).

För att belysa tillgången på kvalitetslitteratur i ett lokalt perspektiv uppdrog bokutredningen åt litteraturvetaren Lars Pettersson att göra en studie av litteraturförmedlingen i Borlänge, Leksand och Älvdalen, tre kommuner av olika storlek och karaktär. Resultatet av detta arbete redovisas i rapporten (Ds U 1983:15) *Litteraturförmedling i tre Dalakommuner*.

Bokutredningen har tillsammans med statistiska centralbyrån (SCB) genomfört en mindre undersökning bland medlemmar i bokklubbarna Bra Böcker och Månadens Bok. Undersökningen ger en bild av bokklubsmedlemmarnas bokvanor vad gäller köp av böcker, bibliotekslån och läsning. Resultatet av undersökningen presenteras i rapporten (Ds U 1983:16) *Bokklubbar och bokvanor*.

Utredningen har under arbetet haft omfattande *kontakter* med myndigheter, organisationer, företag och enskilda med intressen och kunskaper inom litteraturområdet i stort. De har alla bidragit med faktaunderlag och synpunkter av stort värde för utredningsarbetet. Bland dem som medverkat med underlag för olika avsnitt vill utredningen särskilt nämna Karin Dahl (*Skönlitteratur i grundskolan*) och Rune Pettersson (*Boken i mediesamhället*).

Företrädare för utredningen och dess sekretariat har företagit *studieresor* till Finland, Frankrike, Italien, Norge och Storbritannien. Utredningen har även varit företräd vid en rad *konferenser* kring frågor som rört bl.a. bokutgivning, bokhandel, läsning och läsfrämjande.

Bokutredningen har efter remiss avgett *yttranden* i följande frågor:

- den 19 oktober 1982 till Nordiska rådets svenska delegation ang. medlemsförslag (A 620/k) om stöd till ett svenskt-danskt uppslagsverk
- den 19 oktober 1982 till statens kulturråd ang. distributionsåtgärder för böcker som erhållit statligt litteraturstöd
- den 9 maj 1983 till utbildningsdepartementet ang. stöd till svensk litteratur i utlandet.

Följande *skrivelser* har av regeringen överlämnats till bokutredningen:

- den 31 augusti och den 27 november 1981, samt den 29 april 1982 från Internationella institutet för vardagsfilosofi ang. ett stort svenskt uppslagsverk

- den 13 januari 1982 från författaren Jan Myrdal ang. rabatter av bibliotekens inköp av litteraturstödda böcker
- den 15 december 1981 från Sveriges författarförbund ang. utredning av frågan om bidrag till folkbibliotekens prenumerationer på kulturtidskrifter
- den 17 februari 1983 från Sveriges författarförbund ang. medel för översättning och utgivning av klassiska livsåskådningars urkunder.

Dessa skrivelser har, tillsammans med ett antal skrivelser som inkommit direkt till bokutredningen, beaktats i utredningsarbetet.

2 Ett internationellt perspektiv

2.1 Bokens situation i Norden

2.1.1 Danmark

Med sina 43 065 km² och drygt 5 miljoner invånare är Danmark Nordens mest tätbefolkade land med 119 inv./km² (För Sverige är motsvarande siffra 19, för Finland 14, för Norge 13 och Island 2).

Danmark har också ett tätt *bokhandelsnät*. 1982 fanns 549 bokhandlar varav 517 var medlemmar av Den Danske Boghandlerforening. Den Danske Forlaeggerforening hade 1980 74 medlemsförlag, som tillsammans omsatte 645 milj. Dkr. exkl. moms.

Den danska bokmarknaden regleras av ett avtal mellan de båda branschorganisationerna som fastställer de s.k. *samhandelsreglerne*. Det nuvarande avtalet, som innebär vissa moderniserande förändringar i förhållande till tidigare, trädde i kraft den 1 april 1982.

I samhandelsreglerna stadgas att förläggarna har principiell leveransplikt till bokhandlarna, vilka har rätt till rimliga rabatter och villkor samt ensamrätt att sälja böcker i detaljhandeln (exklusivitetsprincipen). Vissa undantag från denna kan beviljas, bl.a. kan en butik få sälja böcker som naturligen hör ihop med dess verksamhet. Därutöver finns "frisalgsartikler", som fritt kan försälas, vanligen via kiosker. Viktigast bland dessa är böcker vars försäljningspris i bokhandeln inte överstiger 73,75 Dkr. inkl. moms (maj 1983). Det finns andra preciserade frisalgsartikler, som biblar, psalmböcker, musikalier, turistkartor m.m. Efter dispens från Boghandlerrådet, ett gemensamt organ för förläggare och bokhandlarföreningarna, kan bokkaféer få sälja relevant facklitteratur.

Som motprestation till bokhandlarnas monopol på bokförsäljning förbinder sig dessa att enbart förhandla med förlag anslutna till förläggarföreningen. En bokhandlare kan dock självständigt förhandla med en utgivare av enstaka böcker av utpräglat lokal karaktär eller gällande starkt begränsade ämnen.

Danmark har ett fast bokpris, som gäller all bokförsäljning i detaljhandeln. Bokhandeln har inte rätt att ge kundrabatter annat än efter dispens från Boghandlerrådet. Vissa generella rabatter är tillåtna till bibliotek, skolor, institutioner och studerande. Det finns också en kontantrabatt som varierar mellan 3 och 10 procent beroende på orderstorleken.

Kommissionsförsäljningen med obligatoriskt mottagande av minst ett exemplar av förlagens nyheter har av tradition varit en ryggrad i det danska systemet. Tidigare var systemet obligatoriskt men har i det nya avtalet blivit frivilligt samtidigt som reglerna moderniserats.

Under 1960-talet slog *bokklubbarna* igenom i Danmark. 1959 startade Lademann sin bokklubb Union, som byggde på bokpaketiden och fick mycket stor framgång. Mellan 1975 och 1977 var paketklubbarna som störst med ca 600 000 medlemmar, 1981 var de nere i omkring 400 000. Näst störst är Gyldendals Bokklub med ca 215 000 medlemmar. 1979 var 34 procent av alla danska hushåll medlemmar i en eller flera bokklubbar. Allt som allt fanns då 1 039 000 bokklubbsmedlemmar i Danmark.

Sedan 1979 har direktförsäljningen gått ner. 1977-78 utgjorde den 30 procent av förläggarföreningens medlemmars omsättning. 1981 var den 18,6 procent, en siffra som dock inte inkluderar bokklubbarnas bokhandelsförsäljning (1/3 av deras böcker). Drygt 70 procent av all bokförsäljning sker i dag genom bokhandeln.

I samhandelsreglerna finns särbestämmelser för bokklubbarna, de flesta av administrativ karaktär. En principiell aviseringsplikt råder beträffande originalutgåvor, om dessa också skall lanseras som bokklubbsböcker. Gyldendals förlag har en egen överenskommelse med det danska författarförbundet för tre av sina fem bokklubbar, vilken innebär att böcker av danska författare får säljas till rabatterade priser i dessa tidigast sex månader efter utgivningen av den första originalupplagan.

Danmark har ett välutbyggt *biblioteksnät* med 247 folkbiblioteksenheter täckande dess 275 kommuner och en bibliotekslag som reglerar bibliotekens organisation och öppettider.

De statliga *litteraturanslagen* är mer inriktade på att tillföra författarna medel än utgivningen. Projektstöd kan utgå efter ansökan. För översättningar finns ett fast anslag.

Danmark fick en bokutredning redan 1972 och den avlämnade sitt slutbetänkande, *Bøger* i Danmark, 1983. Utredningens ledamöter var långt ifrån eniga. Mest omdebatterat blev majoritetens förslag om en bokfond på ca 20 milj. Dkr., dvs. ett litteraturstöd liknande det svenska. Bokbranschens representanter i utredningen motsatte sig kraftigt detta och önskade i stället avskaffande

eller nedsättning av bokmomsen. Enighet rådde däremot om bibehållandet av fastprissystemet, exklusivitetsprincipen, kolportageförsäljningen samt önskvärldheten av att bibliotekens och skolornas bokinköp sker via den lokala bokhandeln.

2.1.2 Finland

Finland har en näringsfrihetslagstiftning som liknar den svenska. Fasta bruttopriser är förbjudna, men dispenser kan beviljas. 1971 upphävdes trots kraftigt motstånd från branschen den dittills gällande dispensen för fasta bokpriser.

Finland har en mycket stark förläggarförening. Finlands Förlagsförening rf har 47 medlemmar, dvs. alla större *förlag*. Till skillnad från de andra nordiska länderna har Finland inte något branschavtal, utan branschens villkor formas av Förlagsföreningens beslut. Förläggarna förhandlar med Bok- och Pappershandlarförbundet och fastställer därefter handelsvillkoren. Skulle någon bokhandlare inte följa dessa kan förläggarna svara med leveransvägran, en åtgärd som dock inte brukar behöva tillämpas enär jämkning regelbundet uppnås.

Eftersom Förlagsföreningen så kraftfullt och enigt motsatte sig en friare prissättning, uppstod inte någon priskonkurrens i bokhandeln förrän mot slutet av 70-talet. Konkurrenten från bokklubbarna och dessas lägre priser började då bli märkbar, och de större bokhandelskedjorna fann sig tvingade att börja använda lockpriser. Tills vidare har priskonkurrensen inskränkt sig till de mest säljande titlarna, även om det finns tecken på att den stegvis hårdnar för varje års julförsäljning.

Förlagen sätter ett ca-pris, som trycks i deras kataloger men inte på böckerna. Bokhandeln sätter så upp egna listor, där de fastställer sina priser, som i allmänhet överensstämmer med förlagens men kan underskrida dem (lockpriser) eller, för vissa skolböcker, överskrida dem.

Finland har behållit det gamla kommissionssystemet, dvs. varje förlag skickar ett exemplar av varje titel i kommission till varje A-bokhandel, som i sin tur förbundet sig att följa kommissionssystemet och hålla det s.k. provlagret. Varje A-bokhandel bör därför ha mellan 3 000-4 000 titlar i lager. På orter med dålig lönsamhet kan det dock vara svårt att ständigt hålla lagret à jour. B-bokhandeln får ett mindre antal titlar genom den bokhandlarägda Bokspeditionen, som också är distributör åt de hundratals småförlagen.

Det finns drygt 540 *bokhandlar* i Finland, varav ca hälften är fullsorterade. För att stärka sina intressen har sedan början av 70-talet många bokhandlare bildat samarbetskedjor. INFO, som

kom till 1972, har 80 medlemmar och en sammanlagd marknadsandel på 40 procent. Det finns också andra stora enheter inom den finländska bokhandeln, nämligen affärsföretag med många butiker. Flera av dessa är förlagsägda helt eller delvis. Bokhandeln har närmare 50 procent av marknaden. En ganska stor bokförsäljning sker via föreningar.

Ungefär samtidigt som prisdspensen upphävdes gick de finländska förlagen in på bokklubbsmarknaden. Motivet var att de skulle behålla marknadsandelar, dvs. inte lämna fältet fritt för de stora internationella bokklubbarna. Bokhandeln godtog resonnementet i förhoppning att bokklubbarna skulle verka läsfrämjande. I dag är dock många inom branschen oroad över, som man anser, bokklubbarnas aggressiva marknadsföring, där särskilt introduktionserbjudandena irriterar eftersom de bedöms förrycka folks känsla för bokpriser.

Det finns omkring 20 *bokklubbar* med tillsammans drygt 500 000 medlemmar. Störst är Stora finska bokklubben (Suuri Suomalainen Kirjakerho Oy) med ca 230 000 medlemmar, ägd av förlagen W. Söderström, Otava och Tammi. Nyast är Koko Kansan Kirjakerho (KKK, Hela folkets bokklubb), en paketbokklubb ägd av Gummerus och Bra Böcker. Denna drogs 1983 av Konsumentombudsmannen inför marknadsdomstolen såsom agerande i strid mot förbudet mot kombinationserbjudande, vilket fordrar ett uppenbart sakligt samband mellan varorna i ett paket, något som KO ansåg att ett paket innehållande två skönlitterära verk av olika karaktär samt en fackbok inte uppfyllde. I mars 1984 fann marknadsdomstolen att KKK:s bokpaket var godtagbara. Ytterligare ett bokklubbsärende ligger hos marknadsdomstolen.

Finland har ett väl utbyggt *bibliotekssystem* med bortåt 1 700 filialer och drygt 200 bokbussar med mer än 17 000 servicepunkter. Det finns en bibliotekslag, som bl.a. uppräknar de villkor kommunernas bibliotek måste uppfylla för att få statsbidrag. Detta bestäms enligt ett system som utgår från kommunens bärkraftsklass (välstånd), befolkningstäthet (tätort, mellantätort, glesbygd) och det belopp kommunen själv lägger ner per invånare med hänsyn tagen till de två övriga omständigheterna. Ju större kommunal generositet mot biblioteket, ju större statsbidrag. I genomsnitt är bibliotekens statsandel 68 procent.

Biblioteken köper för det mesta sina böcker genom bokhandeln, men gör det genom offertupphandling. Här är priskonkurrensen mellan bokhandlarna hårt uppdriven. Den som får de eftertraktade inköpen får därför inte stor förtjänst.

Staten stöder biblioteken och författarna men ger därutöver mycket litet i *litteraturstöd* jämfört med t.ex. Norge och Sverige. Från 1980 och tre år framöver gjordes emellertid ett försök med

stödköp av litteratur till bibliotek. Anslaget var på 600 000 Fmk årligen under denna period. För år 1984 är anslaget sänkt till 200 000 Fmk. En viktig utgångspunkt i det finländska försöket har varit att biblioteken själva skulle välja ut böckerna, men ur listor sammanställda av Statens Litteraturkommission (skönlitteratur) och den rådgivande delegationen för informations-spridning (facklitteratur). Boklistorna skulle dels svara mot högt ställda kvalitetskrav och dels innehålla sådana böcker, som kan vara svåra att få tag i på små orter. Böckerna har kunnat köpas antingen centralt via Bokspeditionen eller Bibliotekscentralen eller lokalt via ortens bokhandel.

2.1.3 Island

Republiken Island är med sina 103 000 km² och ca 235 000 invånare det minsta landet i Norden, men icke desto mindre känt som dess kanske mest boksynta nation. Island har en lång tradition både när det gäller att skriva böcker och läsa dem. Tidigare än vad som är känt från något annat land inom det gamla nordiska språkområdet började man på Island skriva böcker på folkspråket. Högläsning ur sådana är en vana som är dokumenterad ute på gårdarna från mitten av 1200-talet och framåt.

I dag finns på Island enligt den isländska Förläggareföreningen drygt 60 bokförlag och 104 bokhandlar, varav 20 i Reykjavik. År 1982 utgavs 1 200 böcker, varav 1 020 nya titlar.

Island har fasta bokpriser. Det finns ett *avtal* mellan Förläggareföreningen och Bokhandlarbranschens förening, som reglerar priser och andra faktorer på bokmarknaden. Utgivaren/förläggaren bestämmer en boks försäljningspris och försäljningsprovisionen av denna är sedan 20 %. Därtill kommer ytterligare 30 % rabatt vid kontantbetalning.

Det finns fyra bokklubbar, alla isländska, med ca 15 000 medlemmar var. Även på Island finns en bokklubbsdiskussion. Bokhandlarna hävdar att bokklubbarna är ett hot mot deras andel av marknaden.

Sedan 1976 beviljar *staten* varje år ett bestämt belopp till Islands författarfond. Hälften av beloppet utgår som bibliotekersättning till författarna och hälften som belöning till enskilda författare. För år 1984 anslås 2,2 millioner Ikr. till detta.

Enligt en lag från 1975 ger *staten* årligen ett anslag till författarnas lönefond (4,6 millioner Ikr. för 1984). Pengarna som utdelas av en särskild fondstyrelse används till att ge författarna lön under 2-9 månader åt gången — storleken på beloppet följer det statliga lönesystemet. Sådan lön utdelades till 90 författare för 1984.

Från 1983 ger staten årligen medel till en stipendiefond för översättning av utländsk litteratur till isländska. Förläggare kan få anslag för att avlöna översättare. År 1984 anslogs 950 000 Ikr. till detta. För samma år reserverades 250 000 Ikr. i statsbudgeten för presentation av isländsk litteratur utomlands.

Island har en *bibliotekslag*. Den nuvarande är från 1976 (Lag om folkbibliotek nr 50/1976). Lagen stadgar att alla landets invånare har rätt till folkbibliotekets tjänster. Alla kommuner är härigenom skyldiga att inrätta och upprätthålla folkbibliotek. Lagen stadgar också det minimumanslag per invånare som kommunen skall betala och som revideras varje år. Det finns dock en gradering för större och mindre kommuner. Eftersom Islands minsta kommun bara har 15 invånare och 118 stycken har färre än 200 invånare är landet uppdelat i 40 biblioteksdistrikt. Ungefär hälften av dessa har färre än 2 000 invånare, varför centralbiblioteken i de större orterna också får tjäna som stöd för de mindre kommunerna. Av såväl historiska som ekonomiska skäl — biblioteken är framvuxna ur privatfinansierade läseföreningar — tar flertalet bibliotek på Island en avgift för utlåning. Denna varierar starkt från bibliotek till bibliotek.

Sedan 1980 arbetar en biblioteksutredning med en översyn av biblioteksväsendet och i oktober 1983 kom den med ett första betänkande.

2.1.4 Norge

Norges ca 4 miljoner invånare har som modersmål, två rättsligt likvärdiga språk, bokmål och nynorsk. Eftersom språkområdet är så litet anser man sig behöva utveckla speciellt gynnsamma betingelser både för utgivningen av norsk skönlitteratur och för bokmarknaden som sådan. För att åstadkomma detta har man valt att genomföra vissa generella *stödåtgärder*.

Den första av dessa är den dispens från prislagen av den 26 juni 1954, som ger Norge fasta bokpriser. Detta utgör i sin tur grundval för det branschavtal mellan Den norske Forleggerforening och Den norske Bokhandlerforening, som reglerar den norska bokmarknaden.

En andra stödåtgärd är befrielse från mervärdeskatt på böcker enligt lagen av den 19 juni 1969 nr 7. Detta kostar norska staten ca 300 milj. Nkr. om året, men lagen anses ha sådan hävd och vara så viktig för norsk bokproduktion att den inte ifrågasätts.

En tredje åtgärd är inköpsordningen av 1 000 exemplar av nyutkommen norsk skönlitteratur till folkbiblioteken. I realiteten rör det sig om två automatiska stödordningar, en för vuxenlitteratur och en för barn- och ungdomslitteratur. Inköpsordningen

tillkom 1965 med det uttalade syftet att rädda utgivningen av norsk skönlitteratur på båda språken, något som den uppenbarligen lyckats med, eftersom den nedåtgående kurvan för denna typ av litteratur i början av 70-talet bröts för att därefter stiga.

För genomförandet av inköpsordningen svarar Norsk kulturråd, som för det ändamålet slutit avtal med de olika författar- och förläggarföreningarna. Under inköpsordningen hör med automatik böcker utgivna av medlemmar i landets två förläggarföreningar samt efter ansökan även från övriga förlag. Böckerna levereras i förlagsband i 1 000 exemplar till Bibliotekscentralen, som ger dem biblioteksutstyrsel och därefter tillsammans med Statens bibliotekstilsyn distribuerar dem till 1 000 av landets ca 1 400 bibliotek och filialer. Kulturrådet betalar förlaget med avdrag för den maximirabatt som Bibliotekscentralen åtnjuter samt dessutom en del av författarhonoraret. Under tiden prövas om boken hör under inköpsordningen. Anses den inte svara mot de litterära krav som man kan ställa på en sådan bok, "nulles" den, och förlaget får i så fall betala tillbaka stödbeloppet till kulturrådet. Författaren får däremot behålla sitt honorar och biblioteken sina böcker.

Anslaget till stödordningarna ligger för 1984 på sammanlagt 26,7 milj. Nkr. Eftersom anslaget de senaste åren inte räckt till att bekosta stödordningen fullt ut har det uppstått ett allvarligt problem, som i sin förlängning kan hota stödets generella karaktär. För att trygga detta är en tremannakommitté hos Norsk kulturråd i färd med en analys och värdering av stödordningarna.

Det finns ytterligare ett stöd för norsk bokutgivning, som kan nämnas särskilt, nämligen de särregler som tillkommit för att gynna kolportageförsäljningen av böcker. Denna tillsammans med ett fast bokpris möjliggör den imponerande norska utgivningen av lexika och flerbandsverk.

Den norske Bokhandlerforening, som organiserar drygt 370 av landets ungefär 470 bokhandlar (vartill kommer 50 filialer), ingick den 1 januari 1984 ett nytt *branschavtal* med Den norske Forleggerforening, som representerar 42 norska förlag. Likaså slöts ett nytt avtal mellan bokhandlarföreningen och Den norske Bokklubben A/S, som ägs av de fyra största norska bokförlagen och omfattar sex kvalitetsbokklubbar, vilka tillsammans står för 2/3 av den norska bokklubbsmarknaden.

Avtalen slöts efter segslitna förhandlingar, där Prisdirektoratet bidrog till att lösa den gordiska knuten genom att hota dra tillbaka dispensen för fasta bokpriser. Detta enade snabbt branschen, och det nya avtalet har som grund ett fast bokpris gällande utgivningsåret och de därnäst följande två kalenderåren. Liksom tidigare reglerar avtalet rabatter och betalningsvillkor, abonne-

mang, lagerhållning, returer och frakter, men det innebär icke desto mindre betydande uppmjukningar i förhållande till det gamla avtalet. Dessa uppmjukningar har tillkommit för att ge konkurrens och aktivare affärsmetoder ett större spelrum. Bl.a. stadgas inte längre att bokhandlarna är förlagens "eneforhandlere" utan deras "huvudforhandlere".

En nyhet är att förlagen fått rätt till direktförsäljning av allmän- och skönlitteratur, något som bidrar till en större likställdhet mellan organiserade och oorganiserade förlag — de senare, som bl.a. inbegriper några av de största massmarknadsförlagen, har aldrig varit bundna av några avtalsregler. Vidare har bokhandlare och förlag fått rätt att ingå separatavtal när det gäller rabatt vid köp av större partier, leverans av utställningsexemplar och särskilda marknadsaktiviteter. Mindre bokhandlar har fått reducerad lagerhållningsplikt.

Den norske Bokklubben A/S har till skillnad från de *bokklubbar*, vars ägare inte är medlemmar av förläggarföreningen, hela tiden haft ett avtalsreglerat förhållande till bokhandeln, något som ganska kraftigt kringkurat dess verksamhet. Det nya avtalet ger Den norske Bokklubben nästan total frihet när det gäller bokval, försäljningsmöjligheter och startandet av nya bokklubbar. Bokhandeln får å andra sidan möjlighet att värva medlemmar till bokklubbens alla klubbar, vilket innebär provision för bokhandeln på alla böcker som medlemmen själv samt alla av honom i sin tur värvade medlemmar i alla efterföljande led kan komma att köpa från klubben i fråga. Prisskillnaden mellan bokhandel och bokklubb reduceras samtidigt från 30 till 20 % och i Bokklubben Nye Bøker från 30 till 25 %.

Norge har en *bibliotekslag* som stadgar att varje kommun skall ha ett bibliotek. Genom inköpsordningen får flertalet tillgång till norsk skönlitteratur och norska barn- och ungdomsböcker. När det gäller övriga genrer, t.ex. faktaböcker för barn och vuxna, är standarden mycket ojämn i de olika kommunerna. Staten ger ett tillskott till såväl löner som böcker som motsvarar ca 18 procent av biblioteksanslagen.

2.2 Några problemområden

2.2.1 Bokutgivningen och förlagen

Det är i dag liksom tidigare omöjligt att få fram en jämförbar statistik över utgivningen i olika länder, eftersom principerna för hur en sådan upprättas skiftar från land till land. Inte ens inom Norden finns någon gemensam norm. I Unescos årliga statistik

definieras böcker som icke periodiska tryckta verk på mer än 48 sidor, som inte publicerats i reklamsyfte och vars innehåll inte är av tillfällig karaktär (som i t.ex. utställnings- och teaterprogram, almanackor, tidtabeller och telefonkataloger). Som broschyr räknas en motsvarande publikation på mellan 5 och 48 sidor. Ländernas praxis när det gäller redovisning av t.ex. riksdagstryck och liknande, skolböcker, massmarknadslitteratur m.m. skiftar. De skilda ländernas förläggarföreningar redovisar bara sina medlemmars utgivning och i många fall betyder detta att de stora bokklubbarna och vissa massmarknadsförlag, särskilt internationella sådana, inte kommer med i statistiken. Är man medveten om att internationella statistiska jämförelser på detta område är behäftade med avsevärda felkällor kan man givetvis ändå göra vissa observationer.

Ser man till den årliga titelproduktionen ligger länder som Sovjet, USA och de stora EG-länderna högt i absoluta tal. Ser man till titelproduktionen per capita framstår många av de små länderna som mer aktiva. Tabell 1 visar utgivningen i förhållande till folkmängd i ett urval länder, främst i Europa. Uppgifterna kommer huvudsakligen från Unescos statistiska årsbok 1982. De avser inte alla samma år — länderna har olika rutiner, när det gäller att överlämna sin statistik.

Tabell 1 Befolknings- och utgivningsstatistik enligt UNESCO Statistical Yearbook 1982

Land	År	Folkmängd (tusental)	Total titel- produktion	Nya titlar	Skönlitt. och fiction	Översättn. (1978)	Barn- böcker
Danmark	1980	5 123	9 256	7884	2 402	2 014	953
Finland	1980	4 779	6 511	6 294	1 220	701	228
Island*	1982	235	1 200	1 020	237	315 (1982)	150
Norge	1980	4 086	5 578	5 311	1 567	1 013	344
Sverige**	1982	8 328	8 509	7 418	1 942	2 190 (1982)	621
Belgien	1980	9 857	9 009	7 458	2 036	621	1 392
Frankrike	1980	53 713	32 318		13 749	8 350	
Grekland	1980	9 599	4 048	1 658	1 317	589	174
Irland	1979	3 365	623		155	5 (1976)	17
Italien	1980	57 042	12 029	10 498	2 886	1 738	830
Nederländerna	1980	14 144	14 591	9 121	5 838	3 847	1 649
Polen	1980	35 578	11 919	9 799	2 134	942	279
Schweiz	1980	6 373	10 362	10 166	1 559	838	317
Spanien	1979	37 183	24 569	19 398	6 852	5 543	1 196
Storbritannien	1980	55 945	48 069	37 336	11 452	1 494	3 485
Förbundsrepubliken Tyskland	1980	61 561	64 761	52 813	14 612	7 168	3 115
Tyska dem. republ.	1979	16 745	5 816	3 074	1 557	812	792
Ungern	1980	10 713	9 254	7 421	1 766	840	320
Österrike	1980	7 507	7 098	6 408	1 254	351	161
Australien	1979	14 616	8 392	7 799	1 295	42 (1977)	223
Nya Zeeland	1980	3 100	2 850	2 538	253	3 (1976)	63
Kanada	1980	23 941	19 063	13 931	2 248	336	331
USA	1978	218 059	85 126	76 376	7 488	1 479	2 911
Sovjet	1980	324 860***	92 746	87 513	13 459	7 023	3 874
Japan	1980	116 782	45 596	44 929	11 039	2 307	2 843

* Statistical Summary of Icelandic Publications 1982

** Enligt Svensk bokförteckning 1982

*** Siffrorna för Ukraina och Vitryssland från 1979

Siffrorna i tredje kolumnen visar hela titelproduktionen det angivna året, inkl. vad som klassats som broschyrer (vilket kan vara en diktsamling eller barnbok lika väl som en ren broschyr). Nästa kolumn anger hur många i den totala titelproduktionen som är för året nya titlar. Den femte kolumnen visar hur många titlar, nya eller gamla, i den totala utgivningen som var skönlitteratur eller mer anspråkslös "fiction". Den näst sista kolumnen talar om hur många verk i den totala titelproduktionen som var översättningar. Den sista kolumnen slutligen visar hur många barn- och ungdomsböcker, nya eller gamla, som fanns med i det årets utgivning.

Flertalet länder i västvärlden berömmar sig av att bakom sin bokutgivning ha ett mycket stort antal förlag och utgivare. Detta stämmer på så sätt att det i regel finns mängder av små förlag eller utgivare av enstaka titlar. Ser man emellertid till försäljningen dominerar stora koncerner, ibland med mycket vittförgrenade

intressen även långt utanför förlagsvärlden, stundom med internationell räckvidd. Bilden varierar naturligtvis i olika länder, men tendensen är densamma. I förhållande till bokhandeln är de dominerande förlagen storindustrier. Genom att de största förlagen ofta också äger stora bokklubbar och dessutom i flera länder byggt upp eller övertagit bokhandelskedjor har de betydande makt även på distributionsområdet. I den mån medlemmarna förmår uppvisa en enad front kan förlagsföreningarna därför bli mycket stora maktfaktorer inom hela det område som har med boken att göra.

De små förlagen kan ha svårigheter att hävda sig på en marknad där de stora har så många fördelar. Det gäller både marknadsföring och distribution. Även om ett litet förlag i ett stort land har en stor potentiell kundkrets har det avsevärda svårigheter att nå ut till denna och göra sina böcker kända. I ett land med en årlig utgivning på mer än 10 000 titlar kan inte ens en välsorterad bokhandel vara fullsorterad. Den goda bokhandeln känns igen på sitt goda urval; övriga har bara ett urval. Det gäller för det lilla förlaget att övertyga tillräckligt många bokhandlare att ha dess produktion representerad på sina hyllor, en tidsödande och dyrbar procedur.

I flera länder önskar förlagen ersättning för utlåning på bibliotek. Australien har infört en sådan.

2.2.2 Bokpriserna

När det gäller bokprisfrågan är det svårt att göra en enkel uppdelning i fria eller fasta bokpriser. Det finns flera olika modeller beroende dels av landets lagstiftning och dels av branschens struktur och traditioner. De i västerlandet vanligaste faller under någon av följande kategorier:

- 1 Landet har en lagstiftning med bruttoprisförbud från vilket förlagen av kulturpolitiska skäl beviljats dispens för prissättningen av böcker. Dispensen är knuten till att det finns ett fungerande branschavtal, som täcker såväl förlag som detaljhandel (dock inte direktförsäljning från förlagen). Avtalen har funnits under mycket lång tid och även inneburit en etableringskontroll, utan vilken denna typ av avtal svårligen kan fungera.

Det fasta bokpriset är en del i en komplicerad väv av ömsesidiga åtaganden, där bokhandlarna framstår som gynnad ensam- eller huvudförsäljare av förlagens produkter och åtar sig vittgående förpliktelser vad gäller nyhetsabonnemang, lagringshållning och anskaffning av beställda titlar. Till denna

kategori hörde Sverige fram till 1970. Länder som behållit systemet är bl.a. Norge, Danmark och Västtyskland. Storbrittanniens "net price" är egentligen inte fast pris utan ett minimipris och får överskridas, något som bokhandeln dock sällan gör. Det uppfattas allmänt som ett standardpris.

Genom att de grundläggande avtalen existerat under så lång tid kan de bli ganska invecklade och även fungera hämmande på nya initiativ. Avtalen i Danmark och Norge har bl.a. av den orsaken nyligen skrivits om och förenklats, samtidigt som reglerna har mjukats upp så att de medger parterna större kommersiell frihet än tidigare.

- 2 Landet saknar en utbyggd lagstiftning om konkurrensbegränsning. Landets branschorganisationer har slutit avtal som innebär att man förbinder sig hålla ett fast bokpris. Till denna grupp av länder hör Belgien och Italien. Saknas etableringskontroll är det emellertid svårt att få ett sådant fast bokpris respekterat eftersom utanför organisationerna stående parter inte har något incitament att efterleva organisationernas interna uppgörelser.

Störst blir naturligtvis svårigheterna i ett land som Belgien, där importerna spelar så stor roll. I ett utslag från den europeiska domstolen i Luxemburg i januari 1984 fastslogs att holländska förläggare varken får kräva ett fast bokpris vid försäljning av holländska böcker i Belgien eller sälja enbart till bokhandlare anslutna till den flamländska bokhandlareföreningen, vilkas medlemmar förbundet sig att iaktta fast bokpris.

- 3 Det finns en lagstiftning med bruttoprisförbud. Inget särskilt stadgas om böcker. Detta är en situation som kan hanteras på mycket olika sätt beroende på hur branschen agerar, vilket utvecklingen i de länder som har eller har haft detta sakläge visar. Hit hör Frankrike före den 1 juli 1979, Sverige efter 1970, Finland efter 1971, Australien, Nya Zeeland, USA och Kanada.

I USA uppställer förlagen ett riktpreis, som trycks på bokens pärm eller omslag. Detta riktpreis respekteras genomgående som bokens försäljningspris. Förfarandet anses inte strida mot antitrustlagstiftningen så länge brott mot riktpriiset tolereras, dvs. inte dras inför domstol. Det finns några lågpriskedjor som försöker priskonkurrera, men de håller ett så begränsat sortiment (bästsäljare och restupplagor) att de inte på allvar skakat branschen, som under det senaste decenniet befunnit sig i stark expansion. Möjligen kan USA:s stränga lagstiftning om förbud mot prisdiskriminering — vilket innebär att alla detaljis-

ter har samma och av alla kända inköpsvillkor — ha medverkat till att riktpiserna i så stor utsträckning förblivit försäljningspris.

I Finland, där det finns en mycket stark förlagsförening som inte funnit det fördelaktigt med en priskonkurrens i detaljhandelsledet, hände länge ingenting trots att dispensen för böcker från bruttoprisförbudet upphävdes. Fortfarande har priskonkurrensen inom detaljhandeln en begränsad omfattning.

I Holland finns ett förbud mot kollektiva bruttopriser. Där emot föreligger inte hinder för en enskild producent att sätta ett försäljningspris på sin vara. Denna situation har lett till att det i Holland sedan 1923 finns en branschöverenskommelse, där det bl.a. stadgas att varje förläggare skall sätta ett allmänt försäljningspris för böcker, som — med vissa specificerade möjligheter till avvikelser — gäller all försäljning till slutkonsumenten. Lagenligheten bekräftades av ett beslut av industriministern 1967 och två domstolsutslag 1978. Det fasta bokpriset gäller inte bokklubbarna som sedan 1978 tillåts sätta självständiga priser.

- 4 Landet har en konkurrenslagstiftning med bruttoprisförbud. Det finns därutöver en särslag, som enbart gäller bokpriser. Exemplet på detta är Frankrike. Landet hade fram till 60-talets slut en situation när det gällde bokpriser som liknade USA:s. När en priskonkurrens började göra sig märkbar, framför allt sedan den kooperativa rabattvaruhuskedjan F.N.A.C. mycket framgångsrikt givit sig in på bokmarknaden med några stora och mycket välsorterade boklådor med en genomgående rabatt på 20 %, greps den traditionella bokhandeln av oro och begärde statliga ingripanden. Detta resulterade först i ett dekret från dåvarande finansministern Monory, vilket stadgade ett renodlat nettopris för böcker. Detta innebar att förlagen förbjöds att uppge något som helst riktpis för detaljhandelsförsäljningen. Detta medförde svårigheter för förlagens marknadsföring men också för många bokhandlare, som varken hade utbildning eller vana att hantera prissättningen av böcker. Bokhandlarna förhandlar dessutom individuellt med förlagen, något som gynnade stora uppköpare. Bokpriserna kom naturligtvis att variera mycket starkt.

I detta läge vann tanken på fasta bokpriser många anhängare och Mitterand gjorde den till en valfråga. Efter valsegern 1981 stiftades snabbt en särskild lag den 10 augusti 1981, som föreskriver att förläggaren eller importören av en bok skall fastställa dess pris. Detta skall finnas utsatt på boken och respekteras av alla. Lagen stadgar också att bokförsäljaren får ge 5 %

rabatt men att vissa kollektiva inköpare som föräldraföreningar, fackklubbar, statliga och kommunala myndigheter, skolor och forskningsinstitutioner, har rätt till rabatter som endast begränsas av förbudet mot förlustförsäljning. Bokklubbarna skall iaktta det fasta priset i 9 månader efter första utgivningsdagen. Därefter får de ge fri rabatt.

Lagen ger förlagen en maktposition, eftersom dessa både föreskriver bokhandelns inköps- och försäljningspris. Därför stadgar den också att förlagen skall bevilja rabatter både på kvalitativa och på kvantitativa grunder, varvid dock de kvalitativa skall ha företräde. I praktiken är detta svårt att kontrollera och bokhandeln menar att de kvalitativa rabatterna i regel är maskerade kvantitetsrabatter samt klagar över att förläggarna utnyttjat sin position till att minska bokhandelsrabatterna överlag, men i synnerhet för de mindre bokhandlarna.

2.2.3 Bokhandeln

Bokhandeln är den distributionskanal för böcker, som man i de flesta länder talar om med stolthet och säger sig vilja skydda och främja. Icke desto mindre har bokhandeln på många håll fått föra en hård kamp för tillvaron. En av orsakerna till bokhandelns svårigheter hänger samman med en allmän kris för detaljhandeln. Förändringar som flyttningen från landsorten till storstäderna och nya köpmönster har också påverkat. Den traditionella bokhandeln är personalintensiv och därmed dyrbar att driva. Lagerkostnaderna har ökat.

Detta har påverkat även välorganiserade bokmarknader som den danska, där 136 bokhandlar försvann under perioden 1967-82, och den finska, som förlorat ca 200 boklådor sedan 1970, framför allt på landsbygden. Under en tidigare period — 1952 till 1968 — gick butiksbeståndet i Norge stadigt ner samtidigt som lönsamheten sjönk. Enligt den analys som företogs fann man att under oförändrade förhållanden skulle ytterligare 20 procent av bokhandlarna ha försvunnit 1980. Branschen vidtog då en rad åtgärder, bl.a. ingicks ett nytt branschavtal, frivilliga samarbetskedjor bildades och ett system med återkommande utredningar och analyser infördes. Antalet bokhandlar i Norge har därefter varit i stort sett konstant.

De flesta länder har inte någon motsvarande statistik och det är därför vanskligt att uttala sig om huruvida det i dem nu finns fler eller färre bokhandlar än tidigare. Med ett undantag: I USA, som tidigare haft förhållandevis få bokhandlar, har det under det senaste decenniet varit en kraftig expansion. Ca 3 000 bokhandlar har tillkommit under 70-talet. De båda bokkedjeföretagen B.

Dalton och Waldenbooks står för ungefär hälften av dessa nyetablerade butiker medan resten är enskilda småföretag. De båda kedjeföretagen bygger sin framgång dels på att de upptäckt nya marknader — köpcentra utan bokhandel — dels på att de utvecklat mycket rationella försäljnings- och distributionsrutiner med modern teknik, inte minst data. Parallellt med kedjeföretagen har bokgrossisterna vuxit i omfång och marknadsmässig effektivitet, något som varit till nytta även för oberoende bokhandlar.

Kedjeföretagen, dvs. företag med många butiker, har ökat sin andel av detaljhandelsförsäljningen i många länder. I Holland som under 70-talet förlorade 150 traditionella bokhandlar tillkom under samma tid 98 butiker som tillhörde någon försäljningskedja. 1981 kontrollerade de 10 största kedjeföretagen mer än 40 procent av den holländska bokmarknaden. I Holland liksom i Frankrike är det ofta förlagen som på detta sätt ökar sitt grepp om detaljhandelsförsäljningen. I Storbritannien är det däremot ett bokförsäljningsföretag som dominerar. W.H. Smith har ca 370 försäljningsställen för böcker, varav 95 stycken är fullsorterade bokhandlar. Tillsammans med John Menzies står denna koncern för 37 procent av bokförsäljningen i volymer räknat, medan resten av bokhandeln säljer 32 procent.

Många bokhandlare anser konkurrensen från bokklubbarna vara ett besvärande problem. I länder med fast bokpris är bokklubbarna den enda kanalen för rabatterade böcker. I små länder befarar man att marknaden inte rymmer båda kanalerna, särskilt inte om prisskillnaderna blir för markanta.

Vad gör nu bokhandeln för att möta svårigheterna? På många håll, framför allt i Norden och i Storbritannien, sluter sig enskilda bokhandlare samman i samsarbetskedjor, där man försöker effektivisera bl.a. inköp och marknadsföring. Viktigt för bokhandeln är att distributionen fungerar snabbt och ändamålsenligt. I de flesta länder hoppas man på att ny teknik skall effektivisera lagerhållning, beställningar och annan administration. Utvecklingen i USA har visat att det här finns vinster att hämta. Bättre utbildning av såväl bokhandlare som medarbetare och betonandet av bokhandelns särart som försäljningskanal, dvs. den stora sorteringen och den unika servicen, är andra. I övrigt har många bokhandlare fått lära sig att lita till ett klokt sidosortiment.

2.2.4 Bokklubbarna och förlagens direktförsäljning

Förlagens direktförsäljning är på många håll en mycket stor försäljningskanal. Under efterkrigstiden har särskilt bokklubbarna utvecklats, men även postorderförsäljningen kan ha en bety-

dande omfattning. Hemförsäljningen gäller huvudsakligen större verk.

Bokklubbarnas blomstring verkar knappast kunna relateras till vare sig rådande prissystem eller bokhandelnätets omfattning. Bokklubbarna har t.ex. nått stora framgångar i länder som Danmark och Västtyskland med fast bokpris och väl sorterad kommissionsbokhandel, liksom i Holland, också med fast bokpris och god boktradition. Som vi vet har bokklubbarna haft stor framgång i Sverige. Det har de däremot inte haft i Storbritannien, USA eller tidigare i Frankrike. Storbritannien har en typ av fast bokpris. USA och Frankrike hade länge båda fria bokpriser som tillämpades som riktpriiser. Efter Frankrikes korta nettoprisperiod har landet nu fast bokpris och bokklubbsförsäljningen ökar. I Danmark och USA har den minskat och stagnerat, vilket tycks vara fallet även i Sverige, Västtyskland och Holland.

Attityden till bokklubbarna skiftar från land till land. I små länder med en liten marknad ses bokklubbarna ofta som ett hot mot bokhandeln och därför närmast som en kulturfara, medan man i stora länder med stor utgivning och likaledes stor potentiell läsekrets inte riktigt förstår problemet. I sådana länder ses bokklubbarna som en alternativ marknad, delvis riktad till en annan publik än de traditionella bokhandelskunderna.

I någon mån kan synen på bokklubbarna härröra ur de historiska traditionerna. De tidiga tyska bokklubbarna hade klart uttalade folkbildande och läsfrämjande syften. I USA däremot gavs bokklubbsidén ett annat anslag. Book-of-the-Month-Club, grundad 1925, betonade bekvämligheten: En omsorgsfullt sammansatt jury valde ut de mest läsvärda böckerna åt medlemmarna och brevbäraren bar hem den beställda boken. I Holland fann man vid mitten av 60-talet genom bokbranschens statistiska undersökningar att en tredjedel av befolkningen inte köpte böcker. Härav drog man den slutsatsen att det fanns en ny marknad att erövra. Ett medel var bokklubbar varigenom nya kunder kunde lockas med lägre bokpriser och förlagen uppnå bättre kontinuitet i försäljningen.

De 9 månaders priskarens efter ett verks första publicering, som bokklubbarna i Frankrike måste iaktta, har inte vållat Frankrikes största bokklubb, France-Loisir, något större avbräck. Den har 3,6 miljoner av Frankrikes uppemot 4,5 miljoner bokklubbsmedlemmar och visar starkt stigande vinster. Priskaren är besvärande för klubbar med nyutkommen skönlitteratur, men för France-Loisirs sortiment spelar den mindre roll och aktualitetspräglade böcker kan en bokklubb med dess resurser producera själv eller i samarbete med något utländskt förlag.

Den franska lagstiftningen är avsedd att kringskära bokklub-

barna och gynna bokhandeln. Det finns eller har funnits restriktioner i andra länder, men de har tillkommit genom branschöverenskommelser. Så har Gyldendals Bogklub i Danmark sedan november 1982 ett avtal med det danska författarförbundet avseende tre av dess fem bokklubbar, vilka skall vänta i sex månader med att sätta ned priset på en nyutkommen skönlitterär bok av en dansk författare. Den norske Bokklubben A/S har i många år haft avtal med Den norske Bokhandlerforening, vilket reglerat dess verksamhet strängare än i något jämförbart land. Övriga norska bokklubbar har däremot inte omfattats av regleringarna.

I Storbritannien fanns tidigare en rad restriktioner för bokklubbar, som förläggarföreningen själv utvecklat och ålagt sina medlemmar. Bl.a. fick en bok inte utges i bokklubbupplaga förrän ett år efter dess första publicering. Bokklubbar som sålde billiga omtryck blomstrade icke desto mindre under 50-talet och hade då tillsammans ca 1 milj. medlemmar (vilket är ungefär vad de har i dag). Under 60-talet sjönk medlemsantalet kraftigt och förlagen beslöt då blåsa liv i tvinnande klubbar och lättade allt mer på restriktionerna. I dag kvarstår som enda regel en informationsplikt gentemot bokhandeln om en bok samtidigt skall ges ut i bokhandel och bokklubb — en regel som för övrigt finns i flera länder.

När det gäller vetenskaplig och annan starkt specialiserad litteratur är direktförsäljning från förlagen vanlig. Särskilt i USA publiceras många verk med en förväntad marknad bestående enbart av bibliotek, institutioner och specialister, där försäljningen mest praktiskt sker direkt.

I Österrike har bokhandlare och förlag i ett unikt initiativ gått samman för att gemensamt finansiera Buchclub der Jugend, som har ca 70 000 medlemmar. Mot en blygsam årsavgift (30 ÖS) får barnet rätt att ur en katalog med rekommenderade böcker köpa dessa med 25 % rabatt.

2.2.5 Litteraturstöd

I de flesta länder betraktas boken som någonting man bör värna om. På olika sätt försöker man därför gynna författare, boken som medium, visst slag av utgivning eller främja bokläsandet. Sätten liksom beloppen varierar naturligtvis starkt från land till land. Åtgärderna kan vara selektiva eller generella; finansieras helt statligt eller ha en blandad finansiering, statligt och privat, delstatligt (i federala länder) eller kommunalt; pengarna kan kanaliseras via statliga organ eller självständiga stiftelser, där det dock kan finnas av regeringen utsedda representanter. Nedanstående översikt gör inga anspråk på fullständighet, men vill ge en

orientering om olika typer av åtgärder som olika länder vidtar för att skydda och främja litteratur (i allmänhet samtida inhemsk sådan) och läsning.

För att *stödja boken som medium* används vissa generella åtgärder.

- a Befrielse eller nedsättning av omsättnings- eller mervärdesskatt. Länder, framför allt med redan differentierad oms eller moms, har ofta en lägre skattesats för böcker, som skattemässigt jämföras med livsmedel. En sådan nedsättning har Belgien, Frankrike, Förbundsrepubliken Tyskland, Italien, Luxemburg, Holland och Österrike. Fullständig befrielse från olika typer av varuskatt har böcker i Norge, Grekland, Irland, Spanien, Storbritannien, Australien, Nya Zeeland, Brasilien, Indien och Japan. Kanada befriar böcker "för pedagogiskt, tekniskt, kulturellt eller litterärt ändamål" från omsättningskatt. Frankrike och Västtyskland tar ut en högre skattesats för litteratur som kan anses skadlig för ungdom. USA har inte denna typ av skatter.
- b Dispens från bruttoprisförbud med den uttryckliga motive- ringen att detta sker för att gynna boken och bokmarknaden. Så är fallet i Norge, Danmark, Förbundsrepubliken Tyskland och Storbritannien.
- c Särslagstiftning om fast bokpris med liknande motivering (Frankrike).
- d Gynnsam portosats för böcker finns i flertalet länder. I Frankrike har böcker även en subventionerad flygportosats för att underlätta bokexporten.

Stöd till författare har i allmänhet karaktären av stipendier eller litterära priser. Stipendier kan vara resestipendier eller arbetsstipendier. De sistnämnda innebär att författare efter ansökan under en tidsbestämd period från ett par månader till ett par år kan få naturaförmåner, t.ex. bostad och uppehälle, eller ett visst belopp regelbundet utbetalt. På Island relateras detta belopp till det statliga lönesystemet, i Västtyskland är det graderat i förhållande till försörjningsbördan.

I många länder har man en stark tro på litterära priser som kulturpolitiskt instrument. Det finns då ett fåtal mycket prestige- fyllda sådana och en rad mindre priser. Villkoren för litterära priser kan göras styrande på ett sådant sätt att man därmed uppmuntrar t.ex. regionala författare, författarskap på minoritetsspråk och liknande.

Andra sätt att stödja författare är att försöka vidga deras arbetsmarknad. I Västtyskland ger Deutsche Literaturfonds bidrag

till pilotprojekt som kan leda till nya arbetsmöjligheter för författare. Österrike har en särskild arbetsförmedling för kulturarbeta-re. Många länder engagerar författare i skolarbetet, t.ex. Storbri-tannien, Irland, Kanada och USA, vilket har det tredubbla syftet att ge författarna extrainkomster, sprida intresset för deras förfat-tarskap och stimulera barnen till läsning och skrivning. Många av de åtgärder som sätts in för att hjälpa inhemsk utgivning syftar också till att förbättra möjligheterna för samtida inhemska förfat-tares produktion. På Irland har man infört en gynnsammare beskattning för författare.

Stöd till utgivning har helt olika betingelser i stora länder och i små. De mindre länderna vill värna om den inhemska litteratu-ren och bokproduktionen. I de stora länderna vore ett utgivnings-stöd av t.ex. svensk modell en omöjlighet. Där riktas stödet in på minoritetsgrupper eller särskilt värdefulla men ekonomiskt risk-fyllda projekt. Stödet kan ha formen dels av lån, lånegarantier eller direkta subventioner till förlagen och dels av bidrag till viss utgivning. Subventionerna till inhemska förlag motiveras bl.a. med att det oftast är dessa som ger ut inhemska verk och att denna utgivning är dyrare och mer riskfylld än t.ex. internationell sam-produktion eller utgåvor av utländska författares verk, där för-säljningen i hemlandet ofta redan betalat förlagets satsningar. Så är det t.ex. i Kanada, som har ett stort program med stöd såväl till förlagen som till utgivning av kanadensiska verk av kulturell betydelse, både för barn och vuxna. Även i Australien ges utgiv-ningsbidrag för att stärka den australiensiska litteraturens kon-kurrenskraft gentemot utländsk sådan.

Avsikten med utgivningsstödet kan också vara att hålla nere en boks pris och bidra till att den sprids bättre, bl.a. genom att möjliggöra en bredare marknadsföring. Ett sådant belopp görs ibland helt eller delvis återbetalningsskyldigt, om boken når en mycket stor framgång. I Holland ges denna typ av stöd till utgiv-ningen av samtida författare. Arts Council i Storbritannien ger bidrag till speciella utgivningsprojekt med liten upplaga, vars publicering svarar mot något visst behov eller är viktig ur kvali-tetssynpunkt. För att öka riskvilligheten hos förlagen när det gäller icke lönsamma böcker av t.ex. unga författare eller för speciella målgrupper ger Arts Council kompensationskrediter, som betalas tillbaka om boken efter tre år nått en god försäljning.

På Irland ses utgivningsstöd som ett verkningfullt sätt att stödja den iriska litteraturen. An Chomairle Ealaion, Irlands motsvarighet till kulturrådet, ger såväl bidrag som räntefria lån till irländska förlag.

Räntefria lån kan även i Frankrike beviljas småförlag (årlig omsättning understigande 10 milj. F). Såväl bokhandel som för-

lag kan få utnyttja en av franska staten uppsatt garantifond för att få säkerhet för lån för att starta, modernisera, bygga ut eller datorisera butiker eller företag. Staten har också inrättat en speciell garantifond för förlag som behöver lån för att kunna genomföra en ur ekonomisk synpunkt särskilt riskfylld men ur kulturpolitisk synvinkel betydelsefull utgivning.

Det är ovanligt med *stöd till översättningar* av utländska verk till det egna språket. Två- eller flerspråkiga länder brukar däremot ge bidrag för översättningar till annat riks- eller minoritetsspråk, så t.ex. Finland, Irland, Jugoslavien, Kanada, Schweiz, Storbritannien (Wales) och Österrike.

Många länder ger bidrag till översättningar från det egna språket till andra som ett led i en *exportfrämjande* verksamhet. Speciellt aktivt är här Frankrike, som ser franska språkets och kulturens spridning som ett mycket viktigt kulturpolitiskt mål. Översättningsbidraget har dels formen av regelrätt stöd och dels av lån. Frankrike ger i exportfrämjande syfte också betydande bidrag till olika exportorganisationer och direkt till de stora förlagen.

I Holland subventionerar staten en stiftelse för främjande av översättningar av holländsk litteratur, vars syfte är att underlätta kontakten med utländska förlag.

Bokinköp som stödordning är mest generellt och konsekvent genomförd i Norge och beskrivs under avsnitt 2.1.4. Inköp i smärre skala förekommer dock på andra håll. I Belgien ger staten alla skolbibliotek tillgång till samtida belgisk litteratur. På Irland uppställer staten ett visst belopp per elev för inköp av iriska böcker till skolbiblioteken. Bokurvalet görs av ett organ vars medlemmar väljs enligt vissa fastställda riktlinjer. Statliga inköp av böcker på minoritetsspråk till folkbibliotek sker bl.a. i Jugoslavien.

Vad beträffar *läsfrämjande åtgärder*, är detta något som tilldragit sig allt större intresse allteftersom problemen med "icke-läsare" och "sällan-läsare" uppmärksammas. I Tyskland räknar man med att ca 43 procent av befolkningen tillhör denna kategori (1977). Situationen är ungefär densamma i de flesta västerländska industriländer. Medelåldern inom dessa grupper är ofta hög, utbildningen låg, en hög andel är ensamstående och bosatta på landsbygden.

I många länder anser man manifestationer typ bokveckor, litteraturfester, mässor, poesidagar etc. vara mycket verkningsfulla.

Ofta har man koncentrerat insatserna på barn och ungdom. I Västtyskland finns privatfinansierade Deutsche Lesegesellschaft, en förening där företrädare för bokhandeln, bibliotek, forskning

och samhälle samarbetar för att främja läsintresset. Även i USA finns föreningar och samhällseliga organ som arrangerar olika typer av kampanjer för bokläsandet. I båda länderna används TV i läsfrämjande syfte, särskilt för barn.

På flera håll försöker man främja barns och ungdomars läsintresse genom att låta författare delta i skolarbetet. I Storbritannien subventionerar Arts Council ett program kallat Writers-in-School, där författare genom uppläsningar och diskussioner med eleverna skall intressera dem för läsning av skönlitteratur och samtidigt stimulera deras kreativitet och fantasi. Rådet betalar upp till hälften av författarnas ersättning plus resekostnaderna. I USA ger National Endowment for the Arts via delstaternas kulturförvaltningar medel till ett liknande program. Försök med liknande verksamhet har också bedrivits på Irland och i Västtyskland.

Det österrikiska kultur- och utbildningsdepartementet har tagit initiativ till Österreichische Kulturservice, vars huvuduppgift är att förmedla personliga kontakter mellan kulturskapare och publik. Det organiserar, förmedlar och (om nödvändigt) finansierar bl.a. författarmedverkan inte bara i skolan utan även i vuxenundervisningen och på arbetsplatser. Förmedlingen är gratis och sträcker sig över hela landet.

3 Litteraturpolitikens mål

Riksdagen fastställde år 1974 under bred enighet mål för den statliga kulturpolitiken. En utgångspunkt för 1982 års bokutredning har varit att dessa mål skall förverkligas och att de därmed också skall ses som grundläggande mål för samhällets politik för litteratur och läsning.

De kulturpolitiska målen ger tillsammans en vid ram för litteraturpolitiska insatser. Målen att skydda yttrandefriheten, ge människor möjligheter till egen skapande aktivitet, motverka kommersialismens negativa verkningar, främja decentralisering, ta ökad hänsyn till eftersatta grupper, möjliggöra konstnärlig och kulturell förnyelse, ta till vara och levandegöra äldre tiders kultur samt främja ett erfarenhetsutbyte över språk- och nationsgränserna har sin giltighet nu som då även inom litteraturområdet. Vad som hänt under de tio år som gått sedan de kulturpolitiska målen fastställdes har dock knappast kunnat undgå att påverka uppfattningen om vilken betydelse som bör tillmätas varje enskilt mål.

Så har synen på bevarandemålet i det senaste decenniets debatt breddats och fördjupats. För bokutredningen framstår det som väsentligt att målet att ta till vara och levandegöra äldre tiders kultur också inbegriper uppgiften att hålla vårt bildningsarv och vår nationella litteratur levande och tillgängliga. Den svenska litteraturens klassiker måste kunna upplevas även av nya generationer. Lika viktig som öppenheten mot kulturyttringar i andra länder är förmågan att ge den nationella kulturtraditionen gynnsamma betingelser. Detta har sin särskilda betydelse för litteraturpolitiken i ett litet språkområde i en tid då den internationella medietutvecklingen kännetecknas av stark expansion och stor genomslagskraft.

Vårt kulturarv är också en del av det nordiska. Det är väsentligt att vi värnar om vårt nordiska litterära arv, en god språkförståelse och ett levande nordiskt litteraturutbyte.

Sverige har i ökande utsträckning blivit ett invandrarland. Invandrarna liksom våra inhemska etniska minoriteter medverkar till att ge vårt land ett rikare och mer mångfasetterat kulturliv

och stimulerar vår utveckling. Språk och litteratur hör till de viktigaste elementen i en kulturell identitet, något som har konsekvenser för kulturpolitiken när det gäller alla befolkningsgrupper.

De internationella kontakterna på litteraturområdet är av största vikt. De är en del av den miljö som formar den nya svenska litteraturen. Det är också angeläget att den svenska litteraturen blir känd utomlands. Internationaliseringen av det kvalitetsinriktade kulturlivet är därför likaväl som bevarandet av det nationella kulturarvet en hörnsten i en kulturpolitik för litteraturen.

Kulturpolitiken skall utgöra ett skydd mot negativa effekter av marknadsstyrning inom kulturområdet. För bokens del skulle en alltför ensidig inriktning på bästsäljande titlar utgöra en allvarlig fara för såväl konstnärligt skapande som spridning och läsning av god litteratur. Om inte en kvalificerad och mångsidig utgivning kan garanteras på annat sätt eller böckerna göras tillgängliga över hela landet, måste litteraturpolitiken ingripa korrigerande och kompletterande.

Litteraturen i ett litet språkområde kan inte uteslutande hänvisas till att leva på marknadens villkor, men den kan för sin tillvaro inte heller bli alltför beroende av staten. Det är viktigt att uppmärksamma de risker som statliga ingripanden kan medföra för yttrandefriheten och yttrandemöjligheterna. Statligt stöd till en icke lönsam litterär produktion får aldrig innebära att staten kan verka styrande på utgivningen. Litterär verksamhet syftar ofta till utforskning av verkligheten och till kritik av samhället. Yttrandefrihetsmålet innebär en förpliktelse att skapa reella förutsättningar för att yttrandefriheten skall kunna utnyttjas.

En politik för litteratur och läsning måste också utformas med hänsyn till de stora olikheter i villkor som finns i samhället. Målet om insatser för eftersatta grupper får särskild tyngd mot bakgrund av det faktum att en stor del av den vuxna befolkningen inte alls läser böcker. För att få fler att läsa mer krävs åtgärder som utformas med hänsyn till sociala och geografiska förhållanden och som syftar till att övervinna de hinder som står i vägen för bokläsning.

Det litterära nyskapandet är ett centralt inslag i en positiv samhällsutveckling. Förutsättningarna för konstnärlig och kulturell förnyelse har ett nära samband med yttrandemöjligheterna. Det måste finnas utrymme för experiment med nya litterära former, förlag som är beredda att satsa på debutanter och bokhandlare beredda att sälja sådan litteratur.

Genom 1974 års kulturpolitiska beslut lades grunden för det senaste decenniets reformer på litteraturområdet. En utgångs-

punkt för reformarbetet har också varit förvissningen om att boken har ett unikt värde som kulturmedium. Boken kan som ingen annan kulturbärare förmedla mänskliga erfarenheter, kunskaper och känslor från människa till människa och från generation till generation. Boken är centralpunkt i den intellektuella utvecklingen, en grundläggande kommunikationsmetod för nya tankar. Boken ger den avgörande möjligheten till självständig upplevelse och åsiktsbildning.

Bokutredningen anser mot denna bakgrund att boken skall betraktas som det prioriterade kulturmediet. God och informativ litteratur bör skapas, spridas och läsas. Den bör vara tillgänglig för läsare i olika miljöer, geografiskt och socialt. För att stärka bokens ställning måste de statliga insatserna syfta till att

- förstärka det läsfrämjande arbetet och förskjuta gränsen mellan läsare och icke-läsare
- bryta ned läsbarriärer och klasskillnader i bokläsandet
- skapa ett tidigt intresse för böcker och läsning hos barn, i hemmen och inom barnomsorgen
- stärka skönlitteraturens ställning i skolan
- upprätta ett varaktigt samarbete mellan folkbibliotek och skola för att väcka läslust hos barn och ungdomar
- främja läsning bland vuxna, bl.a. genom bibliotek på arbetsplatser och institutioner
- skapa goda förutsättningar och arbetsmöjligheter för författare och översättare
- garantera en bred och kvalitativ utgivning av böcker, såväl klassisk som nyskriven litteratur
- ge förutsättningar för många förlag med olika profil för att motverka koncentration av utgivningsbeslut
- underlätta etablering av nya förlag med kvalitetsutgivning
- möjliggöra prisbillig utgivning av kvalificerad och samtidigt populär litteratur
- förbättra tillgängligheten av kvalificerad och kulturellt värdefull litteratur
- behålla och stärka befintliga fackbokhandlar och övrig bokhandel med brett sortiment
- underlätta etablering av nya bokhandlar
- möjliggöra en ökad sortimentsbredd och längre lagerhållningstid i bokhandeln
- öka konkurrenskraften för kvalitetslitteraturen i alla försäljningskanaler
- främja låga bokpriser

I följande kapitel (4-8) redovisar bokutredningen sina överväganden om bokens situation och söker bedöma i vilken utsträckning önskvärda resultat har uppnåtts och på vilka punkter nya ansträngningar måste göras för att stärka bokens ställning. Utredningens förslag till en litteraturpolitik (kap.9) bygger på denna bedömning.

4 Böcker och läsning

4.1 Litteratur och nationell identitet

Ett levande språk och en levande litteratur är begrepp som förutsätter varandra. Vår språkverklighet, språkets nutid och dåtid är lagrade i litteraturens minnesbank. Från de tider dit det skrivna ordet inte når saknar vi all egentlig, begriplig information. I bästa fall kan vi försöka leva oss in i vad redskapsfragment, rester av boende och verksamhet har att förmedla. Men de föreställningar och tankar som formade dessa tider är i dag helt ogripbara.

Det skrivna ordet, boken, är den dagbok i vilken vår särart ges gestalt, den bakgrund mot vilken vi kan tolka vår verklighet. Frågan om vår identitet blir därmed också en fråga om hur vi tillvaratar vårt kulturarv.

Men, och det förtjänar att understrykas, vår identitet får inte enbart begränsas till vårt språks del av världen. I vår tid är det nödvändigt att nationell identitet grundas på ett spektrum av erfarenhet från alla tider och världsdelar. Boken och förmågan att tillägna sig en text är därmed ett av de betydelsefulla instrumenten för vår verklighetsuppfattning.

I dag, i skärmbudskapens tid, kan hävdandet av boken synas som en missriktad ambition. I mediadiskussionerna framförs stundom tanken att det tryckta ordet snart måste ses som ett passerat stadium.

Detta är naturligtvis i grunden orimligt. All erfarenhet talar däremot. Sedan sekelskiftet har fotokonsten och därmed också reproduktionstekniken utvecklats med en allt högre fulländning. I dag kan ett nära nog fulländat färgfotografi återges i t.ex. ett tolvfärgstryck och via trycktekniken ges mycket vid spridning. Likafullt står i dag målarna i sina ateljéer och återger sin uppfattning av den sedda verkligheten i färger och med en teknik som är nära nog de samma som på Rembrandts tid.

I dag har likaså filmen nått en hög grad av teknisk fulländning. Den kan upplevas såväl i offentlig miljö som via en avancerad

färgbildsskärm i hemmet. Trots detta har teatern sin givna plats i vårt kulturutbud och vi kan lika lite tänka oss att avstå från denna kulturyttring.

Boken kommer att överleva och följa oss genom tiderna, dels för att den är överlägset praktisk, den behöver inga kraftkällor, den är ständigt beredd att upplåta sitt minneskapital till oss, dels därför att boken är bok, därför att den i sin funktion att vara bok binder oss samman med vårt föregående allt från handskrifternas tid till alltmer sofistikerade medier.

Enbart denna mediautveckling, den ständigt ökande förmågan att vidaresprida händelsebeskrivningar, dikt och av olika intressen präglade uppfattningar, utgör ett problem i sig. Språkens och nationernas gränser får i satellitsändningarnas tidevarv allt mindre betydelse. Detta är en i det långa perspektivet sannolikt nödvändig utveckling. Samtidigt kan vi i dag emellertid iakta hur själva kravet på största möjliga spridningseffekt medför ett förytligande av information och budskap. Denna effekt, minstagemensamma-nämnaeffekten, leder bort från den identitets-känsla som utgör grunden för tillvarons djupdimension, dess utbyte av verkliga erfarenheter.

Boken är ett personligt medium. Dikten, fångad i det tryckta ordet, är i längden kanske det enda medium som kan förmedla en sammanhängande och fördjupad kunskap om vår verklighet — redskapet för vår orientering i nuet — och därmed, inte minst, redskapet för en kritisk förståelse av mediavärldens förklådningar.

4.2 Läsvanor

Genom olika undersökningar vet vi en hel del om bokläsningens omfattning. I rapporten LÄS! har bokutredningen sammanställt tillgängliga uppgifter (Läsning — en utbredd vana, s. 165-174). Uppgifterna ger en god bild av bokläsningen som mänsklig aktivitet inom en social kulturram.

2,5 miljoner vuxna svenskar läser ofta böcker, dvs. någon gång eller flera gånger i veckan. Närmare 2 miljoner läser aldrig eller ytterst sällan en bok. Klyftan kan tyckas stor mellan läsare och icke-läsare. Mönstret har varit relativt stabilt under längre tid. Men det finns tydliga tecken på att bokläsandet ökar och att icke-läsarnas antal minskar. Trots utvecklingen av nya medier behåller också läsningen sin andel av den samlade mediekonsumtionen.

Kvinnor läser böcker betydligt oftare än män. Ungdomar läser oftare än folk i allmänhet och flickor är betydligt flitigare boklä-

sare än pojkar. I övre medelåldern och i pensionärgruppen är bokläsningen relativt oförändrad bland männen, medan läsandet avtar bland kvinnorna.

Läsvanorna varierar kraftigt i olika socioekonomiska grupper. Arbetare läser böcker i mindre utsträckning än genomsnittsbefolkningen. Lantbrukare har mycket låg läsfrekvens. Studerande läser böcker oftare än andra ungdomar och kvinnliga studerande läser mer än manliga. Hemarbetande läser i mindre utsträckning än kvinnor i allmänhet.

Personer med endast folkskola/grundskola är en mer passiv läsargrupp än personer med högre utbildning. Utländska medborgare, andra generationens invandrare och naturaliserade invandrare läser böcker i betydligt större utsträckning än genomsnittet av svenskarna. Ovanligt många sydeuropeiska invandrare läser emellertid inte alls böcker.

De regionala variationerna är mycket stora. I storstadslänet läser man böcker betydligt oftare än i glesbygden. I SCB:s undersökning av levnadsförhållanden 1980/81 framkom att 53 procent av invånarna i Stockholms län läser böcker minst en gång i veckan mot endast 28 procent i Kristianstads län.

I en sammanfattande karakteristik har de mest flitiga bokläsarna visat sig vara högt utbildade män och kvinnor, kvinnliga studerande och övriga ensamstående kvinnliga ungdomar.

Majoriteten av icke-läsarna finns bland de lågutbildade. Yngre människor är mera sällan icke-läsare än äldre. Till icke-läsarnas skara hör också i stor utsträckning manliga arbetare, förtidspensionärer och lantbrukare.

När det gäller andelen icke-läsare är den regionala bilden rätt splittrad. I Stockholms, Jämtlands och Gotlands län är det relativt få vuxna som inte läser böcker, samtidigt som det finns en hög andel icke-läsare i Västernorrlands, Kopparbergs, Kalmar och Kristianstads län.

Litteraturutredningens läsvanestudier (SOU 1972:20) ledde till intressanta uppgifter om vad man läser för litteratur. Det visade sig att kvinnor läser mer skönlitteratur än män, medan männen läser betydligt mera facklitteratur. Båda könen läser lika mycket deckare, medan männen läser flera äventyrsromaner, science fiction etc. och kvinnorna betydligt flera kärleksromaner.

En intressant iakttagelse är att det inte tycks finnas något genomgående samband mellan utbildningsnivå och läsning av populärpocket. Välutbildade personer läser fler böcker än andra, men konsumtionen av enkel underhållningslitteratur är inte mindre än andra grupper. Det är också en mycket liten del av den vuxna befolkningen som bara läser populärpocketböcker. En betydligt större grupp är de många människor som inte läser alls.

Genom Sveriges Radios publikundersökningar vet vi också att bokläsandet behåller sin ställning i förhållande till annan mediekonsumtion. Olika massmedier kompletterar varandra och i vissa fall t.o.m. stöttar varandra. För det enskilda mediet kommer konkurrensen normalt "inifrån". Tidningar konkurrerar med andra tidningar, böcker med andra böcker, osv. Denna "interna" mediekonkurrens är klarast dokumenterad för televisionens del.

Kvar står det faktum att alltför många människor inte läser böcker. Åtgärder för att öka bokläsarnas antal måste vara ett centralt inslag i en offensiv politik för litteratur och läsning. Bokutredningen lägger i det följande fram förslag till sådana åtgärder.

5 Boken i mediesamhället

5.1 Boken som medium

Ett medium är ett hjälpmedel att överföra information från en avsändare till en mottagare. Tillsammans med sitt innehåll är mediet en representation av en yttre eller av en inre verklighet. Det finns flera olika möjligheter att klassificera medier. Man kan säga att böcker liksom tidningar, till skillnad från t.ex. film, hör till gruppen *grafiska medier*.

En bok är emellertid inget entydigt begrepp. "Familjen" böcker kan t.ex. delas in i skilda "funktionella" undergrupper: periodiska publikationer, referensverk, fackböcker, kursböcker, skönlitteratur och seriealbum. Det finns givetvis flera andra sätt att klassificera böcker, t.ex. efter innehåll. Skilda typer av böcker påverkas på olika sätt i det framtida informationssamhället.

5.2 Boken i konkurrens

Allt fler människor arbetar med information och utbudet av information ökar mycket snabbt. Vid seklets början fanns det 10 000 tekniska och vetenskapliga tidskrifter i världen. 1970 hade antalet vuxit till 100 000 och år 2000 beräknas antalet ha ytterligare tiodubblats. Samtidigt som informationsfloden ökar blir det allt svårare att få tag i den information vi behöver eller vill ha tag i.

För att följa med och dokumentera utvecklingen inom medieområdet startade Sveriges Radios avdelning för publik- och programforskning "Mediebarometern" år 1979. Varje år mäter man hur människor utnyttjar olika medier under *en genomsnittlig dag* — hur många som *lyssnar*, *läser* och *tittar*. År 1983 läste 31 procent av totalbefolkningen (9-79 år) i någon bok. Uttryckt i "minuter per individ och dag" ägnade vi 1983 betydligt mindre tid åt "läsande" i böcker och tidningar (70) än åt "lyssnande" till radio, grammfon och kassetter (160) resp. "tittande" på film, tv och video (100).

Med en mediekonsumtion av mer än fem timmar per dygn kan man inte räkna med särskilt stor ökning under de närmaste åren. En prognos (Rune Pettersson, Bilder, Barn och Massmedia. Stockholm 1981) pekar på en minskning från 1980 till 1990 av "läsandet" (såväl böcker som tidningar) från 18 till 15 procent av medieutnyttjandet, en minskning av "lyssnandet" från 46 till 44 procent och en ökning av "tittandet" från 36 till 41 procent. TV-tittandet beräknas minska, video-tittandet ökar och text-tv, kabel-tv, satellit-tv samt videotex tillkommer. Biografbesöken beräknas ligga på oförändrat låg nivå.

Tillkomsten av nya medier innebär alltså *ökad konkurrens* om konsumenternas tid och pengar. Men vi vet också från Sveriges Radios publikundersökningar att *bokläsandet* ändå behåller sin andel i förhållande till annan mediekonsumtion. Bokutredningen har också visat (rapporten LÄS!, sid. 165-174) att det finns tecken på att bokläsandet ökar. Den ökade konkurrensen kan antas gå ut över annan "läsning" och mediekonsumtionen i övrigt.

5.3 Teknisk utveckling

Boken har varit relativt oförändrad i femhundra år. Tekniken att framställa böcker har dock successivt förbättrats, vilket gjort det möjligt att allt snabbare producera allt större upplagor med bättre kvalitet. Ständigt ökande kostnader för arbetskraft, material, teknisk produktion, hantering, lagring och distribution är bidragande orsaker till att ny framställningsteknik och nya medier införs.

Det är egentligen bara författarens tankemöda som är sig någorlunda lik. Men tekniska förändringar kommer till och med att tränga in till enskilda författare i deras kammare. Det blir allt vanligare att författare arbetar med *ordbehandlingsmaskiner*. När texten sedan levereras i digital form blir såväl den efterföljande redaktionella som den tekniska produktionen kortare, säkrare och billigare än i dag.

Datoriserade *bildhanteringssystem* finns redan utvecklade och används i dag t.ex. för produktion av reklamalster och vissa dags- och veckotidningar. Med hjälp av dessa system kan en tränad formgivare/redaktör/operatör dels uppnå en mycket hög produktivitet och dels finna nya kreativa lösningar. Från systemtillverkarna hävdas det ibland att produktiviteten kan ökas upp till tjugo gånger.

När både text och bild finns lagrade i en *databas* kan man direkt framställa tryckplåtar när det gäller produktion av stora upplagor. Emellertid kan man också med hjälp av moderna *ko-*

piringsförfaranden producera mindre kvantiteter, t.ex. en enda bok eller ett bestämt avsnitt ur en viss bok i taget, allt efter kundernas individuella önskemål och tillfälliga behov. Sådana "bokmaskiner" kan t.ex. installeras i boklådor runt om i landet. Vårt kommande *digitala telenät* gör det möjligt att snabbt och vid behov föra över all nödvändig information från centrala databaser till resp. "bokmaskin".

Genom den snabba tekniska utvecklingen av *andra medier* kommer traditionell bokproduktion att i viss mån påverkas. Periodiska publikationer och referensverk kan i stor utsträckning tänkas kompletteras med eller till och med ersättas av *videotex*, ett enkelt system för informationssökning i databaser, som nu börjar användas främst inom näringsliv och organisationer. Till de viktigaste fördelarna med videotex och andra databas-system hör en betydligt ökad servicegrad genom att alla abonnenter alltid har tillgång dels till den absolut senaste och dels till samma information. Ju fler förändringar som sker inom ett ämnesområde desto större skäl till att upprätta en databas.

Övningshäften, som används inom utbildning av olika slag, kommer snart att kompletteras med och på sikt att ersättas av *datorprogram*. Datorstödd undervisning kommer sannolikt att få stor spridning i de flesta länder, särskilt när det gäller olika typer av tränings- eller "drilluppgifter".

Uppslagsverk, handböcker, faktasamlingar och studieböcker kan kompletteras på ett intressant sätt med ljud och rörliga bilder, animeringar eller filmade avsnitt, t.ex. genom användning av optiska videaskivor.

På längre sikt öppnar sig helt nya perspektiv. Om trettio till fyrtio år är det säkerligen möjligt att på ett effektivt sätt lagra både ljud och bilder i fasta minnen. En "terminalbok" eller "fickdator" kan då bestå av en tunn bildskärm med en anordning för mottagning och lagring av information. Via det digitala telenätet kan ljud, text, bild och data förmedlas från olika databaser. Terminalboken är emellertid inte längre huvudsakligen en "läsebok" utan den har möjligheter för *användaren* att aktivt bearbeta och påverka t.ex. händelseförloppet i en berättelse eller i ett utbildningsprogram.

Läsning av skönlitteratur i traditionella *böcker* kommer dock att finnas kvar även i en avlägsen framtid. Men utan aktiva läsfrämjande insatser finns en risk för att läskunnigheten kan komma att minska relativt sett. Många nya medier blir talstyrda. Framtidens datorer kommer dels att kunna tala till oss på ett begripligt språk och dels att förstå vad vi säger. Det är också troligt att bilder och bildkommunikation, generellt sett, kommer att få ännu större betydelse i framtiden än i dag.

5.4 Slutsatser

Skönlitteraturen i vidsträckt mening är och förblir vår viktigaste källa för *mänsklig* kunskap och upplevelse, för förmedling av erfarenheter, känslor och värderingar. Kort sagt kunskaper utan vilka ett civiliserat samhälle inte kan utvecklas. För skönlitteraturen kommer boken liksom i dag att vara det unika mediet.

Det är inte särskilt troligt att vi kan eller vill ta mycket mera tid i anspråk för medier i framtiden än i dag. Nya medier kommer därför att få konkurrera med dem som redan är etablerade. Listan över framtidens medier blir ändå inte kortare utan längre än i dag. Medier som troligen minskar i relativ betydelse är brev, vissa typer av böcker, tidningar, traditionella AV-medier, radio och television. Medier som får ökad relativ betydelse är olika tele-tjänster, fonogram, videogram, text-tv och videotex. Nya distributionsformer är kabel-tv och satellit-tv. Vi kommer att få en spridning av olika datormedier, databaser och tredimensionella representationer, t.ex. hologram.

TV, videogram, kabel-tv, satellit-tv, radio och fonogram blir våra vanligaste källor för *underhållning*. Text-tv, kabel-tv, tv och radio blir våra viktigaste källor för *nyheter*. Kursböcker och videogram, med datoriserade söksystem, blir viktiga källor för *kunskap* och *utbildning*. Videotex, referensverk och periodiska publikationer i form av datorlagrade rapporter, som sällan eller aldrig skrivs ut fullständigt, blir betydelsefulla källor för *information*.

6 Bokbranschens villkor

Arbetet inom bokbranschen präglas av ett komplicerat samspel mellan marknad och samhälle, där kulturpolitiska, konsumentpolitiska och konkurrenspolitiska intressen bryts mot varandra. Åtgärder för att främja konkurrensen på bokmarknaden kan liksom på andra områden vara det från konsumenternas synpunkt bästa medlet för att öka bokutbudets kvalitet och bredd samt för att hålla priserna nere. Samtidigt är det en uppgift för samhället att utforma sin politik på litteraturområdet så att de negativa verkningarna av marknadsekonomin motverkas.

1974 års kulturpolitiska beslut innebar ett ställningstagande till en strategi som betonar de samhällsförändrande och fördelningspolitiska målen. För litteraturens del kom grundsynen till uttryck i den andra kulturpropositionen (prop. 1975:20). Där betonades att de som har kommersiella intressen inom bokbranschen också har ett stort kulturellt ansvar. Det kan finnas en risk för att lönsamhetskravet går ut över kvalitet och mångsidighet i produktionen. Därför ansågs det vara en angelägen uppgift att genom kulturpolitiska åtgärder sörja för att kvalitet och mångfald garanteras.

Förhållandena på bokmarknaden hade länge varit sådana att statligt stöd inte hade ansetts behövligt. Frågan om samhällsstöd hade aktualiserats eftersom bokutgivningen hade begränsats för att säkra lönsamheten medan massmarknadslitteraturen samtidigt hade expanderat. Ett statligt utgivningsstöd infördes genom riksdagsbeslut våren 1975 och följdes av en rad kulturpolitiskt motiverade åtgärder på litteraturområdet.

De grundläggande tankarna om fri konkurrens och fri näringsutövning som ligger bakom vår konkurrenslagstiftning har också en stark inverkan på bokbranschens sätt att arbeta. Före 1970 var priskonkurrensen på bokmarknaden begränsad. Efter beslut om dispens från bruttoprisförbudet tillämpades fasta bokpriser i detaljhandeln.

Fastprissystemet byggde på ett branschavtal mellan bokförläggarnas och fackbokhandlarnas organisationer. Fackbokhandlar-

na hade å ena sidan förpliktat sig att i kommission ta emot och saluhålla, i princip, förlagens hela utgivning av allmänlitteratur. De fick å andra sidan, med vissa undantag, ensamrätt att saluföra de titlar som ingick i kommissionslagret. Som en civilrättslig förpliktelse uppställdes att bokhandlarna skulle hålla det för resp. titel av förläggaren åsatta bokhandelspriset. En konsekvens av kommissionssystemet var att kommittenten skulle godkänna sin kommissionär. Det skedde genom att ett partssammansatt bokhandelsråd godkände den enskilde bokhandlarens anslutning till branschavtalet.

Detta ingrepp på den fria marknaden har efter 1970 ersatts av nya branschöverenskommelser mellan bokförlag och bokhandel och ett antal kulturpolitiskt motiverade stödinsatser på litteraturområdet. Det senaste fackbokhandelsavtalet från 1980 bidrar till att en stor del av utgivningen skickas ut till den väl sorterade bokhandeln.

7 Förlag och utgivning

7.1 Författare och utgivare

Ett lands litteratur är självfallet ytterst beroende på tillgången av de bokskapare som är nödvändiga för att upprätthålla utgivningen. Författarnas och översättarnas möjligheter att fritt verka är därmed av fundamental betydelse. Frågan om utgivningsmöjligheter, utgivningens bredd och kvalitet är nyckelbegrepp.

I det svenska samhällets kulturpolitiska ansvar ingår att garantera medborgarna ett tillräckligt brett och kvalificerat titelurval, eller med andra ord, genom olika åtgärder garantera att den svenska läsaren har tillgång till en litteraturstandard jämförlig med de västeuropeiska språkområden, som omfattar betydligt fler människor än det svenska språkområdet. Därav följer ett krav på samhället att dels garantera att författare och översättare kan verka under någorlunda rimliga villkor, dels ta ett ansvar för att en kvalitetssyftande utgivning ges möjlighet att fortgå.

Grundläggande för de litterära upphovsmännens arbetsvillkor är givetvis deras lagstadgade upphovsrätt (som garanteras t.o.m. i grundlag). Med stöd av den har de i fackligt organiserade former kunnat träffa avtal med sina motparter om ersättning för olika utnyttjanden av deras verk.

Mellan författarnas och förläggarnas organisationer föreligger sådana avtal sedan 1947. Men staten har gått längre än att bara ge dessa förutsättningar för vad man kunde kalla kommersiella avtal. På områden där ett stort utnyttjande av litteratur sker utanför författarnas upphovsrättsliga rådighet, har staten åtagit sig att lämna ersättning för utnyttjandet. Så sker t.ex. genom bibliotekersättningen, som sedan 1954 utgår som en gottgörelse för utlåningen från folk- och skolbiblioteken, och talboksersättningen som sedan 1961 gottgör författare och översättare för att deras verk används som talböcker för blinda och andra läshandikappade. Utöver dessa ersättningar anslår staten — som de flesta västerländska stater — vissa medel för författar- och översättarstipendier.

De statliga åtgärderna för att förmedla litteraturen vidare till läsarna har i första ledet fått formen av ett utgivningsstöd. Det statliga utgivningsstödet målsättning kan sägas vara att ett land med 8 miljoner invånare tillförsäkras en utgivning vars bredd och kvalitet ger den enskilde medborgaren, i enlighet med vars och ens förutsättningar och intressen, en någorlunda tillfredsställande möjlighet till ökade kunskaper och kulturell utveckling.

Utredningen kan konstatera att de förväntningar som riksdag och regering i denna del ställde vid reformens tillkomst i stort sett har infriats. Utgivningen har således, trots de senaste årens kärva ekonomiska läge, fortgått utan egentliga störningar. Bruttoprisförbudet, vars effekter började slå igenom ungefär vid samma tid som utgivningsstödet efterhand etablerades, fick således inte de negativa verkningar för den kvalificerade litteraturen som man på många håll befarade.

Man kan vidare konstatera att oron för en alltmer ökad koncentration av utgivningsbesluten visat sig obefogad. Huruvida detta är en effekt av utgivningsstödet, är i dag svårt att säga. Utredningen finner det dock rimligt att anta att stödet i detta hänseende haft en betydelsefull positiv inverkan.

Snarare har antalet förlag med seriös utgivningsprofil ökat. Det är visserligen sant att ett antal uppmärksammade mindre förlag under senare år fått lägga ned sin verksamhet, men det är också ett faktum att det under denna tid tillkommit ett antal förlag med i stort sett samma inriktning. Denna rörlighet inom förlagsbranschen skall för övrigt enligt utredningens mening ses som en naturlig konsekvens av marknadsekonomi, en konsekvens som ingen statlig stödverksamhet kan förväntas eller ens bör hindra.

Såväl ur kulturell synvinkel som av yttrandefrihetsskäl är det dock viktigt att antalet utgivare, dvs. de som svarar för utgivningsbesluten och därmed avgör bokutgivningens sammansättning och inriktning, inte blir för få. Bokutredningen menar att den nuvarande situationen på förlagsmarknaden i stort sett motsvarar ett sådant krav.

Även om det är möjligt att konstatera en viss ökning ifråga om antalet seriösa utgivare, innebär detta emellertid inte att den sedan lång tid tillbaka förhärskande förlagsstrukturen i egentlig mening har rubbats. Det överväldigande antalet titlar på den svenska bokmarknaden utges i dag, liksom för 15 år sedan, av ett fåtal förlag. Den kulturpolitiska betydelse som kan tillmätas de små nytillkomna förlagsrörelserna är således bl.a. den att dessa förlag tillhandahåller andra utgivningsmöjligheter. Dessutom är det knappast för mycket sagt att dessa förlag, just genom att de är små, varit tvungna att skapa en för det egna förlaget särpräglad

utgivningsprofil. Svagheten är naturligtvis oftast småförlagens svårigheter att tillfredsställa marknadsföra sin utgivning.

7.2 Utgivningsstödet — effekter och resultat

Det nuvarande utgivningsstödet omfattar praktiskt taget samtliga på marknaden förekommande litteraturgenrer med undantag av enklare handböcker, uppslagsverk, lexika, läromedel etc. Stödverksamheten är uppdelad på sammanlagt åtta stödordningar. Det bör kanske påpekas att stödet till den skönlitterära utgivningen antingen det nu handlar om vuxenlitteratur, litteratur för barn och ungdom eller klassiker dominerar utgivningsstödet totalt sett. Facklitterär utgivning stöds genom den för denna utgivning etablerade stödordningen. Därutöver förekommer visst stöd till facklitteratur inom barn- och ungdoms-, klassiker- och projektstöden. Tabell 2 visar litteraturstödet fördelning 1978/79—1983/84.

Tabell 2 Det statliga litteraturstödet 1978/79—1983/84

	Medelsåtgång och antal stödda titlar					
	78/79	79/80	80/81	81/82	82/83	83/84 (beräknat)
Ny svensk skönlitteratur för vuxna	4 241 796 (351 titlar)	4 496 430 (325)	4 138 555 (224)	4 012 890 (231)	4 720 192 (228)	6 000 000 (275)
Skönlitteratur för vuxna i svensk översättning	1 545 960 (109)	2 152 650 (131)	2 925 950 (132)	2 138 030 (94)	2 867 080 (113)	2 850 000 (110)
Facklitteratur för vuxna	1 897 481 (139)	4 057 019 (247)	3 851 665 (174)	3 327 515 (133)	3 698 231 (143)	3 919 000 (145)
Barn- och ungdomslitteratur	1 558 334 (133)	1 725 000 (129)	2 326 485 (153)	2 030 620 (133)	2 223 715 (135)	2 500 000 (145)
Särskilt kostnadskrävande utgivning (projektstöd)	1 015 000 (33)	1 190 500 (31)	1 145 000 (18)	1 115 000 (17)	1 201 000 (19)	1 290 000 (20)
Klassisk litteratur	1 332 550 (79)	1 592 330 (79)	1 263 625 (48)	1 667 140 (63)	2 032 690 (76)	2 200 000 (60)
Barn- och ungdomsserier	—	—	383 710 (17)	406 500 (17)	499 400 (14)	475 000 (10)
Litteratur på invandrar- och minoritetspråk	446 100 ¹ (22)	568 825 ¹ (23)	563 660 ¹ (22)	594 200 ¹ (45)	717 500 ¹ (48)	900 000 ¹

¹ Denna summa omfattar stöd till produktions- och distributionskostnader för enskilda titlar samt allmänna förlagskostnader

Inom stödområdet *ny svensk skönlitteratur för vuxna* kan i dag ca 275 titlar tilldelas litteraturstöd. Liksom för utgivningsstödet i sin helhet är målsättningen att stödet till svensk skönlitteratur skall tillförsäkra allmänheten tillgång till ett mångsidigt urval av svensk skönlitteratur. Därutöver tillkommer ett för denna stödordning särskilt ansvar, vilket i och för sig kan sägas ligga inom den övergripande målsättningen, nämligen att genom sin urvalsbredd i ett hårt konkurrens klimat säkra den svenska litteraturens fortbestånd.

Anslagna medel för stödet till svensk skönlitteratur uppgår 1983/84 till 6 milj.kr. Det är utan tvivel så att det inom denna stödordning, liksom när det gäller stöden till översättningar, facklitteratur och barn- och ungdomslitteratur, förekommer ansökningar avseende i och för sig i kvalitetshänseende stödberättigade verk, som redan vid ansökningstillfället framställts i en upplaga som visar att förlaget förväntar sig en i hög grad vinstgivande försäljning.

Samtidigt kan det också konstateras att en väsentlig del av utgivningen ges ut i upplagor som, möjligen med litteraturstöd, kan ge någorlunda kostnadstäckning. En viss bestämd del av denna utgivning avslöjar således enbart genom de låga upplage-talen ett bestämt risktagande.

Det ovan sagda gäller självfallet inte bara för svensk skönlitteratur utan i princip för litteraturstödet i sin helhet.

Det är vidare tydligt att förlagens förväntningar gällande stödet till utländsk skönlitteratur på svenska språket, facklitteratur och klassiker genomgående är större än vad som motsvaras av dessa stödområdets medelstillgång. Samtidigt är det tydligt att det år från år förekommer vissa variationer gällande antalet utgivna titlar mellan de olika stödområdena. Dessa variationer kräver ett visst anpassningsutrymme inom utgivningsstödet som helhet. Kulturrådet har av denna anledning emellertid *numera* rätt att, utan regeringens hörande, omfördela vissa medel mellan de olika stödordningarna.

Stödet till *skönlitteratur för vuxna i svensk översättning* med en medelstillgång 1983/84 på 2 850 000 kr. omfattar ca 110 titlar. Trots de mycket höga kvalitetskrav, som gäller för denna stödordning, är det utan tvivel så att just detta stöd år efter år haft en hög frekvens ansökningar av från kvalitetssynpunkt stödberättigade titlar som ej kunnat tilldelas stöd, vilket också avspeglas i att denna stödordning hittills närmast regelmässigt tillförts omfördelningsmedel.

Medelstillgången för stöd till utgivning av *facklitteratur för vuxna* uppgår under budgetåret 1983/84 till 3 919 000 kr. vilket belopp medger stöd till ca 145 titlar. På senare år har utgivningen

av kvalificerad facklitteratur visat en stigande tendens, vilket liksom för översättningslitteraturen nödvändiggjort ett visst tillskott av omfördelade medel. Dock tycks denna utgivning under det senaste budgetåret uppvisa en viss mindre stagnation.

Anslaget till *barn- och ungdomslitteratur* uppgår till 2 500 000 kr. och medger stöd till ca 145 titlar. I motsats till föregående stödordningar har medelstillgången för barn- och ungdomslitteratur hittills visat sig tillräcklig och sedan ett par år också medgett viss omfördelning av medel från denna stödordning. Det är dock möjligt att den något avvaktande hållning som under senare år rått på den kvalificerade barnboksmarknaden håller på att ändras i en mer utgivningsoptimistisk riktning.

Stödet till *särskilt kostnadskrävande utgivning* har tillkommit för att möjliggöra sådan utgivning som av kostnadsskäl inte inryms i de övriga stödordningarna, t.ex. bildverk i olika former. För detta ändamål anslås 1983/84 1 290 000 kr., vilket beräknas räcka till 20 à 25 titlar.

Detta stöd har framförallt medgivit utgivningen av sådana verk som tidigare endast i undantagsfall förekom på bokmarknaden. Bildverk av t.ex. svenska konstnärer eller fotografer, kvalificerat reproducerade och utgivna i bokform, innebär normalt ett sådant risktagande som tidigare på goda grunder framstått som oöverkomligt för förlagen. I särskilda fall har man genom subskription sökt säkerställa en försåld grundupplaga, för att möjliggöra en utgivning som annars skulle tett sig alltför äventyrlig. Inom denna stödordning förekommer också fackboksutgivning med omfattande och kostsam illustrering.

Antalet titlar som kan tilldelas stöd inom denna stödordning ger en viss uppfattning om de höga kvalitetskrav som gäller i detta fall. Det kan med fog konstateras att tillkomsten av detta stöd medfört att bokkonsumenten fått tillgång till en utgivning som annars i princip enbart förekommer inom betydligt större språkområden. Visserligen har bokmarknaden sedan rätt lång tid tillbaka genom internationella samtryck kunnat tillföras kvalificerade verk av denna karaktär, men man bör dock komma ihåg att detta i princip gäller titlar med internationell gångbarhet.

Liksom stödet till kostnadskrävande utgivning är stödet till *klassisk litteratur* utformat som förhandsstöd, dvs. att förlaget till skillnad från övriga stödordningar ansöker om stöd innan boken har utkommit. En tredjedel av stödbeloppet utbetalas omedelbart efter det att titeln tilldelats stöd och två tredjedelar sedan boken kommit ut. För utgivning av klassisk litteratur uppgår anslagna medel 1983/84 till 2 200 000 kr., vilket belopp också inkluderar lagerstöd med sammanlagt 550 000 kr. Anslaget beräknas medge stöd för ca 60 titlar.

Det bör framhållas att anslagna medel till klassisk litteratur är fördelade på och behandlas inom stödområdena ny svensk skönlitteratur för vuxna, skönlitteratur för vuxna i svensk översättning, facklitteratur för vuxna samt barn- och ungdomslitteratur. Detta innebär således att en ansökan hänförs till något av dessa stödområden, t.ex. behandlas en ansökan gällande ett klassiskt facklitterärt verk inom stödområdet för facklitteratur för vuxna.

Innan det statliga utgivningsstödet infördes 1975/76 hade utgivningen av klassisk litteratur i praktiken stagnerat. Den utgivning som förekom utgjordes i huvudsak av omtryck av redan tidigare utgivna klassiker, och det hände endast undantagsvis att det svenska språkområdet tillfördes en kvalificerad översättning av ett tidigare ej på svenska utgivet verk. I dag ter sig bilden i viss mån annorlunda. Numera förekommer årligen ett flertal klassiska verk i kvalificerad översättning som tidigare inte utkommit på den svenska bokmarknaden. Därtill utkommer bl.a. fackklassiker av historisk betydelse. Det står vidare klart att antalet utgivare som vågar sig på utgivning av klassiker har blivit betydligt fler, dvs. att utgivningen därmed breddats och fått ett mer mångfasetterat utseende.

Klassikerstödet skulle kunna omfatta betydligt fler titlar än vad som nu gäller. Problemet är emellertid att bokmarknaden därmed tillförs ytterligare ett antal kvalificerade titlar, vilket i sin tur återverkar på den övriga utgivningens marknadsvillkor. Kulturrådet har därför efter övervägande funnit att antalet titlar tills vidare inte bör ökas. Marknadsvillkoren för klassiker är dessutom, med enstaka undantag, också av det slaget att ytterligare uppmuntran av denna utgivning bör ske först sedan man kunnat förbättra klassikerutgivningens distributionsvillkor.

Stödet till *barn- och ungdomsserier*, som också är en delpost inom utgivningsstödet, uppgår 1983/84 till 475 000 kr. Stödet utgår dels som förhandsstöd (projektstöd), dels som efterhandsstöd. Projektstödet avser särskilt kostnadskrävande serieutgivning och skall i första hand utgå till produktion och utgivning av nya — tidigare inte publicerade — svenska serier. Detta stöd kan ges för seriealbum och serieböcker, men kan också ges för enskilda serier eller grupper av serier i serietidningar. Efterhandsstödet kan utgå till seriealbum och serieböcker och beräknas efter antalet sidor.

Anslagna medel beräknas räcka till ca 15 titlar per år. Stödets huvuduppgift är att stimulera produktion och utgivning av nya svenska kvalitetsserier. Stödet syftar också till att möjliggöra utgivning av kvalitetsserier från i första hand övriga nordiska länder, men också från andra språkområden.

Utgivningen av serier är relativt sett kostnadskrävande såväl

när det gäller produktionen av serieoriginalet som ifråga om tryckteknisk produktion. Eftersom konsumentens pris för ett seriealbum i förhållande till produktionskostnaden är lågt måste således ett seriealbum produceras i en stor upplaga. Små språkområden har bl.a. av detta skäl svårt att hävda sig. De flesta serier som nu återfinns på den svenska seriemarknaden är därför resultatet av en ofta vittförgrenad samproduktion, vanligen emanerande från ett fåtal stora språkområden.

Den helt dominerande delen av den svenska seriemarknaden är i dag hårt kommersiellt inriktad och det är knappast fråga om annat än att det nuvarande seriestödet utgör en förutsättning för en mer kvalitetsinriktad såväl svensk som utländsk serieutgivning.

I det statliga utgivningsstödet ingår också ett stöd till *litteratur på invandrar- och minoritetsspråk*. Anslagna medel för 1983/84 uppgår till 900 000 kr. Stödet utgår i form av förhandsstöd och omfattar såväl skön- samt facklitteratur, både originalverk och översättningar för vuxna och barn. Däremot ingår inte läromedel eller studiematerial inom stödramen.

Frågan om utformningen av det statliga stödet till litteratur på invandrar- och minoritetsspråk utreds av invandrapolitiska kommittén (A 1980:04).

7.3 Handläggning av utgivningsstödet

Utgivningsstödet åta stödordningar handläggs inom sju stöd-områden. Det är en organisationsstruktur som i allt väsentligt är densamma som statsmakterna uttalade sig för i samband med omläggningen av stödet 1978/79. Stödordningen för klassiker är uppdelad på stödet till svensk skönlitteratur, översatt litteratur, facklitteratur och barn- och ungdomslitteratur.

Kulturrådets nämnd för litteratur och bibliotek (LB-nämnden) är det organ inom rådet som ansvarar för utgivningsstödet. Nämndens beslut grundas på förslag av den för resp. stödområde svarande arbetsgruppen.

Arbetsgrupperna tillsätts av kulturrådet. Gruppordföranden är alltid ledamot av nämnden. Antalet ledamöter inkl. ordföranden varierar mellan fyra och sex, beroende på stödområdets omfattning.

Projektstödet för särskilt kostnadskrävande utgivning handhas av en särskild arbetsgrupp (5 ledamöter) som utom det stödfördelande uppdraget också ansvarar för samverkan inom utgivningsstödet som helhet. I LB-nämndens ordförandeuppdrag ingår också att vara ordförande för denna grupp som i övrigt är

sammansatt av en ledamot från vardera av de övriga litteraturstödsgrupperna.

Projektstödsansökningarna bereds inom den arbetsgrupp som ansvarar för resp. stödområde, varefter projektgruppen sammanväger sitt slutliga förslag till LB-nämnden. Till projektgruppen är vidare en grafiskt sakkunnig branschman adjungerad med uppgift att tillsammans med handläggaren för resp. ansökan svara för teknisk bedömning och kostnadsövervakning. Gruppen fungerar dessutom vid behov som en tvärgrupp med uppgift att se till att en ansökan inte p.g.a. gränsdragningssvårigheter berövas möjligheten att prövas i vanlig ordning.

Ansökan om stöd görs av förlag/utgivare på en för resp. stödordning särskild blankett. Verksamheten bedrivs kontinuerligt med undantag för stödet till särskilt kostnadskrävande litteratur och stödet till barn- och ungdomsserier för vilka gäller två ansökningsterminer per år. Antalet sammanträden per budgetår är 41-42, dvs. mer än ett sammanträde/arbetsvecka. Handläggningstiden för en ansökan inom efterhandsstödet överstiger normalt inte två månader. För förhandsstöden gäller som regel en tremånadersgräns. Flertalet ansökningar avgörs dock på kortare tid.

Antalet ledamöter inom utgivningsstödet sju arbetsgrupper uppgår till 40. Därutöver tillkommer ett varierande antal lektörer utanför den egentliga stödorganisationen. Den för 1983/84 budgeterade totala kostnaden uppgår till 700 000 kr., vilket belopp förutom läs- och sammanträdesarvoden också omfattar rese- och traktamentskostnader.

Arbetsgruppernas ledamöter utgörs av experter med dokumenterad kunskap och erfarenhet inom resp. områden. Enligt kulturrådets uppfattning har denna organisation fungerat såsom avsett. De farhågor som kom till uttryck vid inrättandet av utgivningsstödet har i praktiken visat sig obefogade och bokutredningen kan konstatera att något egentligt ifrågasättande av arbetsmetoden som sådan numera inte förekommer.

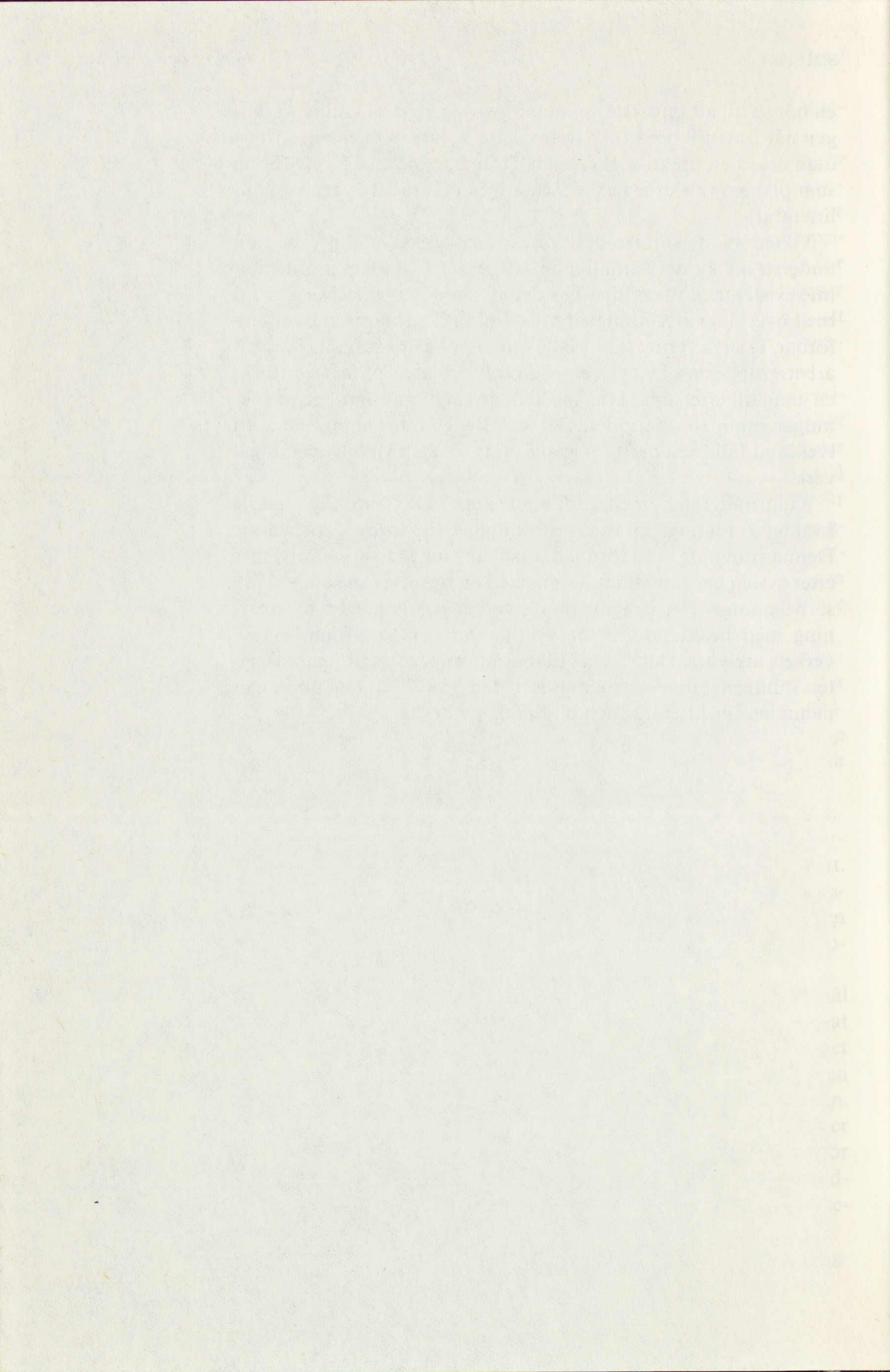
Det är givet att vissa avslag på ansökningar som av olika skäl inte kunnat tillstyrkas av arbetsgrupperna här och var förorsakat reaktioner. Utan att kulturrådet på något sätt hävdad ofelbarhet kan man dock finna att dessa klagomål i huvudsak grundas på en viss okunnighet om de villkor som gäller för stödverksamheten. En inte ovanlig anledning till missförstånd är att kritiken mer eller mindre explicit utgår från att de vida ramar som gäller för svensk skönlitteratur också är giltiga för samtliga övriga stödordningar. Så är emellertid inte fallet. Stödet till översatt skönlitteratur är t.ex. betydligt hårdare kvalitetsinriktat.

Bokutredningen anser emellertid att kulturrådet i fortsättning-

en bör se till att information om utgivningsstödet villkor verkligen når fram till berörda parter. Detta är inte bara en etisk fråga utan också en praktisk ekonomisk fråga av intresse för de förlag som planerar att utge t.ex. ett verk inom området översatt skönlitteratur.

Vikten av att kulturrådet svarar för adekvat stödinformation understryks av det förhållandet att något överklagningsinstitut inte existerar. Kulturrådets beslut kan således inte överklagas. En reell överklagningsmöjlighet vore i praktiken närmast ogenomförbar. I själva verket skulle ett överklagningsinstitut innebära att arbetsgruppernas hela arbete vid ett överklagande måste utföras en gång till eftersom varje ansökan är vägd mot samtliga ansökningar inom stödområdet. Det är således inte möjligt att i ett tveksamt fall fatta beslut p.g.a. läsning av ett enstaka överklagat verk.

Kulturrådet har emellertid, medvetet om det vanskliga i varje kvalitetsgradering, inrättat en möjlighet till förnyad prövning. Denna prövning, s.k. förnyad ansökan, innebär att en utgivare efter avslag har rätt att inkomma med en ny ansökan som i så fall särbehandlas. Det ifrågavarande verket genomgår en ny prövning med beaktande av de synpunkter som ev. framförts av verkets utgivare. Det förslag till beslut som arbetsgruppen därefter slutligen fattar särredovisas i det protokoll som föreläggs nämnden för litteratur och bibliotek för beslut.

8 Bokens tillgänglighet

8.1 Försäljningskanaler

8.1.1 Bokhandelnätet

En årligen uppdaterad och heltäckande statistik rörande bokhandelsstrukturen finns inte att tillgå inom bokbranschen. För att kunna ge en aktuell bild av situationen — antal bokhandlar, omsättningssiffror, ägarkategorier, geografisk spridning, sortimentsbredd etc. — har det varit nödvändigt för bokutredningen att inhämta uppgifter från skilda håll. En källa har varit statens pris- och kartellnämnds (SPK) undersökning *Handeln med böcker* (SPKU 1983:14) och de utredningar som tidigare gjorts av SPK. Utredningen har vidare tagit del av statistik och andra uppgifter från Seelig, Bokab och Svenska bokförläggareföreningen. I vissa fall bygger redovisningen på utredningens egen insamling av data.

För bokköparen finns numera många inköpsvägar. Detaljhandeln domineras av fackbokhandeln, som svarade för närmare 75 procent av detaljhandelsförsäljningen av allmänlitteratur 1981. Övrig bokhandel svarade för 4 procent av försäljningen, medan andelarna för varuhus och övrig detaljhandel var 12 resp. 10 procent.

Mellan 1969 och 1982 har antalet *fackbokhandlar* minskat från 313 till 254, dvs. med 19 procent. Minskningen är störst, drygt 25 procent, i orter med mindre än 10 000 invånare. På dessa orter har emellertid en stor del av fackbokhandlarna övergått till att bli en annan typ av bokhandel. Andelen helt nedlagda fackbokhandlar är störst i de större orterna.

Det finns i dag fackbokhandel i 152 av landets 284 kommuner. I 74 av 132 kommuner utan fackbokhandel finns annan bokhandel av den storleksordning som bokutredningen lägger in i begreppet bokhandel (se nedan). 58 kommuner saknar således helt bokhandel i denna bemärkelse.

Gruppen *övrig bokhandel* kan i vidare mening sägas omfatta närmare 270 butiker. Drar man en gräns vid bokhandlar med en omsättning av allmänlitteratur över 50 000 kr. rör det sig om ca 170 butiker. I detta antal ingår då ca 80 servicebokhandlar som inte samtidigt är fackbokhandlar samt ytterligare ca 90 s.k. specialbokhandlar.

De två stora *varuhuskedjorna* hade 1981 sammanlagt 308 varuhus med bokförsäljning under hela året, inkl. 18 fackbokhandlar. I drygt 8 procent av orter med varuhusförsäljning fanns ingen annan bokhandel.

Presam AB hade 1981 17 500 återförsäljare, av vilka 11 000 sålde böcker. 37 procent av bokförsäljningen skedde genom Presams traditionella återförsäljare, dvs. kiosker och tobakshandel, medan inte mindre än 50 procent såldes genom livsmedelsbutiker, supermarkets och varuhus.

I tabellerna 3-5 har bokutredningen sammanställt ytterligare data om bokhandeln i Sverige (bokhandlar med en omsättning över 50 000 kr.).

Tabell 3 Bokhandeln 1982/83 — Antal butiker och omsättning av allmänlitteratur

a) Total struktur	Antal bokhandlar	Omsättning	
		Milj. kr.	%
Fackbokhandel	253	655	94
Övrig bokhandel:			
Servicebokhandel	78	20	3
Specialbokhandel	94	20	3
	425	695	100

b) Antal bokhandlar i resp. omsättningsklass

Omsättningsklass Milj. kr.	Fack- bokhandel	Övrig bokhandel:		Totalt	%
		Service- bokhandel	Special- bokhandel		
—0,5	3	68	86	157	37
0,5—1,0	87	10	7	104	25
1,0—2,0	66	—	1	67	16
2,0—5,0	78	—	—	78	18
5,0—	19	—	—	19	4
	253	78	94	425	100

c) Omsättning (milj. kr.) i resp. omsättningsklass

Omsättningsklass Milj. kr.	Fack- bokhandel	Övrig bokhandel:		Totalt	%
		Service- bokhandel	Special- bokhandel		
—0,5	1	13	14	28	4
0,5—1,0	64	7	5	76	11
1,0—2,0	109	—	1	110	16
2,0—5,0	278	—	—	278	40
5,0—	203	—	—	203	29
	655	20	20	695	100

Tabell 4 Fackbokhandeln 1982/83 — Ägarkategorier

	Antal butiker	Omsättning	
		Milj. kr.	%
Förlagsägda	14	115	18
Varuhus	19	55	8
Studentägda	18	125	19
	51	295	45
Info och Boksam (Kedjor)	72	185	28
Övriga enskilda	130	175	27
	202	360	55
Totalt	253	655	100

Tabell 5 Bokhandeln fördelad på kommuner med endast en resp. mer än en bokhandel

	Mer än en bokhandel		Samtliga
	Ensam i kommunen	i kommunen	
Fackbokhandel	120	133	253
Övrig bokhandel:			
Servicebokhandel	47	31	78
Specialbokhandel	20	74	94
	187	238	425

En god illustration till bokhandelns allmänna situation är Bokhandelsenkäten 1983. Denna företagsenkät, som sammanställts och bearbetats av Bopakos dotterbolag Bokab, speglar utvecklingen bland landets enskilt ägda bokhandlar. Materialet är främst ett underlag för analys och åtgärder för de bokhandlar som deltar.

I 1983 års enkät deltog 159 företag, varav 121 fackbokhandlar. Av fackbokhandlarna tillhörde 65 någon av bokhandelskedjorna Info och Boksam. 17 av fackbokhandlarna var också servicebokhandlar. Av de 38 bokhandlar som stod utanför fackbokhandelsavtalet var 24 servicebokhandlar och 14 specialbokhandlar.

I enkäten deltog således närmare hälften av landets fackbokhandlar. Bland den enskilt ägda fackbokhandeln var svarsfrekvensen cirka 70 procent. Landsortsbokhandlar deltog i större utsträckning i enkäten än bokhandlar i de större tätorterna. Storstockholm hade den lägsta svarsfrekvensen.

För de fackbokhandlar som besvarat enkäten är den genomsnittliga *omsättningen* närmare fem gånger större än för de bokhandlar som står utanför fackbokhandelsavtalet. Bokomsättningen inkl. läromedel utgör 63 procent av fackbokhandelns försäljning medan den stannar vid 44 procent för övrig bokhandel.

Papperssortimentet svarar för cirka en tredjedel av omsättningen för båda grupperna. Sidosortimentet som består av leksaker, tidningar, tobak, konfektyr m.m. spelar en obetydlig roll i fackbokhandeln men är desto mer betydelsefullt för den icke avtalsbundna bokhandeln som företrädesvis ligger i små tätorter på landsbygden.

17 av 41 servicebokhandlar som besvarat enkäten var även fackbokhandlar. Dessa hade en högre omsättning än övriga servicebokhandlar. De 65 fackbokhandlar som tillhörde någon av de två stora bokhandelskedjorna hade en betydligt högre genomsnittsomsättning än övriga fackbokhandlar.

SPK-undersökningen behandlade inte bokhandelns *lönsam-*

het. Några data från bokhandelsenkäten kan därför ha sitt särskilda intresse. Sambandet mellan omsättning, marknad och lönsamhet är mycket tydligt hos de bokhandlar som deltagit i enkäten. 65 procent av bokhandlar med en omsättning understigande 1 milj.kr. och 50 procent av de som har en marknad understigande 10 000 invånare redovisar bokföringsmässigt en förlust.

Förhållandet mellan abonnemang resp. returer å ena sidan och lönsamhet å den andra bör också framhållas. Bokhandlare med en låg andel abonnemang resp. returer har en betydligt bättre lönsamhet. I denna gruppering ligger de stora företagen i folktäta kommuner. De små ofta mindre lönsamma bokhandlarna har relativt sett stora abonnemangsåtaganden och betydligt högre returer.

Enkätresultatet pekar sammantaget på en något försämrad lönsamhet 1982/83 i förhållande till 1981/82. Små bokhandlar är mindre lönsamma än större. De allra största uppvisar dock ett försämrat resultat. Skillnaderna mellan lönsamma och olönsamma bokhandlar är stora och tenderar att öka. Var tredje bokhandel uppvisar en nettoförlust samtidigt som var tredje har en mycket god lönsamhet.

Lönsamheten är mycket svag i de lägsta omsättningsklasserna. Av bokhandlar med en omsättning under 1 milj.kr. var de flesta ensamboklådor i mindre kommuner. Belastas dessa företag med marknadsmässiga löneuttag för ägaren, är endast 20 procent företagsekonomiskt bärkraftiga.

Enkäten innehåller även en rad andra faktauppgifter om bokhandelns effektivitet. Viktiga mått är försäljning per anställd resp. försäljning per kvm butiksyta. Det finns här ett mycket tydligt samband. De lönsamma företagen har i genomsnitt en produktivitet som är 25 procent högre än de olönsamma. Likaså har de förra en högre omsättningshastighet per år på sitt varulager.

8.1.2 Direktförsäljning

Förlagens direktförsäljning av allmänlitteratur 1981 var enligt SPK:s undersökning lika stor som detaljhandelsförsäljningen. Bokklubbarna svarade för 58 procent av direktförsäljningen. Hem-, postorder- och telefonförsäljningen utgjorde 26 procent, varav drygt hälften avsåg försäljning av s.k. avbetalningsverk.

Bokklubbarnas verkliga genombrott på bokmarknaden kom först i mitten av 1970-talet. Deras andel av totalförsäljningen av allmänlitteratur ökade från 9 till 27 procent mellan 1970 och 1976. Försäljningsandelen har därefter stabiliserats kring strax

under 30 procent. Räknat i fasta priser har bokklubbsförsäljningen femdubblats sedan 1970. Den ökade totala försäljningen av allmänlitteratur sedan 1970 kan huvudsakligen hänföras till bokklubbsförsäljningen.

Av de ca 35 verksamma bokklubbarna har fem en försäljning som överstiger 25 milj.kr. och ytterligare sju en försäljning över 10 milj.kr. Ett 10-tal klubbar redovisar en försäljning under 500 000 kr. Bokklubben Bra Böcker står i särklass med 29 procent av den totala bokklubbsförsäljningen på 473 milj.kr. 1981. Bonniers Bokklubb har en andel på 14 procent av försäljningen, medan bokklubbarna Svalan och Månadens Bok svarar för 9 procent vardera.

Bland de tolv största bokklubbarna är fyra barnbokklubbar. Barnbokklubbarna har under de senaste åren kraftigt ökat sin försäljning. 1981 svarade Kalle Ankas Bokklubb för 5 procent och Barnens Bokklubb för 3 procent av bokklubbsförsäljningen.

Företagskoncentrationen är betydande. De två största ägargrupperna, Bonnierkoncernen och Wiken-gruppen, svarade för 76 procent av bokklubbsförsäljningen 1981. De fyra största ägargrupperna svarade för 86 procent av försäljningen.

Genom bokklubbarna såldes 1979 15,7 miljoner volymer. Skönlitteraturen utgjorde nästan 60 procent, barn- och ungdomslitteraturen inte fullt 25 procent och facklitteraturen återstoden. Av försäljningsvärdet svarade skönlitteraturen för ca 60 procent, facklitteraturen för 25 procent och barn- och ungdomslitteraturen för knappt 15 procent.

Av Svenska bokförläggareföreningens branschstatistik för 1982/83 framgår att bokklubbsförsäljningen nu ökar i samma takt som försäljningen totalt. Efter en stagnation vid 1970-talets slut tycks en stabilisering ha skett, och det senaste årets försäljningsökning är densamma som den till bokhandeln.

Antalet boktitlar från egna eller närstående förlag svarade 1979 för huvuddelen av de enskilda bokklubbarnas titlar. Månadens Bok och Barnens Bokklubb tillhör undantagen som köper böcker både från delägare och utomstående förlag. Under 1979 sålde Månadens Bok böcker från 22 förlag. 1983 var 23 förlag representerade med sammanlagt 82 titlar i Månadens Bok. De 4 ägarförlagen stod för 32 av dessa titlar.

Det totala antalet medlemskap i bokklubbar uppgick 1980 till 1,6 miljoner. Antalet personer som är medlemmar i bokklubbar är lägre eftersom samma person kan vara medlem i två eller flera klubbar. Fem bokklubbar, Bonniers Bokklubb, Bra Böcker, Kalle Ankas Bokklubb, Månadens Bok och Svalan, uppgav att de hade mer än 100 000 medlemmar. Dessa fem bokklubbar var såväl 1979 som 1981 också de försäljningsmässigt största bok-

klubbarna (66 % av bokklubbsmarknaden 1981). Ett 10-tal bokklubbar hade mellan 20 000 och 100 000 medlemmar.

8.1.3 Sortimentets bredd

Det finns alltså ett stort antal försäljningsställen, även med god geografisk spridning, där det säljs böcker. Den faktiska tillgängligheten på böcker är dock en annan. Antalet boktitlar per butik varierar mycket kraftigt i fackbokhandeln. Hösten 1982 låg genomsnittet enligt SPK på 10 000—11 000 titlar. Medianvärdet var ca 7 000 titlar. Sex fackbokhandlar hade mer än 40 000 titlar, medan 28 inte kom upp till de ca 4 000 titlar som föreskrivs enligt fackbokhandelsavtalet.

I SPK:s undersökning uppgav mer än hälften av fackbokhandlarna att antalet boktitlar hade ökat mellan 1970 och 1982. Det var framför allt antalet titlar av barn- och ungdomsböcker, populära handböcker och pocketböcker som hade ökat. 20 procent av bokhandlarna uppgav ett minskat antal titlar för perioden 1976-1982 och 45 procent av dem uppgav att antalet titlar av lyrik och dramatik hade minskat under samma period.

Inom gruppen övrig bokhandel hade varje boklåda 1982 i genomsnitt ca 2 200 titlar. 47 procent hade mindre än 2 000 titlar och 86 procent hade mindre än 4 000 titlar. 60 procent av dessa bokhandlar angav att antalet titlar hade ökat sedan 1970.

SPK:s undersökning visar att fackbokhandeln har genomgående fler böcker i alla ämnen än övrig bokhandel. Servicebokhandeln har en mellanställning. Fackbokhandelns övertag gäller främst skönlitteratur och fackböcker.

I varuhusen varierar antalet titlar från ca 100 till 2 000. Boksortimentet är främst inriktat på barn- och ungdomslitteratur och handböcker. Skönlitteratur erbjuds främst i form av lågpris-pocket.

Av Presams återförsäljare hade ca 350 ett förhållandevis brett urval av titlar. Nära hälften av Presams totala bokförsäljning 1981 avsåg pocketböcker, till största delen populärpocket.

Bokklubbssortimentet är betydligt mera begränsat än det som fackbokhandeln kan erbjuda. 1979 saluförde 39 verksamma bokklubbar tillsammans ca 3 000 titlar. Detta kan jämföras med att en fackbokhandel i mellanskiktet håller 7 000-8 000 titlar i lager. Bokhandeln har dessutom genom Seeligs centrallager tillgång till ca 20 000 svenska boktitlar.

Sortimentsbredden i bokklubbshandeln kan också illustreras av att den försäljningsmässigt största bokklubben, Bra Böcker (25 % av försäljningen 1979 och 29 % 1981), hade sammanlagt 30 titlar under 1979. Bonniers Bokklubb (14 % av försäljningen 1979

och 1981) saluförde drygt 1 000 titlar, varav två tredjedelar originalutgivning.

8.1.4 Spridning och tillgänglighet

En tillfredsställande spridning av böcker till de olika försäljningsställena är i och för sig inte någon garanti för att de finns tillgängliga när de efterfrågas av en kund. För bokköparen är tillgängligheten i butiken många gånger avgörande. Man vill ha möjlighet att på platsen studera de nya böckerna och göra sitt köpval.

Fackbokhandelsavtalets abonnemangssystem spelar uppenbarligen en stor roll för bokspridningen. 56 procent av den totala nyutgivningen går ut i abonnemang till samtliga fackbokhandlar. Det innebär att ca 1 500 nya titlar årligen finns tillgängliga från utgivningsdagen. Ytterligare lika många nya titlar köps i stor utsträckning in av fackbokhandlarna även om de inte ingår i abonnemangen. Det rör sig då om den mera "säljbara" delen av utgivningen som det lönar sig att köpa in även utan abonnemangsrabatt.

Spridningen av kvalitetslitteraturen kan också belysas av andra data från SPK:s undersökning. För drygt 60 procent av den litteraturstödda utgivningen 1981/82 angavs fackbokhandeln som den mest betydelsefulla försäljningskanalen (mätt i antal levererade exemplar). För nära 30 procent av de litteraturstödda titlarna var Bibliotekstjänst den viktigaste försäljningskanalen, medan bokklubbar och övrig direktförsäljning endast angavs som mest betydelsefull kanal i ett fåtal fall.

Men spridning är inte detsamma som tillgänglighet under längre tid. I själva verket returneras en stor del av den "smalare" delen av utgivningen redan vid det första returtilfället, i genomsnitt efter ca sex månader. Resultat från bokutredningens särskilda studie i Dalarna kan belysa detta (Ds U 1983:15 Litteraturförmedling i tre Dalakommuner).

Betydelsen av en väl sorterad bokhandel illustreras tydligt av kartläggningen av hur svenska böcker lagerhålls inom skilda branscher i Borlänge, Leksand och Älvdalen. Av ett urval på 272 aktuella titlar inom olika kategorier återfanns 70 procent i minst ett exemplar hos någon återförsäljare av böcker i Borlänge kommun. Motsvarande siffra var för Leksand 57 procent och för Älvdalen 19 procent. I Borlänge finns två fackbokhandlar och två bokkaféer. Leksand har en fackbokhandel. I Älvdalen är bokförsäljningen hänvisad till kiosker, livsmedelsbutiker, bensinstationer etc., varav endast fem försäljningsställen hade ett försäljningsvärde för böcker som översteg 10 000 kr. 1982.

1981/82 gick drygt 80 procent av den litteraturstödda utgivningen ut i abonnemang till ett varierande antal fackbokhandlar. I Dalaundersökningen studerades förekomsten av 74 titlar inom kategorierna Ny svensk skönlitteratur för vuxna och Skönlitteratur för vuxna i svensk översättning, dvs. hälften av det antal titlar som fått stöd under perioden september-november 1982. 22 av dessa titlar återfanns inte på något försäljningsställe i Borlänge vid besök i februari-mars 1983. I Leksand saknades 35 titlar, de 39 som återfanns hittades i den enda fackbokhandeln. I Älvdalen återfanns endast 4 av 74 L-stödda titlar skönlitteratur för vuxna.

För den L-stödda barnboksutgivningen är mönstret likartat. 40 titlar hade valts ut av de sammanlagt 154 som fått L-stöd under 1981/82. 24 av dessa titlar saknades helt i detaljhandeln i Borlänge. Den mest välsorterade av de båda fackbokhandlarna hade 9 titlar i lager vid undersökningstillfället. I Leksand hade fackbokhandeln 13 av de 40 L-stödda barnböckerna i lager, de övriga 27 fanns inte att köpa i kommunen. I Älvdalen kunde man vid undersökningstillfället inte finna någon av de 40 L-stödda barn- och ungdomsböckerna i någon butik.

Av urvalet har även 161 titlar skönlitteratur kvalitetsbedömts enligt den metod som tidigare tillämpats vid folkbiblioteksutredningens undersökning av skönlitteratur på bibliotek. 111 av dessa titlar bedömdes vara böcker av litterärt värde (A smal/A bred). Av dessa 111 titlar återfanns 75 i Borlänge. Det var framför allt de två fackbokhandlarna och i viss mån de två bokkaféerna som hade dem i lager. Några enstaka exemplar av den litterärt värdefulla litteraturen återfanns i de övriga 19 försäljningsställen som besöktes i Borlänge.

I Leksand återfanns 54 titlar inom kategorierna A smal/A bred. 50 procent av den seriösa skönlitteraturen i titelurvalet saknades alltså helt hos de studerade återförsäljarna av böcker i Leksand. I Borlänge var motsvarande siffra 32 procent. I Älvdalen saknades 103 titlar eller 93 procent av den litterärt värdefulla litteraturen.

Vid sidan av fackbokhandeln är utbudet av böcker i detaljhandeln tämligen blygsamt. Det visar undersökningen i de tre Dalakommunerna. Enligt uppgifter från 83 försäljningsställen hade bara 14 av dessa mer än 100 titlar i lager. 8 av dessa låg i tätortskommunen Borlänge. I det begränsade sortimentet hade massmarknadslitteraturen en dominerande ställning. 8 av de 10 titlar som förekom på flest antal försäljningsställen i Borlänge var populärpocketserier och de övriga två var barnboksserier från det största förlaget för massmarknadsutgivning.

I Leksand återfanns bara 8 titlar på mer än fyra försäljningsställen. Det rörde sig i samtliga fall om massmarknads-serier. I

Älvdalen som saknar fackbokhandel och annan bokhandel dominerar massmarknadsutgivningen fullständigt i detaljhandeln. 7 av de studerade populärpocketserierna och 3 massmarknadsserier för barn och ungdom återfanns i mellan 7 och 11 försäljningsställen. Av 74 titlar skönlitteratur med statligt litteraturstöd påträffades däremot endast 4 och av 23 titlar facklitteratur med litteraturstöd kunde Älvdalensborna köpa 1 i en tobaks- och färghandel i Särna.

Tillgången på kvalitetslitteratur är dock begränsad även där bokköparen har tillgång till fackbokhandel. Särskilt den litteraturstödda utgivningen har en god spridning ut till fackbokhandeln. Det statliga distributionsstödet har bidragit till detta. Men böckerna är ofta tillgängliga bara en kort tid i bokhandeln. I Dalaundersökningens tre fackbokhandlar tillsammans saknades 30 procent av ett aktuellt urval svensk skönlitteratur med statligt litteraturstöd.

Statistiska centralbyrån har på bokutredningens uppdrag undersökt bokklubbarnas betydelse för köp, lån och läsning av böcker (Ds U 1983:16 Bokklubbar och bokvanor). Sammanlagt 150 medlemmar i bokklubbarna Bra Böcker och Månadens Bok, fördelade på ett storstadsområde, Södermalm i Stockholm, och ett glesbygdsområde, Älvdalen i Dalarna, har bidragit med uppgifter om sina bokvanor. Trots att det rörde sig om en mycket begränsad undersökning, har man kunnat göra en del intressanta iakttagelser.

De tillfrågade bokklubsmedlemmarna var till största delen kvinnor. Endast var fjärde medlem var man. Genomsnittsåldern var 40 år. En tredjedel var ensamstående och två tredjedelar gifta/samboende, vilket motsvarar andelarna i hela den vuxna befolkningen. Det genomsnittliga barnantalet för de tillfrågade var 0,7, även det ungefär lika med hela befolkningen.

De bokklubsmedlemmar som deltog i undersökningen visade sig vara bättre utbildade och ha jämförelsevis högre socioekonomisk ställning än befolkningen i stort. 40 procent hade gymnasieutbildning eller mer, vilket är dubbelt så mycket som i den vuxna befolkningen. Bara var fjärde bokklubsmedlem hade endast grundskoleutbildning mot varannan i den vuxna befolkningen. Vidare var medlemmarna tjänstemän i betydligt större utsträckning än riksgenomsnittet.

Mönstret för bokköp och boklån var likartat i de olika socioekonomiska grupperna. Bokklubsmedlemmarna var storkonsumenter av litteratur. Man köpte inte bara böcker från den egna bokklubben utan också från annan bokklubb, bokhandel, varuhus, kiosk etc. Medlemmarna i Bra Böcker köpte fler böcker från den egna klubben än medlemmarna i Månadens Bok. Mer än var

tredje medlem gick på bibliotek minst en gång per månad mot var fjärde i vuxenbefolkningen.

70 procent av de tillfrågade medlemmarna läste böcker någon eller flera gånger i veckan, vilket var betydligt mer än genomsnittet för vuxna med 42 procent. Varannan bokklubsmedlem läste böcker flera gånger i veckan.

8.2 Bibliotek

Det svenska biblioteksväsendet är väl utbyggt för att göra boken tillgänglig för medborgarna. Folkbibliotek, skolbibliotek och vetenskapliga bibliotek tillgodoser en rad skilda servicebehov. Särskilt *folkbibliotekens* uppgifter och omfattande verksamhet har ingående behandlats av folkbiblioteksutredningen i bl.a. fakta-rapporten Folkbibliotek i tal och tankar (1982) och slutbetänkandet Folkbibliotek i Sverige (SOU 1984:23). Bokutredningen vill ändå i detta sammanhang peka på några data för att göra bilden av bokens tillgänglighet mer fullständig.

Folkbibliotek finns i alla kommuner. Det finns totalt närmare 1 900 bibliotek, inkl. 284 huvudbibliotek och ca 1 600 filialer. Dessutom finns ca 125 bokbussar i ett drygt 100-tal kommuner. Genom en aktiv uppsökande verksamhet når folkbiblioteken långt utanför de fasta biblioteksenheterna. Det läsfrämjande arbetet är starkt inriktat på att nå nya grupper av bokläsare. Verksamhet bedrivs i samverkan med förskola, grundskola, gymnasieskola, fritidsgårdar m.fl. i syfte att nå barn och ungdomar med god litteratur. Uppsökande biblioteksservice för vuxna finns inom äldreomsorgen, genom Boken kommer-verksamhet och arbetsplatsbibliotek.

Under 1982 köpte folkbiblioteken in 2,3 miljoner nya böcker. Det samlade bokbeståndet var 40,6 miljoner böcker. Detta motsvarade 4,9 volymer per invånare, mot 4,7 volymer 1981. Bokutlåningen ökade från 75,6 miljoner lån 1981 till 76,4 miljoner lån 1982, vilket motsvarade 9,2 lån per invånare.

Folkbiblioteken är den i särklass största offentliga satsningen på böcker och läsning. Den samlade kostnaden uppgick 1982 till 1,4 miljarder kr., varav drygt 200 milj.kr. avsåg inköp av böcker, tidningar, tidskrifter, AV-medier m.m., 700 milj.kr. personal och knappt 300 milj.kr. lokaler. Med ledning av tillgänglig statistik kan folkbibliotekens årliga bokinköp i dag uppskattas till 175 milj.kr. i 1983 års priser.

1982 arbetade sammanlagt 9 300 personer på folkbiblioteken. Räknat i årsverken var personalstyrkan 5 600, varav 2 100 biblio-

tekarier. Detta motsvarade 0,7 resp. 0,25 årsverken per 1 000 invånare.

Av tillgänglig statistik kan även utläsas att *skolbiblioteken* 1981/82 hade 36,5 miljoner böcker. Detta motsvarade ca 28 volymer per elev vid grundskolor och gymnasieskolor. Under läsåret 1981/82 gjordes ca 25,6 miljoner hemlån av böcker i skolbiblioteken. 1,3 miljoner elever vid berörda skolor gjorde 21 lån per elev.

Antalet lån per elev var i stort sett lägre ju högre skolformen var. I grundskolor med enbart låg- och/eller mellanstadium gjordes ca 33,8 lån per elev, mot 7,3 lån per elev i grundskolor med enbart högstadium. Av lånen utgjordes ca 79 procent av barn- och ungdomslitteratur, ca 9 procent av seriealbum och ca 11 procent av litteratur för vuxna.

SCB:s urvalsundersökningar om hemlån av böcker vid skolor har samordnats med vissa undersökningar som Sveriges författarfond utför för att utröna hur boklånen fördelar sig på upphovsmän. Böcker av de 15 mest lånade författarna utgjorde ca 17 procent av alla lån vid skolbiblioteken under läsåren 1980/81 och 1981/82 sammantagna. Under denna period lånade i genomsnitt varannan elev en bok författad av Astrid Lindgren, drygt var tredje elev en av Goscinnys serieböcker (*Asterix* eller *Lucky Luke*), var tredje elev en *Tintin*-bok och knappt var fjärde elev en bok skriven av Enid Blyton.

9 Bokutredningens förslag

9.1 Läsning och läsfrämjande

9.1.1 Litteratur och språk

Språket är en förutsättning för vår förmåga att tänka rationellt. Varje människa är för sitt liv beroende av ett språk som hon verkligen behärskar. Därför är det en mänsklig rättighet att få undervisning i modersmålet, att få det instrument som gör det möjligt att i tal och skrift uttrycka grundläggande behov, tänka klart och kreativt, förstå andra människor och påverka den egna livssituationen.

Av individens många uttrycksmedel är språket det mest användbara och därför det mest outhärliga. Men för att språket skall fungera som instrument krävs det att man lär sig behandla det och att man övar sig på det, det är bara i bruk som instrumentet kan utvecklas och nyanseras.

Språket är till sitt väsen konservativt. Det finns en hållfast kärna i varje språk som står sig genom årtusenden. Den inhemska nordiska satsbyggnaden har t.ex. i grunden förändrats mycket litet. Ord och yttre former förändras dock i varierande grad i takt med samhällsutvecklingen. Influenser från andra kulturer kan slå igenom med bestående resultat. I våra dagar har svenskarna som språklig och kulturell minoritet i världen ett utsatt läge för språklig påverkan.

Det finns uppenbara hot mot språket i dag. Många väljer bilden som ett snabbare och enklare sätt för information och budskap. Bilden har självfallet sin helt egna betydelse och även ett värde som komplement till text. Men som ersättare för språket ger den bara en dimension, en förenkling som utarmar både tankeförmågan och uttrycksförmågan. Andra söker i sin kommunikation förenkla språket — och verkar därmed i samma riktning.

Denna utveckling måste hejdas. Vi är skyldiga våra barn och ungdomar — och för den delen de vuxna som saknar en god

skolunderbyggnad — ett rikt och nyanserat språk, som ger dem alla dessa möjligheter att ta emot och ge.

Att värna om språket är också att värna om resultatet av århundradens tankemöda. Ordförrådet må bli föråldrat för dagligt tal; men det får inte betyda att vi skall överge kunskapen om det språk på vilket vår litteratur och historia grundas. Å andra sidan får bevarandet och vidareutvecklingen av det nationella språket inte innebära att vi avskär oss från språkliga impulser från andra kulturer. Om ordförrådet vidgas genom lån från andra språk kan det ge oss ytterligare nyanser och ökad kunskap.

Den ursprungliga alfabetiseringen avsåg förmågan att läsa och skriva. Under senare år har emellertid läsförmågan fått träda tillbaka för förmågan till muntlig framställning. Men med sjunkande läsförmåga tycks automatiskt följa även försvagad skriveförmåga. Läsning är i själva verket helt grundläggande för hela modersmåls- och språkundervisningen. Numera har också behovet av läskunnighet rönt större uppmärksamhet. I läroplanen för grundskolan (Lgr 80) har skönlitteraturen kommit i förgrunden i kursplanen för ämnet svenska. Litteraturläsningen ses som en fundamental del i träningen av de språkliga färdigheterna. Undervisningen i svenska och förtrogenheten med skönlitteraturen anses ha mycket stor betydelse för personlighetsutvecklingen.

Den grundläggande inläringen av språket sker genom att vuxna talar med barnet och tränar dess förmåga att själv forma ord. Men språkförmågan — och kanske framförallt nyanseringen — vidgas genom berättande, läsning och lek med språk och ord. Det är barnets första kontakt med "litteratur" och den kan vara avgörande för dess möjlighet att senare utveckla den litteraturläsning som ger självkänedom, kunskaper och del av andra människors erfarenheter och känslor, glädjeämnen och besvikelser.

Litteraturens och läsningens betydelse för barnens språkliga och personliga utveckling kan inte nog betonas. De vuxna har ett gemensamt ansvar för att ge de unga ett fungerande språk. Det kräver positiva och mänskliga förebilder, liksom texter som stimulerar fantasi och ordglädje.

Den goda boken är en oöverträffad språklärare och ett värn mot språkets förflackning. Det ställs emellertid höga kvalitetskrav på böcker som skall kunna bidra till en utvecklad språkförmåga, väcka läslust och en önskan att uppleva god litteratur. Det kan vara böcker som väcker frågor och pekar på sammanhang. Böcker som är både spännande och underhållande, som speglar historiska villkor och ger en inblick i andra livssituationer eller kulturer. Böcker som ger kunskap och väcker drömmar och förhoppningar.

Det sagda leder till slutsatsen att läsning av böcker bör priori-

teras. I det läsfrämjande arbetet är det rimligt att insatserna främst riktar sig till barn och ungdom. Få människor är så negativa till läsning som de som inte som barn fått erfara att böcker kan ge meningsfulla upplevelser. Men detta får inte betyda att de vuxnas behov förbises. Det vilar ett stort ansvar på studieförbund och organisationer, arbetskamrater, kommunal vuxenutbildning och andra krafter när det gäller att vinna nya vuxenläsare.

9.1.2 Att väcka läslust

Under längre tid har det gjorts stora ansträngningar "att få fler att läsa mer". I många skilda sammanhang har man sett det som sin uppgift att sprida den goda litteraturen och aktivt verka för att öka bokläsarnas skara. Bokutredningen har i rapporten LÄS! gjort en ingående värdering av dagens situation (Väcka läslust, s. 174—199). Det finns ute i landet ett mycket starkt engagemang för att göra kvalitetslitteraturen tillgänglig för nya läsare.

Det ligger en styrka i att så många olika krafter verkar för litteratur och läsning. Man bör därför inte utgå från att det läsfrämjande arbetet skall bedrivas efter en enhetlig mall. Att främja läsning kräver både engagemang och kunskaper. Helt olika metoder kan var för sig leda till mycket goda resultat.

Ett påtagligt problem har varit att så mycket har skett genom tillfälliga insatser, projekt och kampanjer. Det finns exempel på försöksverksamheter som redan under försökstider gett stimulerande resultat, varefter framgången förbytts i besvikelse över att det inte fanns förutsättningar för en fortsatt verksamhet. Det är därför utomordentligt viktigt att klarlägga hur en bestående och kontinuerlig läsfrämjande verksamhet skall kunna bedrivas.

Med all den kraft som läggs ned på läsfrämjande aktiviteter av olika slag kan det tyckas märkligt att vi fortfarande har en så stor grupp vuxna människor som aldrig eller ytterst sällan läser böcker. Men antalet bokläsare ökar, om än sakta, och situationen skulle kanske vara mycket negativ utan det omfattande arbete som lagts ned. I rapporten har utredningen särskilt uppehållit sig vid de insatser som gjorts och görs i grundskolan och genom folkbiblioteken, arbetsplatsbibliotek, studieförbund och föreningar, Litteraturfrämjandet, Författarcentrum och Bokbranschens marknadsinstitut. Bokklubbarnas starka tillväxt bör även uppmärksammas i detta sammanhang.

Bokutredningen förespråkar för sin del en ökad satsning på barn och ungdomar. Detta måste vara det mest framkomliga sättet att skapa en positiv attityd till böcker och läsning och överbrygga socio-ekonomiska hinder och klasskillnader. En mål-

medveten satsning på barnens läsning kommer att leda till att den stora gruppen vuxna icke-läsare successivt krymper.

Barnens kulturella uppväxtmiljö har stor betydelse för läsvarorna. Bok- och biblioteksinformation till föräldrar blir särskilt viktig när läsaktiviteten i hemmet är låg. Föräldramöten inom förskolan är tillfällen då man kan nå många föräldrar och även inspirera förskolepersonalen att arbeta med böcker och uppmuntra föräldrarna att läsa för sina barn.

Det är samtidigt viktigt att i lämpliga sammanhang utnyttja de möjligheter som ges för att stimulera läsintresset bland vuxna. Utredningen har tidigare pekat på det engagerade arbete som läggs ned och vill återigen betona betydelsen av att man tar till vara de erfarenheter och kunskaper som man får genom kampanjer, projekt och kontinuerligt arbete med läsfrågorna.

Eftersom resurserna är begränsade måste man prioritera insatserna. Bokutredningen har valt att i detta sammanhang främst behandla två områden, läsning och litteratur i grundskolan och den fortsatta utvecklingen av arbetsplatsbibliotek.

9.1.3 Skönlitteratur i grundskolan

Inledning

”Kanske var det därför som han älskade Skolan. Inne i skolan fanns Sverige, där fanns Världen på besök varje dag. I Skolan hade han sin fasta punkt, medan de mera bortskämda hade sina fasta punkter där hemma i sina hem. De gick *hem* från skolan om eftermiddagarna. Han gick *bort* från skolan. Han skulle ha velat bott i en skolsal om nätterna; ja, han skulle gärna ha legat där, om det så bara varit på golvet. Ty inne i skolan stod Sveriges land natt och dag och där stod Världen alltid kvar och gick aldrig därifrån, lämnade honom inte ensam. Där inne levde Floderna och Sjöarna även om luften var torr av kritdamm så man måste nysa. Där inne satt den gråklädde Luther så uppfylld av bud att han aldrig blev älskad och där gick Adam och Eva sådana de var på undervisningsplanschen, hukade under ängelns svärd. Vad hade de egentligen gjort? Jo, ätit av kunskapens träd på gott och ont. En obegriplig gåta. Gissningarna tisslade som möss i vråna.

På ett sätt *hatade* han också skolan för att den ljög så mycket, ljög på ett fint och ett från barnens håll alldeles oangripligt språk, men den var dock hans fristad och ö och han älskade den än mera i de timmar då den var alldeles sann: geografien, naturläran.”

(Harry Martinson, Nässlorna blommar, 1935).

Ännu för mindre än ett halvsekel sedan var skolan fönstret mot världen för barn och ungdomar så som den var för Martin i Nässlorna blommar. I de mindre samhällena var informationen utifrån sparsam. Nu har skolan för länge sedan tappat sin ställ-

ning som främste informationsförmedlare för barn och ungdom. Massmediesamhället har ett överflöd på information. Det kan i många fall förmedla en kontakt med främmande världsdelar eller för länge sedan svunna epoker på ett annat sätt än skolan förmår. Men när överflödet på information blir stort, blir det samtidigt brist på uppmärksamhet. Olika medier tävlar om tittare, lyssnare, läsare. Detta tenderar att snedvrider informationsutbudet: budskapen tillspetsas, förenklas, polariseras. Barn och ungdomar får en allt mer fragmentarisk bild av världen. Därför måste skolan satsa på sammanhang och fördjupning och ge utrymme för olika värderingar. Språket får därmed en nyckelroll i allt arbete i skolan. Sammanhang, fördjupning och medvetna värderingar når man genom språkligt arbete.

Även ett annat drag i samhällsutvecklingen ställer stora krav på det språkliga arbetet i skolan. Myndigheterna använder i många fall ett abstrakt språk som effektivt hindrar vanliga människor från insyn i arbetet. Beslut som rör enskilda människor är ofta så utformade och gäller så komplexa frågor att besluten är svåra att förstå. Detta gäller både beslut som träffas för den enskilde och mot honom.

Det är alltså svårt för många att hävda sin rätt till inflytande i frågor av betydelse för dem. Skolans uppgift att se till att barn och ungdomar utvecklar sitt talade språk och lär sig läsa och skriva bra är viktigare än någonsin.

Barns och ungdomars sätt att skaffa sig kunskaper utanför skolan skiljer sig på ett markant sätt från tidigare barn- och ungdomsgenerationers sätt att lära. Barnen i den skola som Martinson skildrar skaffade sig omfattande kunskaper om människors liv och arbete, om natur och miljö genom egna direkta erfarenheter. I dag får barn och ungdomar i stor utsträckning sina kunskaper på indirekt väg, via massmedier som i många fall riktar sig direkt till barn och ungdomar. Det blir snabba och täta växlingar i fråga om värderingar och kulturmönster.

Skolans kulturpolitiska uppgifter

Skolans kulturpolitiska uppgifter har fått ökad betydelse. Detta har tydligt markerats i den läroplan för grundskolan som togs i bruk 1980. Begreppet skolans kulturpolitiska uppgifter har inte uttryckligen använts i tidigare läroplaner. Det går tillbaka på 1974 års riksdagsbeslut om målen för den statliga kulturpolitiken. Enligt ett senare riksdagsbeslut år 1979 skall de kulturpolitiska målen gälla i all verksamhet för barn.

Det första av de kulturpolitiska målen gäller yttrandefriheten — makten över språket. Detta är en viktig del av skolans kultur-

politik — ett tålmodigt och envist arbete för språket, för barns rättigheter och möjligheter att göra sig hörda. I det arbetet kan eleverna finna vägar till insikter, självkänsla, livsmod — till konsten att läsa och skriva och till förmågan och viljan att använda språket som verktyg för kontakt, påverkan, förändring.

Läroplanen för grundskolan (Lgr 80) ställer krav på arbetet. Skapande konstnärligt arbete *skall ingå* i skolans vardag. Ett motiv för detta är just dess vikt för språket. "Barns arbete med bilder, med litteratur och drama, med konstnärliga uttrycksmedel över huvud taget främjar deras språkutveckling", står det i riktlinjerna för skolarbetet (s. 30-31). Ett *annat* motiv är barnens behov av kunskaper om den värld de lever i. Det konstnärligt gestaltade kan liksom det konstnärliga arbetet i sig ge en djup kunskap om människors tankar och villkor i olika tider och i olika delar av världen — en kunskap som vi inte når på annat sätt.

Lgr 80 ger också anvisningar för skolans kontakter med kulturlivet i samhället. Det gäller dels samarbete i skolan med författare, konstnärer och andra kulturarbetare samt företrädare för föreningar och organisationer, dels besök på konserter, teatrar, filmföreställningar och konstutställningar. Läroplanen är alltså ett tydligt styrdokument för kulturarbetet i skolan. Den är därmed också styrdokumentet för fortbildning och lokalt utvecklingsarbete.

De kulturpolitiska uppgifter som skolan fått med den nya läroplanen är i hög grad inriktade på en humanistisk förnyelse av skolan. Språk, skapande konstnärligt arbete, kontakt mellan människor, kulturarv och kulturell förnyelse är centrala begrepp. Men det högteknologiska informationssamhället förutsätter en väl utvecklad teknologisk allmänutbildning. Den teknologiska dominansen visar sig bl.a. i sätten att värdera kunskaper och färdigheter överhuvud taget.

I nästan varje klassrum möter läraren en mångfald av kulturer, dvs. om barnen och tonåringarna får tillfälle samt uppmanas och uppmantras att ge uttryck åt sina erfarenheter och använda dem i sitt kunskapsarbete. Det ställer krav på både lärare och elever att leva med denna mångfald; respekt för andras värden och värderingar men också vilja att byta perspektiv och överskrida kulturgränser. Särskilt i områden där barn från olika etniska minoritetsgrupper växer upp ökar kraven på skolan som kulturcentrum.

De kulturpolitiska uppgifter som grundskolan har fått ansvar för ger oss anledning att lägga upp arbetet med hänsyn till barns och tonåringars uppväxtvillkor *som de faktiskt ser ut: att* i kunskapsarbetet ge utrymme för och använda den mångfald av erfarenheter och föreställningar om världen och människorna som eleverna tillsammans äger, *att* i intensivt språkligt arbete i tal och

skrift, i bild, musik och drama gemensamt bearbeta, tolka och ta ställning till vad som är värdefulla kunskaper, att ge eleverna tillfällen att i skapande arbete med litteratur, konst och teater få näring för fantasi, nyfikenhet och vilja att förändra.

Ansvar för litteraturen

I läroplanen har litteratur och läsning fått en framskjuten plats. I ämnet svenska skall undervisningen läggas upp så att man skapar ett större intresse bland eleverna för läsning av kvalitetslitteratur. Svenska ingår i grundskolans undervisning bl.a. därför att "varje elev måste bli medveten om att språket är vårt viktigaste medel att få kontakt med andra människor, i vår närhet eller långt borta, i vår egen tid eller i gångna tider".

I svenskundervisningen skall skönlitteraturen särskilt uppmärksammas. Litteraturläsningen skall syfta till att skapa ett bestående bok- och läsintresse. Eleverna skall bli bekanta med människor och miljöer i ett stort antal barn- och ungdomsböcker och i högre årskurser också med nyare och äldre vuxenlitteratur. De skall bli väl förtrogna med böcker, författare och bibliotek och vänja sig vid att låna och läsa skönlitteratur.

Skolöverstyrelsen ger fortlöpande ut kommentarer till Lgr 80. Kommentarerne är inga bindande föreskrifter, men de skall ge uppslag och information inom olika områden. De kan användas när man diskuterar och beslutar om arbetssätt, innehåll och organisation i skolarbetet, eller när man utarbetar arbetsplaner och utvecklingsprogram. Inom SÖ arbetar man f.n. med kommentarmaterialet Grundläggande språkliga färdigheter. Av materialets tre delar Skriva, Tala och Läsa, har Skriva redan getts ut. Läsa beräknas komma ut i slutet av 1984.

I budgetpropositionen 1984 framhåller föredragande statsrådet att skolans viktiga funktion att intressera eleverna för litteratur och ge dem goda läsvanor har kommit att få för litet utrymme. Föredraganden räknar med att SÖ:s kommentarmaterial om läsning och litteraturundervisning i skolan kommer att ge en god grund för att åstadkomma en höjd kvalitet i ämnet svenska, bl.a. genom att kunna ligga till grund för aktiviteter inom ramen för det lokala utvecklingsarbetet.

Erfarenheter av läsfrämjande i skolan

Det läsfrämjande arbetet med tonvikt på läsning av skönlitteratur i skolan har starkt utvecklats under de senaste tio åren. Allt fler skolor har kommit att omfattas av verksamheten. Aktiviteterna skiftar från kommun till kommun, men vissa grundläggande drag

är gemensamma. Först och främst har det i samtliga fall handlat om läsning av kvalitetslitteratur.

Skillnaderna i barnens språkutveckling är stora vid skolstarten. Läsintresset beror ofta på om det finns böcker i hemmen. Små barn blir intresserade av böcker om de kommer i kontakt med dem. Attityden hos de vuxna, i hemmet och i förskolan, bestämmer sedan i hög grad hur intresset utvecklas. Föräldrarna har ett stort ansvar för barnens och ungdomarnas läsning.

I skolan lyfter man fram böcker med god kvalitet både språkligt och innehållsmässigt i ambitionen att stimulera läsarens fantasi och kreativitet. Man läser böcker med beskrivningar av människors förhållanden här och nu, i andra länder eller förr i tiden. Böckernas kvalitet kan också framträda i försök att förmedla attityder som anses önskvärda. Litteraturen ger barnen ökat självförtroende, vidgade vyer och en möjlighet att få utlopp för sina inre känslor. Barnen lär sig att förstå andras tankar och utveckla sitt eget språk.

Kvalitetsböckerna kan vara svåra att hitta. Barn och vuxna saknar ofta kunskap om dem. Den lättillgängliga triviallitteraturen dominerar ofta marknaden. Reklam om massmarknadslitteraturen har naturligtvis en mycket större genomslagskraft än de ganska få recensionerna av bra barn- och ungdomsböcker.

Det har visat sig att de allra flesta elever läser kvalitetsböcker när de finns till hands. Det finns gott om roliga och spännande böcker i kvalitetsutbudet. Varför skall man då befatta sig med de dåligt skrivna och dåligt översatta böckerna? Med goda alternativ till skräplitteraturen går det att påverka barnens läsvanor.

Litteraturläsningen i grundskolan är ett tacksamt arbetsfält. Alla barn finns i skolan, oberoende av sociala och personliga förhållanden. De lässtimulerande åtgärderna har visat sig ge särskilt goda resultat på mellanstadiet. Om barnen får uppleva att det är meningsfullt att läsa utvecklas förmågan att läsa påtagligt på mellanstadiet.

Den läsfrämjande verksamheten i skolan finns grundligt dokumenterad, bl.a. i rapporter från SÖ, statens kulturråd, folkbiblioteksutredningen m.fl. och i facktidskrifter för lärare och bibliotekarier. Bokutredningen har för sin del gett en utförlig beskrivning i rapporten LÄS!

Slutsatserna är entydiga. Entusiasmen är stor och resultaten glädjande. Men resurserna är inte tillräckliga för att motsvara behoven. Man har enligt bokutredningens uppfattning nu kommit till en punkt då det gäller att ta steget från en lång och positiv försöksperiod till en mer kontinuerlig och fördjupad verksamhet.

Arbetet har emellertid inte varit problemfritt. De läsfrämjande åtgärderna har i stor utsträckning lett till ökad konsumtion av

böcker och till en ökad läsförmåga. Men skönlitteraturen som en källa till kunskaper om människor och samhällen har inte kommit till sin rätt. Om detta skall ske måste ett idogt arbete med skönlitteraturen in i många kunskapssammanhang i skolan. Den fragmentariserade bild av världen som eleverna får genom massmediernas informationsutbud eller genom summariska, kortfattade läromedel är svår att tolka och förstå. Populärkulturen ger dem inte heller den kunskap de behöver även om den på många sätt svarar mot behov som upplevs starkt. Men i arbetet med litteraturen kan eleverna nå fram till sammanhang och tidsperspektiv. I kursplanen lyfts skönlitteraturen fram i sin egenskap av *konstnärligt gestaltade mänskliga erfarenheter*. Just därför är den en rik källa till kunskaper och upplevelser för elever och lärare som vill utforska människan och människans villkor i världen — för att lära sig förstå och förändra.

Det engagemang och de kunskaper som nu finns måste man ta till vara. Målet är att göra nya generationer medvetna om den goda litteraturen, så att vi i ett längre tidsperspektiv minskar den stora gruppen människor som aldrig eller ytterst sällan läser böcker.

Bibliotek och skola

I många kommuner finns i dag en samverkan mellan skolan och folkbiblioteket som syftar till att förstärka skolbibliotekets pedagogiska funktion. Många samverkansformer har prövats och visat sig fungera bra. I rapporten Skola och folkbibliotek i samverkan (Rapport från kulturrådet 1978:2) har statens kulturråd, SÖ och Svenska kommunförbundet gett en rad förslag till olika typer av samverkan. En arbetsgrupp inom folkbiblioteksutredningen har även behandlat dessa frågor (Ds U 1982:17 Folkbibliotekens samverkan med skolan). I LÄS! ges en rad intressanta exempel från grundskolan.

Inom den enskilda skolan eller i rektorsområdet är det väsentligt att man diskuterar målen för litteraturläsningen och att man gör klart för sig vilka resurser som krävs för att man skall kunna arbeta mot dessa mål. Därefter utarbetas ett handlingsprogram för läsning. Detta är en del av arbetet med skolans arbetsplan.

Resursfrågan är central. Det läsfrämjande arbetet bland barn är ett kvalificerat arbete. Klassläraren/svenskläraren måste ha omfattande kunskaper om barn- och ungdomslitteraturen. Men det är inte rimligt att läraren ensam skall kunna ha den överblick som är nödvändig för att kunna förmedla de rätta böckerna. Läraren hinner inte heller läsa alla bra barn- och ungdomsböcker som skulle kunna komma ifråga i läsundervisningen. Det är

därför nödvändigt med ett samarbete med en bibliotekarie som har överblick över litteraturen och som har läst de flesta av de aktuella titlarna.

Erfarenheterna visar att det är det nära samarbetet mellan läraren, bibliotekarien och eleverna som ger resultat. Läraren vet vad eleverna har för intressen, och vilka starka och svaga sidor de har. Barnbibliotekarien från skolbiblioteket eller folkbiblioteket har kunskapen om lämpliga böcker inom olika intresseområden, har läst många av dem och kan förmedla dem genom biblioteket. Tillsammans kan de bygga upp en verksamhet som ger alla barn en bestående läsglädje och en förmåga att söka sig fram till den goda litteraturen.

Organisation

Det är mot bakgrund av de samstämmigt positiva erfarenheterna från det läsfrämjande arbetet i skolan som bokutredningen lägger fram sina förslag. Avsikten har inte varit att behandla frågor om samarbete bibliotek-skola i hela deras vidd. Vi har velat peka på betydelsen av att i det läsfrämjande arbetet lägga tyngdpunkten på barnen och ungdomarna så att läsandet skall kunna omfatta nya generationer. Förutsättningarna för en framgångsrik satsning på läsning finns i skolan. Insatser i skolan är en investering för framtiden.

Skolan har enligt läroplanen ett stort ansvar för barnens läsning. Hur omfattande skall då den läspedagogiska verksamheten vara och vilken organisation och vilka resurser behövs för att genomföra den? Bokutredningen har efter samråd med expertis inom bl.a. SÖ kommit fram till följande riktlinjer.

Klassen är basen för litteraturläsningen. Klassläraren/svenskläraren har det primära ansvaret för att litteraturläsningen utvecklas och omfattar alla elever. Verksamheten förutsätter vidare fungerande bibliotek, skolbibliotek och/eller folkbibliotek.

Låt oss först uppehålla oss vid biblioteksfrågan. Skolbibliotekens standard varierar starkt från kommun till kommun. Ett skolbibliotek med ett bra bokbestånd och goda personalresurser är klassens naturliga samarbetspart i det läsfrämjande arbetet. På lågstadiet är skolbibliotekets resurser ofta tillräckliga. När dessa är uttömda får man vända sig till folkbiblioteket. Lokalmässigt kan den läspedagogiska verksamheten försiggå i det egna klassrummet, i skolbiblioteket eller i folkbibliotekets lokaler. Det centrala är samspelet elever-lärare-bibliotekarie.

De läsfrämjande insatserna i skolan är med nödvändighet personalkrävande. Bibliotekariens medverkan är en form av uppsökande biblioteksarbete i konkurrens med andra fasta uppgifter,

främst det allmänna öppethållandet av skolbiblioteket resp. folkbiblioteket. I skolan bör man sträva efter att så långt det är möjligt frigöra skolbibliotekarien för det pedagogiska arbetet. Det gäller både handledning av lärare och elever i utnyttjandet av biblioteket och direkt litteraturpedagogiskt arbete.

Samma förhållande gäller för folkbiblioteket. Utrymmet för den uppsökande verksamheten, t.ex. bokprat i klasserna, måste planeras in vid sidan av det fasta öppethållandet. Barn- och ungdomsbibliotekarien måste få schemalagd tid för förberedelse och genomförande av samarbetet med skolan. Bibliotekarien kan peka på olika möjligheter för lärarna att använda biblioteket i undervisningen, engagera dem i bokurval och bidra till deras fortbildning i barn- och ungdomslitteraturen.

Förutsättningarna för ett samarbete mellan folkbiblioteket och skolan skiftar från kommun till kommun, och även inom varje kommun mellan rektorsområden och enskilda skolor. Det finns inte några en gång för alla givna lösningar. Men de olika modeller som prövats och visat sig lyckosamma kan fungera som vägledning för kommuner som ännu inte kommit så långt.

Det är viktigt att ta till vara den fackutbildade barn- och ungdomsbibliotekariens specialkunskaper, överblick över litteraturutbudet, och kunskaper om hur biblioteket kan användas i undervisningen. Bibliotekariens medverkan i det läspedagogiska arbetet är ett stöd och en stimulans för lärarna i arbetet med att kritiskt värdera och välja litteratur som tillgodoser elevernas behov och intressen.

Läraren kan genom högläsning och samtal om böckerna, och genom att berätta om egna läsupplevelser, bygga upp en läsgemenskap i klassen. Genom sina kunskaper om eleverna och genom att samtala om deras reaktioner inför olika böcker kan läraren också hjälpa varje elev att välja den bok som kan ge kunskaper och upplevelser vid enskild läsning eller gruppläsning. Såsom beskrivits i andra sammanhang kan läsningen sedan bearbetas på många olika sätt i klassen.

Fortbildning och lokalt utvecklingsarbete

Den snabba utvecklingen av teknologin ställer höga och befogade krav på fortbildning av skolans personal. Informationssamhällets snabba framväxt ställer lika höga krav på en fortbildning som syftar till att öka skolornas möjligheter att utveckla en humanistisk kultur, där språk och litteratur är hörnstenar och där alla elever får utvecklas i ett demokratiskt samarbete.

Fortbildningen bör knytas till det lokala utvecklingsarbetet. En ökad fortbildning kan åstadkommas på två vägar. Insatserna kan

för det första riktas direkt mot klasslärare/svensklärare och lärare med olika specialfunktioner. Folkbibliotekens uppsökande arbete ger för det andra förutsättningar för återkommande fortbildning för lärare i skolan.

Det lokala utvecklingsarbetet bör gälla alla stadier men kan till en början ha sin tyngdpunkt på grundskolans mellanstadium. Debatten om läs- och skrivinlärning har stimulerat till ett ganska omfattande utvecklingsarbete på lågstadiet. Detta har ytterligare förstärkts genom regeringens särskilda satsning med bidrag till lokalt utvecklingsarbete på lågstadiet fr.o.m. budgetåret 1983/84.

Fortbildningen av lärare i svenska är ett prioriterat område. Den bör genomföras som högskolekurser i grundläggande språkliga färdigheter med särskild tonvikt på litteratur och litteraturpedagogik.

En ökad satsning på läsning i det lokala utvecklingsarbetet förutsätter ett fördjupat samarbete mellan skolan och biblioteket. Folkbibliotekens uppsökande verksamhet kan därvid ha många former. Bokprat i klasserna har hittills varit en stor tillgång för både lärare och elever. Bokpraten skall ses som ett led i undervisningen och läggas upp i samarbete med lärarna. De kan gälla såväl böcker för läsning på fritiden som böcker för speciella arbetsområden.

Skolan behöver stöd i det lokala utvecklingsarbetet kring litteraturpedagogik. En del av folkbibliotekens bokprat bör kunna riktas direkt till lärarna som har behov av information om nya och äldre böcker för att kunna lägga upp temastudier och fortlöpande kunna presentera böcker för eleverna. Det gäller bl.a. att utveckla användningen av skönlitteratur och faktaböcker i samhällsorienterande studier.

Samarbetet skola-bibliotek i anslutning till lokalt utvecklingsarbete kan avse

- återkommande studiedagar för skolans personal och bibliotekspersonal med analys av barnböcker i förhållande till elevernas uppväxtvillkor, läsmognad och intressen
- lokalt planerade konferenser i anslutning till inköp av läromedel, såväl skönlitteratur som faktaböcker
- fortbildning för lärare med specialfunktioner, med information om bokmarknaden och bokutgivningen samt övning i analys av böcker i förhållande till behov i undervisningen.

Andra viktiga inslag i samarbetet bör vara

- fortlöpande översyn av barns och ungdomars tillgång till böcker

- förberedande lokalt budgetsamarbete skolförvaltning — kulturförvaltning
- studiecirklar för föräldrar och lärare kring barnlitteratur
- genomförande av författarbesök i skolan
- fortbildning riktad till politiker och tjänstemän i fyrenämnds-samarbete för barn och ungdomar i förskola, skola, kultur- och fritidsverksamhet.

Forskning

Den starka ställning som skönlitteraturen fått i den nya läroplanen är ett av tecknen på den humanismens förnyelse i skolan som samhället vill stödja. Men frågan är om inte den teknologiska kulturen är den dominerande i skolan i dag liksom i samhället utanför skolan. Datoriseringen påskyndar samhällsutvecklingen i en högteknologisk riktning med genomgripande konsekvenser för människors utbildning, arbete och fritid. Detta kräver kraftiga insatser för en motsvarande utveckling av en humanistisk kultur.

Kraven på en humanistisk förnyelse drabbar kärnan i skolans kunskapsarbete. Det gäller en uthållig strävan för en humanistisk bildning som dels ger barn och tonåringar kunskaper om människors villkor genom historien och därmed perspektiv på nuet och framtiden, dels ger dem makt över språket. Skönlitteraturen har en central roll i detta arbete.

Under de senaste tio åren har de läsfrämjande åtgärderna lett till viktiga positiva resultat, dokumenterade i rapporten LÄS! och tidigare i detta betänkande. Allt fler elever läser allt fler bra böcker.

Men arbetet är på intet sätt problemfritt. Varje lärare möter elever som säger nej till skolans litteratur eller som pliktskyldigast tragglar sig igenom texterna för att kunna svara på frågor. Vi har också en mindre grupp elever med utpräglade lässvårigheter. Även i deras arbete börjar man se framgångar i arbetet med skönlitteratur.

För att man i skolan skall kunna utveckla arbetet med litteratur så att det blir till kunskaper och glädje för alla elever, från vilken grupp i samhället de än kommer, behövs stöd av forskning och utvecklingsarbete.

Stora forskningsinsatser har givit oss en bred kunskapsbas när det gäller läsinläringen på lågstadiet. Andra forskningsinsatser har givit en bild av läsförmågans utveckling under skolstadierna och kan utgöra utgångspunkter för arbetet med regionala och nationella utvärderingar av skolsystemet. De ger däremot knap-

past något underlag för ett pedagogiskt - metodiskt utvecklingsarbete på lokalt plan.

Vad vi nu främst behöver är forskning som kan ge oss kunskaper om hur skönlitteraturen kan användas i olika kunskapsommanhang, hur barn förstår texter av olika slag, vilka tankemodeller de utnyttjar i tolkningen av texter och hur deras förmåga att tolka texter kan utvecklas.

Forskningsbehovet gäller främst *litteraturpedagogik* i grundskolan. Det saknas nästan helt teoretiska grundvalar för ett nödvändigt utvecklingsarbete på låg- och mellanstadiet. Pionjärinsatser har gjorts på högstadiet. Men även för detta stadium är forskningsinsatserna nödvändiga.

Resurser finns

Statsbidragssystemet för grundskolan innebär stora möjligheter för kommuner och enskilda skolor att själva bestämma över hur statsbidraget skall användas för olika insatser. Det står t.ex. kommunen fritt att använda statliga medel för att anställa en fackutbildad bibliotekarie för läspedagogiskt arbete vid en skola eller inom ett rektorsområde. Kommunen kan dessutom för egna medel ge en lärare nedsatt undervisningsskyldighet för det pedagogiska skolbiblioteksarbetet.

1968 års litteraturutredning och SIA-utredningen satte som mål att det skulle finnas en fackutbildad skolbibliotekarie per rektorsområde, något som med hänsyn till den ekonomiska situationen ligger rätt avlägset om man ser till landet som helhet. Många kommuner har dock gjort betydande satsningar i detta avseende. Det naturliga alternativet för att få den bibliotekarie-medverkan som krävs är att köpa tjänster från folkbiblioteket.

Med den starka ställning som litteraturundervisningen enligt läroplanen skall ha i grundskolan måste den också få erforderliga resurser inom ramen för skolanslagen. I de kommuner där samarbetet mellan folkbiblioteket och skolan nått en viss nivå har folkbiblioteket (kulturnämnden) fått svara för en relativt stor andel av kostnaderna för det läsfrämjande arbetet. Den nödvändiga förstärkning av insatserna som bokutredningen förespråkar bör vara möjlig att åstadkomma i första hand genom omfördelning inom de anslag kommunen förfogar över.

Möjligheterna till omfördelning inom statliga och kommunala skolanslag har diskuterats i olika sammanhang, bl.a. av den tidigare nämnda arbetsgruppen inom folkbiblioteksutredningen. Bokutredningen vill särskilt peka på de möjligheter som följande anslag erbjuder.

För fortbildning av lärare i litteratur och litteraturpedagogik

kan medel utgå från anslagsposten Bidrag till lokal skolutveckling under anslaget till Bidrag till driften av grundskolor m.m. Fortbildningen kan anordnas bl.a. i form av högskolekurser och bekostas i så fall av medel för Personalutbildning för skolväsendets behov under anslaget för Utbildning för undervisningsyrket.

Inom ramen för den icke-undervisningsbundna delen av förstärkningsresursen har kommunen stor handlingsfrihet. Anslagen ger utrymme för ersättning från skolan till folkbiblioteket för den verksamhet man kommer överens om mellan skolstyrelse och kulturnämnd. Det kan röra sig om t.ex. bokprat med utlåning och bibliotekariemedverkan i skolans temadagar. Resurser för lokal skolutveckling kan användas för studiedagar, studie- eller ämneskonferenser, vidareutbildning för skolbibliotekarier, författarbcsök m.m.

Det är naturligtvis också möjligt för skolstyrelsen att anvisa kommunala medel för upprustning av skolbibliotekets mediebestånd och för personalmedverkan från folkbiblioteket. För litteraturläsningen i skolan kan det ligga nära till hands att bekosta ett visst antal timmar barn- och ungdomsbibliotekarie för varje rektorsområde.

Av bidragsansökningar till statens kulturråd under de sista åren framgår att trycket från skolan på folkbiblioteken är mycket stort. De ca 400 barnbibliotekarier som finns ojämnt fördelade över landet räcker inte till för alla klassbesök och bokprat som skolan begär. Den uppsökande verksamheten i skolan medför också ett ökat behov av böcker. Samarbetet stupar ofta på att det varken i skol- eller folkbiblioteken finns ett tillräckligt stort bokbestånd för att svara mot elevernas efterfrågan.

Litteraturfrämjandets utgivning i serien En bok för alla barn och ungdomar har visat sig särskilt lämpad för skolan. I serien presenteras ett varierat urval av både nyare böcker och klassiker. Denna serie med prisbillig kvalitetslitteratur för barn och ungdomar är fortfarande ensam i sitt slag på bokmarknaden. Det har från lärarhåll framhållits att serien gett skolorna en unik ekonomisk möjlighet att köpa in ett större antal kvalitetsböcker för klassuppsättningar, temastudier etc.

Även om skolbiblioteken och folkbiblioteken lyder under skilda förvaltningar bör bokbeståndet för barn och ungdomar ses som en gemensam kommunal resurs. Samma sak gäller den fackkunskap på litteraturområdet som finns i kommunen.

Bokutredningen vill i detta sammanhang även hänvisa till folkbiblioteksutredningens förslag om ett engångsstöd till kommuner för inköp av litteratur för läsfrämjande arbete bland barn och ungdom. Varje kommun skall efter ansökan kunna få ett bidrag

som beräknas utifrån antalet barn i åldrarna 7-12 år. Som villkor föreslås gälla att kommunens skolstyrelse och kulturnämnd kommer in med en gemensam ansökan till SÖ. Av ansökan skall framgå att bidraget skall användas till inköp av litteratur för det läsfrämjande arbetet bland barn och ungdom.

Lokala utvecklingsbidrag till folkbibliotek kommer, enligt folkbiblioteksutredningens förslag, att kunna utgå även i fortsättningen. Det gäller då närmast kommuner med särskilt ogynnsamma förutsättningar för biblioteksverksamheten. Detta bör enligt bokutredningens mening kunna innebära att resurssvaga kommuner skall kunna få statsbidrag för att förse eleverna i grundskolan och gymnasieskolan med kvalitetslitteratur och för att kunna sätta in kunnig personal i det läsfrämjande arbetet i skolan.

Sammanfattning

Bokutredningen utgår i sina förslag från de senaste tio årens positiva erfarenheter av litteraturläsning och läsfrämjande arbete i grundskolan. Riktlinjer redovisas för en kontinuerlig och fördjupad verksamhet och förslag läggs fram om hur skönlitteraturens ställning skall kunna förstärkas och alla barn få goda läsvanor.

I skolan finns alla barn, oberoende av sociala och personliga förhållanden. Klassläraren/svenskläraren har det primära ansvaret för att litteraturläsningen utvecklas och omfattar alla elever. Ett skolbibliotek/folkbibliotek med ett bra bokbestånd och goda personalresurser är en nödvändig samarbetspart. Det är det nära samarbetet mellan läraren, bibliotekarien och eleverna som ger resultat.

Fortbildning av lärare i svenska prioriteras och genomförs som högskolekurser i grundläggande språkliga färdigheter med särskild tonvikt på litteratur och litteraturpedagogik. Fortbildningen knyts till det *lokala utvecklingsarbetet*.

En ökad satsning på litteratur och läsning inom lokalt utvecklingsarbete förutsätter ett *fördjupat samarbete mellan skola och bibliotek*. Samarbetet kan bl.a. avse

- gemensamma studiedagar för skolans personal och bibliotekspersonal
- fortbildning för lärare med specialfunktioner
- lokalt planerade konferenser i anslutning till inköp av läromedel, såväl skönlitteratur som faktaböcker
- författarbesök
- fortlöpande översyn av barns och ungdomars tillgång till böcker
- lokalt budgetsamarbete över förvaltningsgränserna.

Folkbibliotekets uppsökande verksamhet innebär i sig en återkommande fortbildning för lärare. Regelbundna bokprat i klasserna bör läggas upp i samarbete med läraren som ett led i undervisningen. Läraren får information om nya och äldre böcker för att kunna lägga upp temastudier och kunna presentera böcker för eleverna.

För en utveckling av arbetet med litteratur i skolan behövs stöd av *forskning* och utvecklingsarbete. Forskningsbehovet gäller främst litteraturpedagogik i grundskolan.

Med den starka ställning som litteraturundervisningen enligt läroplanen skall ha i grundskolan måste den också få erforderliga *resurser* inom ramen för skolanslagen. Statsbidragssystemet innebär stora möjligheter för en flexibel användning av medlen. Bokutredningen pekar särskilt på följande anslag

- för fortbildning av lärare kan medel utgå från anslagsposten Bidrag till lokal skolutveckling under anslaget till Bidrag till driften av grundskolor m.m.
- fortbildning kan anordnas som högskolekurser och bekostas av medel för Personalutbildning för skolväsendets behov under anslaget för Utbildning för undervisningsyrken
- den icke-undervisningsbundna delen av förstärkningsresursen inom grundskoleanslaget ger utrymme för ersättning från skolan till folkbiblioteket för den verksamhet man kommer överens om mellan skolstyrelse och kulturnämnd.

Folkbiblioteksutredningen har föreslagit ett särskilt engångsstöd till kommunerna för inköp av litteratur för läsfrämjande arbete bland barn och ungdom.

Resurssvaga kommuner skall, enligt folkbiblioteksutredningens förslag, kunna få lokalt utvecklingsbidrag till folkbiblioteket även i fortsättningen.

Litteraturfrämjandets utgivning av En bok för alla barn och ungdomar lämpar sig särskilt väl för läsfrämjande verksamhet i skolan.

9.1.4 Arbetsplatsbibliotek

Inrättandet av arbetsplatsbibliotek har varit en av de mest uppmärksammade insatserna för att främja läsning bland vuxna under senare år. Sedan 1975 har sådana bibliotek byggts upp med hjälp av statsbidrag och drygt 400 arbetsplatser i 110 kommuner har numera biblioteksverksamhet.

Betydelsen av arbetsplatsbiblioteken har undersökts och värderats i en rad olika sammanhang. Statens kulturråds utvärdering av statens och kommunernas insatser redovisas i Arbetsplatsbibliotek i Sverige (Rapport från kulturrådet 1982:1). En arbets-

grupp inom folkbiblioteksutredningen har även tagit upp arbetsplatsbiblioteken (Ds U 1982:15 Folkbibliotek och folkbildning i samverkan). Verksamheten finns också med i slutrapporten från utvecklingsprojektet Kultur i arbetslivet, som statens kulturråd bedrivit tillsammans med LO, TCO, ABF och TBV (Rapport från kulturrådet 1983:1).

Erfarenheterna ger en entydig bild av arbetsplatsbibliotekens betydelse för läsandet. Dessa bibliotek har en större andel låntagare bland de anställda än vad kommunbiblioteken har bland den vuxna befolkningen. Man påverkar inte bara bok- och läsvanorna hos dem som redan är bokläsare. Även tidigare icke-läsare nås av verksamheten. Det visar resultat från bl.a. Gävleborgsprojektets försök med arbetsplatsbibliotek.

De fackliga organisationerna, främst LO och TCO, har under de senaste åren lagt ökad vikt vid arbetsplatsbiblioteken. Intresset är också stort hos folkrörelserna. Sveriges författarförbund har engagerat sig mycket starkt för en fortsatt utbyggnad. Samtidigt har det visat sig att kommunernas möjligheter att utveckla verksamheten avtagit med en sviktande kommunalekonomi.

Det har ofta betonats att arbetsplatsbiblioteken måste vara direkt förankrade hos de anställda genom deras fackliga organisationer. Bokutredningen delar denna uppfattning och anser att man särskilt bör ta fasta på de initiativ till inrättande av nya arbetsplatsbibliotek som kommer från en arbetsplats.

Det bör samtidigt understrykas att kommunen, de fackliga organisationerna och arbetsgivarna har ett gemensamt ansvar för biblioteksverksamhet på arbetsplatser. De fackliga organisationerna måste därvid vara beredda att ta huvudansvaret för den löpande verksamheten.

I rapporten från utvecklingsprojektet Kultur i arbetslivet antyds följande ansvarsfördelning. Arbetsgivaren/företaget håller lokaler och utrustning samt svarar för transporter till och från kommunbiblioteket. Facket svarar för skötseln av arbetsplatsbiblioteket genom biblioteksombud. Kommunbiblioteket ansvarar för bokinköp och bidrar med administrativ/organisatorisk hjälp av fackutbildad bibliotekarie. Enligt denna ansvarsfördelning skulle kommunen svara för kostnaderna för böcker och personalresurser.

Bokutredningen anser att en fortsatt utbyggnad av arbetsplatsbibliotek är en betydelsefull insats för att främja läsointresset bland vuxna. Utbyggnaden bör svara mot önskemål från de anställda. De nödvändiga resurserna blir naturligtvis beroende av verksamhetens omfattning. Nuvarande verksamhet på drygt 400 arbetsplatser kostar ca 20 milj.kr. per år. En utbyggd verksamhet som omfattar företag med fler än 200 anställda, ca 1 600

arbetsplatser, kan beräknas kosta ca 100 milj.kr. per år.

I sitt förslag till handlingsprogram för kulturverksamhet på arbetsplatserna Verktyg för förändring (Rapport från kulturrådet 1984:1) har kulturrådet inte tagit slutlig ställning till konstruktionen av ett statligt stöd till arbetsplatsbibliotek, men rådet anser det väsentligt med ett stöd från stat och kommun till denna verksamhet.

Folkbiblioteksutredningen föreslår i sitt slutbetänkande att statsbidragen till de lokala folkbiblioteken koncentreras till ett allmänt utvecklingsbidrag till kommuner med svag biblioteksverksamhet. Statsbidragen kommer därvid inte att vara låsta till viss typ av verksamhet.

Bokutredningen vill till slut understryka vikten av att den fortsatta satsningen på arbetsplatsbibliotek bygger på någon form av handlingsprogram i varje kommun. Ett sådant program bör upprättas gemensamt av kommunen, de fackliga organisationerna och studieförbunden. Vissa typer av arbetsplatser måste prioriteras. Det gäller framför allt sådana med svåra arbetsförhållanden och obekväma arbetstider. Arbetsplatser med en hög andel invandrare bör särskilt uppmärksammas.

9.1.5 Böcker i andra medier

Det är enligt bokutredningens uppfattning av stor betydelse att bokläsningen uppmärksammas även i andra medier. Med den vikt utredningen fäster vid boken som kulturmedium ter det sig naturligt att hävda att andra massmedier och då framför allt radio och TV bör ägna ett ökat utrymme åt böcker och litteratur. Framför allt TV har kritiserats för bristande bevakning av nyutkommen litteratur och för frånvaron av mer djupgående analyser av vissa verk eller författarskap.

Radions och televisionens kulturansvar finns inskrivet i avtalet mellan staten och resp. företag. Enligt 9 § i avtalet mellan staten och Sveriges Television (SVT) skall SVT bedriva programverksamheten "med beaktande av televisionens centrala ställning i samhället, dess betydelse för den fria åsiktsbildningen och för kulturens utveckling". För programmen i allmänhet gäller (10 §) att de "skall ge kunskaper och upplevelser, förmedla erfarenheter samt skänka god underhållning."

TV:s kulturansvar utvecklas närmare i avtalets 11 §. SVT har skyldighet att bl.a. "ge den allsidiga information som medborgarna behöver för att vara orienterade och ta ställning i samhälls- och kulturfrågor" (p.1), "stimulera till debatt kring viktigare kulturfrågor" (p.2), "tillvarata och utveckla televisionens särskilda förutsättningar att ge upplevelser och stimulera fantasin och där-

igenom ge möjligheter till inlevelse, engagemang och förströelse" (p.4), "främja konstnärlig och kulturell förnyelse samt bedriva skapande verksamhet med konstnärliga uttrycksformer" (p.5) och "bevaka och granska händelser och utveckling på kulturlivets olika områden, samt i samspel med det övriga kulturlivet stimulera och förmedla olika kulturaktiviteter" (p.6).

I avtalen med Sveriges Riksradio och Sveriges Lokalradio har kulturansvaret skrivits in med i stort sett likalydande formuleringar.

Radionämnden behandlade i ett granskningsärende våren 1980 utbudet av kulturprogram i TV under senare delen av 1979. Nämnden uppehöll sig främst vid föreskrifterna i avtalets 9 § och i 11 § p. 5 och 6. De båda senare punkterna har sitt ursprung i 1974 års proposition om den statliga kulturpolitiken. Radionämnden konstaterade att bevakningen och granskningen av de olika kulturområdena inte var tillfredsställande. På den svenska litteraturrens område inskränkte sig utbudet till ett fåtal program samt inslag i nyhetsprogrammen eller i andra program. Nämnden ifrågasatte om bevakningen och granskningen uppfyllde avtalets krav, men ansåg samtidigt att bristen inte var så allvarlig att brott mot avtalet förelåg.

Bokutredningen har från Sveriges Riksradio och Sveriges Television fått uppgifter om litteraturprogram i radio och TV. I *Riksradiön* var den totala sändningstiden för litteraturprogram för vuxna under budgetåret 1982/83 ca 600 timmar eller i genomsnitt 11,5 timmar/vecka. Det innebär att drygt hälften av alla kulturprogram ägnades åt litteraturen.

Av programtiden var 317 timmar förstasändning, som fördelade sig på uppläsningar (112), program om litteratur där uppläsningar förekom (103) och program om litteratur (102). Nära nog samtliga program sändes i snabbreppis. Enligt en grov uppskattning behandlade 70 procent av programmen prosa och 30 procent poesi.

De redovisade siffrorna avser i huvudsak program om skönlitteratur. Därtill kommer program som behandlar facklitteratur i olika sammanhang, t.ex. OBS-Kulturkvarten, vetenskapsprogram och vissa samhällsprogram.

Inom Riksradiön produceras ca hälften av litteraturprogrammen för vuxna av kulturredaktionen. Inom distrikten ligger flertalet av programmen på Malmö-, Göteborgs- och Växjö-distrikten.

Vissa barn- och ungdomsprogram ägnar sig renodlat åt litteratur. De omfattade 1982/83 65 timmar förstasändning, varav 35 timmar uppläsningar och 30 timmar program om litteratur där uppläsningar förekom. Uppdelningen mellan prosa och poesi var

90 resp. 10 procent. Större delen av dessa program sändes inte i repris. Dessutom har vissa barn- och ungdomsprogram ibland en bok som följetong.

En sammanställning över utbudet av program om litteratur och uppläsningar i TV 1970/71-1982/83 visar att sändningstiden ökat successivt. Ökningstakten var relativt obetydlig under 1970-talet. En kraftig ökning skedde 1981/82 då utbudet av litteraturprogram mer än fördubblades. 1970/71 omfattade litteraturprogrammen 14 timmar eller 0,4 procent av den totala sändningstiden. 1982/83 var antalet sändningstimmar 35 eller 0,7 procent av sändningstiden.

Även om situationen vad gäller litteraturprogram i radio och TV i viss mån förbättrats kan den nuvarande omfattningen, framförallt vad avser TV, knappast anses vara tillräcklig med tanke på litteraturens viktiga roll i samhället. Enligt bokutredningens uppfattning borde avtalen med staten kunna vara en utgångspunkt för fortsatta överväganden om ökade läsfrämjande insatser. Utredningen föreslår att regeringen tar initiativ i denna riktning inför den kommande avtalsperioden.

9.2 Ingrepp på bokmarknaden

9.2.1 Handeln med böcker och den fria konkurrensen

Genom 1953 års lag om motverkande i vissa fall av konkurrensbegränsning inom näringslivet (KBL) fick Sverige sin första konkurrensbegränsningslag i egentlig mening. Lagen byggde på tanken att fri konkurrens och fri näringsutövning har övervägande positiva verkningar genom att bidra till effektiviteten inom näringslivet. På samma grund vilar den nu gällande konkurrenslagen (KL), som trädde i kraft den 1 januari 1983.

Sedan KBL införts kunde det dåvarande bokhandelsavtalets föreskrift om fast pris (bruttopris) endast vidmakthållas på dispens från näringsfrihetsrådet (NFR). Dispensmöjligheten enligt KBL hade getts en allmän form, men uppenbarligen avsågs bl.a. böcker. För boken som vara ansågs sortimentsdjupet, det stora urvalet, ha ett kulturellt egenvärde som motiverade dispens. Sådan beviljades också undan för undan men vägrades 1965, varvid fastprissystemet förbjöds fr.o.m. 1 april 1970.

Ett viktigt syfte med fastprissystemet och därtill hörande övriga regleringar hade uppenbarligen varit att tillförsäkra fackbokhandeln ensamrätt även till den lättsålda delen av sortimentet, som kunde ge så goda inkomster att fackbokhandlarna fick råd att lagerföra även den smala litteraturen och därmed hålla ett från kulturpolitisk synpunkt tillfredsställande brett utbud. Detta synsätt var också det förhärskande hos dem som i samband med behandlingen av bokförläggarnas sista dispensansökan förfäktade att dispensen borde förlängas.

NFR angav två skäl för fria bokpriser. En övergång till fri handel med böcker skulle leda till sänkta bokpriser och till en mer dynamisk utveckling med kraftigare rationalisering inom branschen. Ett bundet bokhandelssystem ansågs medföra höga kostnader för lagring och hantering av böckerna, konservera föråldrade metoder och bidra till att försämra bokens konkurrenskraft. Sortimentstvängnet innebar enligt NFR en ekonomisk belastning för distributionen och därmed för bokkonsumenterna. Det bundna systemet sades också hämma utvecklingen av nya spridningsformer för böcker.

I sin argumentation för ett bibehållande av fasta bokpriser tog bokmarknadens parter särskilt upp frågor om effekten av pris-konkurrens på branschstruktur och sortimentsbredd. Ett stort antal mindre och medelstora bokhandlar skulle utsättas för en ödesdiger konkurrens och antalet bokhandelsföretag skulle minska. Fria priser skulle även leda till ökad koncentration av bokproduktionen till större och ekonomiskt slagkraftigare bokförlag

och ökade svårigheter för de mindre förlagen.

I pläderingen för fortsatt dispens framhölls också att en fri prissättning skulle gynna utgivningen av bästsäljare och att utgivningen av den kulturellt mest värdefulla litteraturen skulle minska. Förlagen skulle tvingas inskränka sina lager av svårsåld litteratur och i stället koncentrera sig på lättsålda böcker. Bokhandeln skulle erbjuda ett minskat urval och en sämre service.

NFR å sin sida utgick ifrån att bokbranschens parter också i fortsättningen skulle kunna säkerställa utgivning och spridning av den kulturellt värdefulla litteraturen. Man kunde också enligt NFR tänkas finna "nya former för stöd av litterärt värdefulla alster genom medverkan från det allmänna".

9.2.2 Bokhandeln i förändring

Genom utvecklingen i bokbranschen har det visat sig behövt att från statens sida genomföra en rad åtgärder för litteraturen och läsandet, bland vilka införandet av ett utgivningsstöd 1975 blivit den mest omfattande insatsen. Litteraturstödet har bidragit till att antalet bokförlag och utgivare är mycket stort och att bokutgivningen ligger på en kvalitativt hög nivå. Det senare införda bokhandelsstödet har bidragit till att motverka nedläggning av bokhandlar.

I fråga om bedömningen av den fortsatta utvecklingen råder i viss mån delade meningar. Statens pris- och kartellnämnd (SPK) konstaterar avslutningsvis i sin undersökning *Handeln med böcker* (SPKU 1983:14) att det mot bakgrund av skeendet sedan 1970 inte finns några sakskaäl som talar för "att det skulle vara positivt för bokmarknaden eller konsumenterna att återigen införa konkurrensbegränsande åtgärder i form av exempelvis fasta priser eller bruttopriser på böcker".

Andra bedömare menar att det finns tendenser i utvecklingen som tyder på att bokhandeln står inför en kris som skulle innebära en väsentligt försämrad tillgänglighet av främst den smala kvalitetslitteraturen.

Bokutredningen vill peka på att friprissystemet i detaljhandeledet medverkat till att konsumenterna gynnas genom att de olika försäljningskanalerna kan priskonkurrera med varandra. Detta har emellertid — såsom också förutsågs i debatten 1965 — lett till att vissa kanaler, t.ex. varuhus och lågprisbokhandlare, koncentrerat sig på lättsålda titlar. Fackbokhandeln har därigenom förlorat en del av det ekonomiska underlag som kunde motivera lagerhållning av ett brett sortiment, inkl. de smala titlarna.

Det inger oro inom bokbranschen att bokförsäljningen per titel sjunker. Emellertid visar den senaste branschstatistiken att denna

utveckling stoppats upp. Ett litet antal titlar säljs i mycket stora upplagor, främst genom bokklubbar, men det är bokhandeln som i princip får bära ansvaret för försäljning av *hela* sortimentet. Det måste vara ett starkt allmänintresse att se till att bokhandeln klarar detta.

Bokhandelns urgamla affärsidé är ju att tillgodose konsumenten med ett rikt *urval* av efterfrågade titlar. Då är det också viktigt att den efterfrågade titeln *finns* i bokhandelns lager när den efterfrågas. Vid sidan av en bred lagerhållning skall bokhandeln kunna ge leveransservice och kunna informera och vägleda bokköparna genom kompetent personal. När priset blir det främsta konkurrensmedlet styrs emellertid efterfrågan mot ett fåtal titlar på bekostnad av bredden. De smalare titlarna kommer vid prisjämförelser i en oförmånlig situation.

Eftersom ursprungspriset på en bok i denna konkurrens snabbt kan pressas nedåt, tvingas bokhandeln att utnyttja sin returrätt beträffande titlar som inte är omedelbart efterfrågade. Detta gäller för såväl en debutdiktsamling som klassikerna. I dag måste således en bokhandlare i första hand se till att hans lager innehåller efterfrågade titlar med låg marginal. Detta har i sin tur medfört dels en ekonomisk påfrestning på bokhandeln, dels därmed sammanhängande svårigheter att motsvara t.o.m. de krav som fackbokhandelsavtalet ställer. Här finns åtminstone ett av skälen till att delar av fackbokhandeln under senare år valt att säga upp fackbokhandelsavtalet och etablera sig som servicebokhandel.

Sedan friprisystemet införts har bokhandeln under 1970-talet och än mer under 1980-talet genomgått en strukturomvandling. Genom prisaktiviteter och massexponering dras konsumentens uppmärksamhet till ett fåtal titlar. För denna typ av försäljning krävs endast slagkraftig marknadsföring och ett bra affärsläge. Bredden, kompetensen och den individuella servicen kommer i andra hand.

Som en anpassning till denna nya typ av konkurrens har skapats kedjebildningar av typ Boksam och Info, och mångfilialföretag som Akademibokhandeln. Genom mängdrabatter ökar prisklyftorna mellan kedjebokhandlarna och övriga boklådor. De förra svarar för en stor del av bokhandelsmarknaden medan de övriga står för den vidare geografiska spridningen.

Det kan tilläggas att en annan mycket betydelsefull negativ effekt för fackbokhandeln av bruttoprisförbudet blev att de kommunala inköpen till skola och bibliotek till stor del kom att ske först genom upphandling och därefter genom samköpsorganisationer direkt hos förlagen. Den lokala bokhandeln berövades på detta sätt några av sina viktiga och säkra kunder.

Detta har varit en bidragande orsak till att fackbokhandeln på

många orter inte längre varit lönsam och fått läggas ner eller bli servicebokhandel. Sedan dispensen från bruttoprisförbudet upphävdes har antalet fackbokhandlar minskat i hela landet med 20 procent, när det gäller mindre orter med i det närmaste 30 procent. SPK:s undersökning visar att de kvarvarande fackbokhandlarna till övervägande del finns i södra och mellersta Sverige, och där främst i de större kommunerna. Försäljningsställen med den önskade sortimentsbredden har alltså blivit färre och mer svårtillgängliga för bokköpare i glesbygd.

9.2.3 Återinförande av fasta bokpriser?

Bakom de krav som i det senaste årets debatt framförts om ett återinförande av fasta bokhandelspriser har uppenbarligen legat samma synpunkter som de som motiverade den tidigare dispensen från bruttoprisförbudet. Avsikten torde således vara att gynna bokhandeln och därmed den bokköpande och bokläsande allmänhetens möjlighet att på så många platser som möjligt få tillgång till bokutgivningen i hela dess bredd.

När det gäller att bedöma det realistiska i dessa krav uppställer sig främst följande frågor. Leder en avvägning mellan å ena sidan den enskilde konsumentens intresse av att få köpa en viss titel så billigt som möjligt (och i skilda typer av försäljningsställen) och å andra sidan den möjliga kulturpolitiska effekten av ett fastpris-system till att ett sådant system kan godtas inom ramen för den lagstiftning som eljest reglerar konsumentmarknaden? Vilken metod för ett fastprissystem kan tänkas? En återgång till ett civilrättsligt avtal vilket, med dispens från bruttoprisförbudet, förpliktar bokhandlarna att hålla ett gemensamt, av förlaget fastställt pris för varje titel. Eller ett genom lagstiftning etablerat fastprissystem som ålägger marknadens parter att under viss tid från utgivningen hålla fasta priser. Om direkt statligt ingripande på marknaden kan övervägas, vilken form kan en dylik lagstiftning i så fall få?

De ingrepp i marknaden som i första hand skulle kunna tillgripas är att gå tillbaka till den ordning som rådde före år 1970. Effekterna av ett sådant ingrepp går att bedöma i stora drag eftersom erfarenheter finns. I bokutredningens rapport LÄS! konstateras att det knappast är rimligt att överväga en fullständig återgång till det gamla systemet. Det skulle bl.a. kräva en total genomgång och prövning av befintliga försäljningsställen och försäljningsvägar, inrättande av organ för etableringsprövning m.m. Vad som främst diskuterats är därför någon form av fastprissystem som skulle kunna genomföras utan andra marknadsingrepp.

Bokutredningen har granskat möjligheterna för och effekterna av att införa fast bokpris under en tid efter varje titels utgivning, s.k. priskarenstid. För att prisminimeringen skall få avsedd effekt skulle en sådan tid bestämmas till 1-2 år. Under denna tid skulle fackbokhandeln kunna förbättra sin bruttovinst på efterfrågade titlar vilka nu ofta är föremål för priskonkurrens mellan fackbokhandlare eller från bokklubbsförsäljning. En sådan förbättring skulle kunna medge ökade insatser för att lagerhålla och sälja smal kvalitetslitteratur. Ett led i dessa strävanden skulle kunna vara att bokhandeln fick högre marginal (bruttovinst) på sådana böcker än på andra genom en relativ sänkning av f-priset.

Fördelarna av ett fastprissystem för böcker har, förutom möjligheterna att öka tillgängligheten till och försäljningen av smal litteratur, i debatten angetts vara att priserna skulle bli desamma på alla försäljningsställen, vilket skulle verka för ökad jämlikhet mellan bl.a. bokköpare i storstäder och i mindre orter. Dessutom anses att nedläggningarna av bokhandlar skulle stoppas och att flera fackbokhandlar i stället skulle tillkomma och nyetableringar ske i orter som i dag saknar bokhandel.

9.2.4 SPK:s bedömning av ett fastprissystem

I en särskild skrivelse till utredningen har SPK närmare redovisat sin syn på effekterna av fasta priser på böcker. SPK har i huvudsak anfört följande.

I förlagsbranschen råder en marknadsanpassad prissättning på böcker, som kan liknas vid ett "gungor-och-karusellförhållande". Detta innebär att ett mindre antal relativt låtsålda titlar ger jämförelsevis stora vinster som avses täcka förluster på titlar med en mindre försäljning. Förlagen ser således till helheten vid prissättningen. Om kostnadskalkyler skulle vara den enda utgångspunkten vid prissättningen, skulle det bli orimligt höga priser på vissa böcker, exempelvis flertalet diktsamlingar. En permanent prisreglering på böcker i samhällets regi ter sig därför som utomordentligt komplicerad, skönsmässig och administrativt betungande.

Förlagens marknadsanpassade prissättning, den prisdifferenciering förlagen tillämpar gentemot olika försäljningskanaler och bokhandelns ökade priskonkurrens har enligt SPK medfört en jämförelsevis kraftig merförsäljning av böcker under 1970-talet. Ett fastprissystem som inkluderar alla titlar som säljs genom såväl bokklubb som detaljist skulle — förutom en högre genomsnittlig prisnivå på böcker — med största sannolikhet medföra en nedgång av bokklubbsförsäljningen. Det är samtidigt osannolikt att andra försäljningskanaler skulle öka sin bokförsäljning i mot-

svarande utsträckning, vilket således skulle innebära att den totala försäljningen av böcker skulle minska.

SPK konstaterar vidare att bokklubbsförsäljningen är betydelsefull för bl.a. förlagens lönsamhet och att den därmed är viktig för förlagens bedömning av möjligheten att ge ut s.k. smala titlar. Det finns därför stor risk för att införandet av ett fastprissystem för böcker skulle medföra att förlagens möjligheter till utgivning av smala titlar minskar.

En starkt bidragande orsak till att ett antal fackbokhandlar, främst på mindre orter, frånträtt fackbokhandelsavtalet är det minskade befolkningsunderlaget på dessa orter och den därmed sammanhängande lägre efterfrågan på böcker. Fasta priser skulle inte i nämnvärd utsträckning ha kunnat påverka denna utveckling, bl.a. eftersom nivån på dessa priser skulle fått sättas orealistiskt högt för att kompensera den inträffade efterfrågeminskningen. Ett permanent reglerat förlags- och/eller bokhandelspris kan inte positivt medverka till att lösa de problem som är förknippade med glesbygdens distributionsförhållanden, framhåller SPK.

SPK sammanfattar därutöver nackdelarna med ett fastpris-system på böcker i följande punkter.

- Mindre effektiva företag skulle ges ett konstlat skydd om nivån på de fasta priserna i första hand skulle ta hänsyn till sådana företag som har förhållandevis höga kostnader.
- Ett fastprissystem hindrar priskonkurrens mellan återförsäljare och främjar därmed inte låga priser till konsument.
- Fasta priser i detaljistledet innebär i praktiken fasta marginaler för återförsäljare. Detta medför en ökad risk för tillämpning av rabatter mellan olika försäljningsled, eftersom återförsäljarens möjlighet till marginalförstärkning är en ökad rabattgivning från förlagen. Den ökade rabattgivningen kan leda till snedvridningar i förutsättningarna för olika återförsäljares näringsutövning. Rabatterna skulle heller inte komma konsumenterna till del.
- Om priset inte får användas som ett konkurrensmedel vid försäljning av böcker kommer i stället andra, mer kostnadskrävande marknadsföringsåtgärder att brukas i ökad utsträckning — t.ex. reklam — vilket ökar försäljningsomkostnaderna. Detta leder i sin tur till ökade bokpriser.
- Fasta priser medför att nu etablerade lågpriskanaler i detaljistledet försvinner och att uppkomsten av nya förhindras, vilket i sin tur leder till — förutom en genomsnittligt högre prisnivå på böcker — att konsumentens möjligheter att välja mellan olika kombinationer av pris och service kraftigt reduceras.

- Erfarenhetsmässigt medför tillämpning av fasta priser krav på också andra former av regleringar — t.ex. nyetableringskontroll — eftersom fasta priser och marginaler lätt medför en överetablering av företag.
- För vissa attraktiva titlar är det med den nuvarande prisdifferentieringen lönsamt för förlagen att samtidigt sälja såväl direkt till konsument — exempelvis genom egen bokklubb — som genom återförsäljare. Om ett fastprissystem införs, som omfattar samtliga försäljningskanaler och där förlaget bestämmer priset till konsument, är det risk för att nämnda titlar kommer att distribueras enbart direkt från förlag till konsument, vilket medför en försämrad spridning och service för konsumenten.

9.2.5 Fasta bokpriser är *inte* en framkomlig väg

Bokutredningen skulle till en början vilja göra följande kommentarer till SPK:s analys.

Det bör framhållas att ett system med fasta priser inte innebär en formlig prisreglering. Frågan om fast pris eller inte har uppenbarligen inte relevans såvitt gäller förläggarnas egen prissättning i förhållande till distributörerna. Denna sker under full konkurrens förläggarna emellan och på grundval av vedertagna kalkyler och marknadsförväntningar. En dispens från bruttoprisförbudet är således i princip inte ägnat att påverka förlagsnettopriset. Det har dock hävdats att f-priset på vissa lättsålda titlar i vissa fall kommer att sättas relativt sett högt för att man skall kunna tillgodose yrkanden på rabatter som olika försäljningskanaler kan komma att framställa. Det har också hävdats att f-priset för titlar med en begränsad, men given kundkrets kommer att bli högre än en normal framställningskalkyl motiverar.

Beträffande bokklubbar kan anmärkas att man borde kunna konstruera ett bruttoprissystem så att bokklubbarna fortfarande medges ett marknadsutrymme. Därvid bör observeras att bokklubbar av typen Bra Böcker, som i princip är ensamdistributörer av sina titlar, givetvis inte alls berörs av någon form av fastprisreglering.

Vad gäller sambandet mellan ett fastprissystem för böcker och förlagens möjligheter att ge ut smala titlar bör det framhållas att den lönsamma bokklubsverksamheten i praktiken exklusivt tillkommer de största förlagen. Det kan därtill på goda grunder antas att det marknadsutnyttjande som bokklubsförsäljningen innebär utgör ett svårt konkurrenshandikapp för övriga bokförlag. Detta särskilt som bokklubsförsäljningen till sin övervägande del finner sina kunder i de största tätorterna.

Utredningen övergår här efter till att söka fastställa om ett fastprissystem skulle kunna tjäna de syften som angetts (se 9.2.3).

Det är för det första inte givet att förbud mot priskonkurrens i återförsäljarledet kommer att ge fackbokhandeln en förbättrad lönsamhet och ökad försäljning av smal litteratur. Erfarenheterna av fria bokpriser visar att efterfrågan på den breda litteraturen är priskänslig — priskonkurrens har gett ökad försäljning. Man kan utifrån all erfarenhet och teoribildning räkna med att fasta bokpriser medför en höjning av prisnivån vilket skulle medföra en nedgång av bokförsäljningen som också skulle drabba fackbokhandeln. Den högre marginalen per sålt exemplar som bokhandeln får ut i ett fastprissystem måste således kompensera en minskad försäljning. För att nå syftet — förbättrad tillgång till och ökade försäljningsförutsättningar för den kvalificerade litteraturen — krävs ytterligare marginalhöjning vilket skulle bidra till en successiv höjning av den relativa prisnivån på böcker.

Tidigare har antytts att efterfrågade titlar i än högre grad än nu skulle kunna bära förlagens kostnader för smal litteratur i ett fastprissystem. Det är emellertid inte sannolikt att smala titlar är lika priskänsliga som de med bred efterfrågan. Vilka ansträngningar som än görs prismässigt, genom reklam, läsfrämjande åtgärder m.m. torde åtskilliga av de smala och "svåra" titlarna förbli ointressanta för en stor del av bokläsarna.

Att fasta bokpriser skulle medföra längre lagerhållningstid i bokhandeln och minskad returhantering är inte heller något givet. Det förhållandet att boken alltmer kommit att bli en "färskvare" gäller även i länder med fasta bokpriser. Förhållandet får mera ses som uttryck för en allmän tendens i tiden — bl.a. de oerhört stegrade hyreskostnaderna för centralt belägna butiks- och lagerlokaler — än som en följd av fria bokpriser.

Det har också diskuterats om det i dagens läge förhåller sig så att bokköparna i glesbygd och mindre tätorter i viss utsträckning subventionerar storstadsbornas bokinköp. Detta skulle ske genom att förlagen av konkurrenskäl måste lämna höga rabatter till samverkansgrupper inom bokhandeln och andra storköpare. Dylig rabattgivning skulle tvinga förlagen att sätta f-priset högre än som eljest vore nödvändigt och därmed missgynna bokhandlare med svag förhandlingsposition. I och för sig skulle ett sådant förhållande inte generellt gynna bokköpare i storstäderna eftersom samverkansgrupperna har medlemmar även utanför storstäderna. I den mån s.k. maktrabatter förekommer kan de bli föremål för NO:s prövning.

Vad slutligen gäller påståendet att fasta bokpriser skulle vända trenden i bokhandelns strukturomvandling kan utöver vad SPK påpekat erinras om att det på många håll inom detaljhandeln

pågår en utveckling mot större och färre försäljningsställen på grund av växande svårigheter att få små enheter lönsamma. Bokhandeln i länder med fasta bokpriser visar också samma utvecklingstendens som i Sverige, dvs. det sker en minskning av antalet försäljningsställen.

Bokutredningen har kommit till slutsatsen att återinförandet av ett system med fasta bokpriser inte skulle få avsedda kulturpolitiska effekter. Ett sådant ingrepp i den fria konkurrensen på bokmarknaden skulle inte stärka bokhandeln och därmed förbättra allmänhetens möjligheter att få tillgång till den goda litteraturen. Utredningen är således inte beredd att föreslå någon ändring i den näringsrättsliga regleringen av bokbranschen.

De syften som en kulturpolitiskt motiverad återgång till fasta bokpriser skulle främja tillgodoses enligt utredningens uppfattning i väsentlig utsträckning av ett utvecklat fackbokhandelsavtal och genom statligt engagemang i ett program för stöd till bokhandeln.

9.2.6 Formella och praktiska möjligheter

Bokutredningen har i det föregående analyserat frågan om ett sätt att lösa de problem som finns med att nå en stor grupp människor med god litteratur skulle vara att införa fasta bokpriser. Vi har funnit att det inte skulle vara det.

Om man emellertid under den fortsatta beredningen av frågan skulle komma till motsatt ståndpunkt vill utredningen i korthet redovisa vilka möjligheter som finns att införa fasta priser.

Som vi har beskrivit i LÄS! innebär den nuvarande konkurrenslagstiftningen och återförsäljarstrukturen att ett förlag inte har möjlighet att bestämma vare sig försäljningspris eller i princip försäljningskanal för en bok. Försök att bestämma försäljningspriset strider mot det straffsanktionerade bruttoprisförbudet i 13 § konkurrenslagen (1982:729) och leveransvägran kan beivras enligt den allmänna regeln i 2 § samma lag. De cirkaprislistor som finns är visserligen vägledande för stora delar av fackbokhandeln, men vem som vill kan sälja till lägre pris. Förlagen har inte heller någon möjlighet att vägra leverera till lågpriskanalerna om dessa säljer böcker någorlunda kontinuerligt.

En möjlighet för ett förlag som ändå vill förbehålla sina böcker för vissa kanaler eller föreskriva ett visst pris är att sälja böckerna i kommission enligt de vanliga reglerna i lagen (1914:45) om kommission, handelsagentur och handelsresande. Det innebär att varorna aldrig övergår i återförsäljarens ägo, varför dispens från bruttoprisförbudet inte behövs. Förlagen bestämmer då detaljhandelspriset på boken. Om emellertid någon som inte är

kommissionär vill köpa boken och sälja den till ett lägre pris, kan detta knappast hindras med nuvarande lagstiftning. Förlaget kan hävda att det bara har, eller vill ha, en begränsad upplaga av boken och/eller i första hand vill gynna sina fasta försäljningskanaler. NO tillåter ju i princip en konsekvent tillämpad selektiv försäljning på strikt företagsekonomiska grunder.

I vissa fall kan dock ett sådant försäljningssystem bedömas som skadligt, som t.ex. skedde vid kommissionsförsäljningen av uppslagsverket Focus. Förlagens intresse för ett sådant arrangemang torde också vara litet, vilket belyses av att vi idag inte har några kommissionsbokhandlar som är knutna till ett förlag.

Det bör i detta sammanhang betonas att det gamla systemet endast delvis byggde på kommission. De s.k. fasträkningsböckerna övergick i bokhandlaren ägo. Det var därför som systemet för sin fortlevnad var beroende av dispens från fastprissystemet.

Ett förlag som vill tillämpa bruttoprissättning har i och för sig fortfarande den lagliga möjligheten att söka *dispens* från bruttoprisförbudet hos marknadsdomstolen (MD). Dispensinstitutet har förts över oförändrat från KBL till vår nuvarande KL. En eventuell ansökan om dispens skall inlämnas av utgivande förlag. NO yttrar sig över varje ansökan. Beslut fattas av marknadsdomstolen som är enda instans i sådana ärenden. Det åligger i princip sökanden att visa att tillräckliga skäl för en dispens föreligger. Domstolen bedömer dessa skäl och väger dem mot den skadliga verkan som konkurrensbegränsningen bedöms ha.

I förarbetena till KL sägs ingenting om för vilka produkter lagstiftaren tänkt sig att dispensen skulle kunna tillämpas och det antyds inte heller att någon ändring av hittillsvarande mycket restriktiva praxis i dispensmål skulle vara avsedd. Med hänsyn härtill förefaller det föga sannolikt att MD skulle bevilja en sökt dispens. För att ett system med fasta priser skulle uppstå krävs ju dessutom att alla, eller åtminstone de viktigaste förlagen enas om en dispensansökan och är beredda att utnyttja dispensen.

Dispensvägen försvåras alltså av två stötestenar: *dels* svårigheten att få förlagen att söka dispens *och dels* svårigheten att få en dispensansökan beviljad.

Till det sagda kommer att en dispens i dag inte skulle ge samma resultat som före 1965, då etableringskontroll och ensamrätt för bokhandeln fanns. Ett dispenserat bruttoprissystem med ensamrätt för bokhandeln är i dag knappast tänkbart.

Detta leder fram till frågan om *lagändring*. En sådan kan naturligtvis alltid genomföras om man verkligen vill. Ändringen kan vara av två slag, antingen sådan att dispensmöjligheterna utvidgas eller sådan att man direkt lagstiftar om fast pris på vissa produkter.

En *utvidgning av möjligheten att ge dispens* t.ex. för kulturellt värdefulla produkter, som böcker, är mindre ingripande i näringslagstiftningen och därför sannolikt lättast att få gehör för. För att den vägen över huvud skall vara värd att gå måste man emellertid i förväg ha förvissat sig om att *förlagen* är intresserade av bruttopris och alltså kommer att söka dispens. Eftersom möjlighet till dispens redan finns i lagen torde en utvidgning i och för sig inte stöta på några formella hinder.

Lagstiftning om fasta priser som inte får *underskridas* (förrän efter viss tid) är helt främmande för det svenska rättssystemet. Vårt system med prisreglering avser ju att bestämma priser som inte får *överskridas*. Konsument- och konkurrenslagstiftningens bärande princip kan beskrivas som "bra och *billigt*". Invändningen mot lagstiftning om fasta priser är dock huvudsakligen av denna ideologiska karaktär. Fram till 1920-talet var avtalsfriheten klart överordnad tanken att konkurrensbegränsning var olämplig. Lagstiftning mot konkurrensbegränsning kom ju inte förrän med KBL 1953.

Från något håll har ifrågasatts om en fastprislagstiftning skulle kunna vara grundlagsstridig. Om man överlåter till förlagen att fastställa det fasta priset är det dock osannolikt att något sådant skulle kunna hävdas. Det är ju inte i dag en grundlagsskyddad rättighet att få sina tankar utgivna på valfritt förlag till ett pris som fastställs av författaren. Däremot går det förstås bra att komma ut på eget förlag till det f-pris man själv bestämmer. Denna möjlighet inskränks inte på något sätt genom en fastprislagstiftning. Skulle man å andra sidan låta något statligt organ bestämma priserna skulle det eventuellt kunna innebära inskränkningar i yttrandefriheten. I de fallen nämligen då priserna sattes så högt att vissa alster i praktiken blev oåtkomliga för läsarna.

Införande av fasta bokpriser kunde möjligen betraktas som ett ingrepp i näringsfriheten, som är en ungefär hundraårig rättighet i Sverige. Den är emellertid ingalunda oinskränkt och inte i allmänhet grundlagsskyddad. Indirekt kan näringsfriheten i vissa fall få ett sådant skydd, t.ex. om staten ger en yrkesmässigt verksam författare eller bokhandlare näringsförbud blir detta att betrakta som ett ingrepp i tryckfriheten.

Tekniskt kan en lagstiftning om fasta priser genomföras så att de redan befintliga undantagen från bruttoprisförbudet och anbudskartellsförbudet i 15 § KL utökas med en hänvisning till en lag om fasta bokpriser. I denna lag får sedan den mer detaljerade regleringen ske.

Om det än rent tekniskt torde vara ganska okomplicerat att införa en lag om fasta bokpriser kan naturligtvis det materiella

innehållet liksom övervakningen vålla svårigheter. Bokutredningen har inte föreslagit en återgång till fasta priser och vi lämnar därför inte heller något förslag till lagtext. Vi vill emellertid peka på några problem som måste lösas i samband med en eventuell lagstiftning.

Man måste i lagen göra klart vilken produkt som omfattas av lagstiftningen. "Böcker" är troligen ett tillräckligt bestämt begrepp för att kunna användas i texten, men avgränsningen mot t.ex. vissa seriealbum måste göras helt klar. Det är vidare nödvändigt att ta ställning till om alla böcker som säljs i landet, alltså även importerade böcker, skall omfattas av bestämmelserna. Frågan om vilka återförsäljare som skall omfattas måste lösas, liksom frågan om under hur lång tid återförsäljaren skall vara tvingad att följa det fasta priset. Det kan eventuellt vara lämpligt med en dispensmöjlighet.

För att en skyldighet för återförsäljarna att följa ett av förläggaren åsatt fast pris skall bli meningsfull, måste ett brott mot denna skyldighet vara straffsanktionerat. Den rimliga påföljden för ett brott mot bestämmelserna torde vara dagsböter. Detta i kombination med de förverkandebestämmelser som sedan den 1 juli 1982 finns i 36 kap. 3 a § brottsbalken skulle troligen utgöra en godtagbar spärr mot direkt nonchalans av en fastprislagstiftning.

All typ av reglerande lagstiftning medför behov av övervakning. SPK, som sköter övrig prisövervakning, är den lämpliga tillsynsmyndigheten även i detta fall.

Vidare måste man när de fasta priserna skall framtingas genom lag beakta att förlagen kan vilja kringgå lagstiftningens intentioner med lagliga medel. Det är lätt att se att man i ett sådant läge t.ex. kan börja ge ut olika upplagor av samma verk, vilka skiljer sig åt i fråga om färgsättning, papperskvalitet, förekomst av bilder etc. Särskilda bokklubbsupplagor kan bli aktuella. I slutändan kan domstol eller annan myndighet pröva om den annorlunda utformningen motiverar det annorlunda konsumentpriset.

Ytterligare en möjlighet är att viss produktion sker utomlands av (formellt) självständiga företag vilka säljer via svenska bokklubbar. Om vi inte reglerar importen blir lagstiftningen verkingslös mot sådana anpassningsmekanismer.

Det bör tilläggas att bokklubbsmarknaden i dag torde vara så ekonomiskt intressant att anpassningar av nämnt slag inte kan betraktas som enbart teoretiskt tänkbara.

Slutligen får vi påminna om att vi sedan en tid har ett förlag som inriktar sig nästan helt på bokklubbsmarknaden, nämligen Bra Böcker. Förlaget har varit framgångsrikt. Om fasta priser

införs är det sannolikt att andra förlagsintressenter går samma väg. Detta är knappast förenligt med utredningens allmänna strävanden.

Tanken på en särskild lagstiftning med tvingande regler om fasta bokpriser får mot bakgrund av det anförda anses orealistisk.

9.2.7 Andra former av konkurrensbegränsning

I LÄS! har antytts några andra tänkbara åtgärder för att förbättra den välsorterade bokhandelns situation. En tanke har varit att genom avtal mellan förlag och bokhandel förbehålla fackbokhandeln viss försäljning. Av fackbokhandelsavtalet framgår att titlar som ingår i den ordinarie realisationsförsäljningen skall först erbjudas fackbokhandeln. Som ett steg i samma riktning har förlagen prövat att fördela den ordinarie rea-försäljningen i proportion till de olika försäljningskanalernas inköp under resten av året. Denna form av leveransbegränsning har av NO inte bedömts ha "skadlig verkan".

Utredningen har även diskuterat frågan om en karenstid för försäljning genom vissa kanaler, t.ex. bokklubbar. Genom att göra bokhandeln till en privilegierad kanal för nyutkommen litteratur skulle dess konkurrensförutsättningar kunna förbättras.

I båda de ovan beskrivna fallen förutsätts att förlag och bokhandel är överens om åtgärderna. Liksom i fråga om dispens från bruttoprisförbudet är det tveksamt om så är fallet. Om förlagen inte frivilligt avstår från bokklubbkanalen torde det bli omöjligt att uppnå den önskade karensen. Ett statligt ingripande mot spridning av en bok i bokklubb torde strida mot tryckfrihetsförordningen.

Om fackbokhandeln skulle förbehållas försäljningen av viss litteraturkategori, t.ex. all skönlitteratur, kan dessutom samma negativa effekt på totalförsäljningen uppkomma som vid fasta bokpriser. Sannolikt måste åtgärden för att tjäna sitt syfte kompletteras med priskonkurrensförbud, eftersom åtskilliga bokhandlar som nu använder priset som konkurrensmedel skulle vilja fortsätta med det. Detsamma gäller om en karenstid för bokklubbar skulle införas. Vad en sådan karenstid skulle innebära för bokklubbarnas vidkommande kan inte bedömas enhetligt. Sannolikt skulle många bokklubbar förlora åtskilligt av sin attraktivitet.

9.3 Ett utvecklingsprogram för bokhandeln

9.3.1 Fackbokhandeln

Abonnemangssystemet

Genom anslutning till fackbokhandelsavtalet har ett antal bokförlag och bokhandlar åtagit sig den kulturpolitiskt viktiga uppgiften att distribuera resp. ta emot ett abonnemang av en viss omfattning. Abonnemangssystemet utgör grunden för titelbredningen, bokhandelns främsta konkurrensmedel gentemot andra försäljningskanaler. Genom abonnemangen får allmänheten tillgång till de nya böckerna.

Bokutredningen vill kraftigt understryka fackbokhandelsavtalets betydelse. Bokbranschens parter har genom avtalet gjort åtaganden som bidrar till att nya böcker når ut till bokhandeln i betydande utsträckning. Detta faktum har också motiverat ett statligt distributionsstöd.

Distributionsstödet är knutet till fackbokhandelsavtalets abonnemangssystem och avser den litteraturstödda utgivningen. Stödet har bidragit till att en ökad andel av de litteraturstödda titlarna går ut i abonnemang till samtliga fackbokhandlar. Abonnemangsandelen av samtliga nya titlar har däremot sjunkit. Andelen titlar i abonnemang till samtliga fackbokhandlar var 56 procent 1981/82, vilket motsvarar ca 1 500 titlar.

Abonnemanget är ett relativt sett större åtagande för en liten bokhandel än för en bokhandel med stor omsättning. Medan abonnemanget bara utgör 1-2 procent av förlagens försäljning av allmänlitteratur till ett 30-tal fackbokhandlar med inköp över 2 milj.kr., utgör det från 8 och upp till 25 procent av försäljningen till ett 80-tal bokhandlar med inköp under 500 000 kr.

För mindre bokhandlar, där abonnemanget således utgör en förhållandevis stor andel av inköpen, är också returerna påtagligt stora. Många bokhandlar med inköp under 500 000 kr. och en abonnemangsandel på 10 procent eller mer uppvisar returer på över 20 procent av totalinköpen. Det kan jämföras med att 10 procent av den samlade försäljningen av allmänlitteratur till fackbokhandeln 1982/83 gick i retur. Det finns alltså ett klart samband mellan låg omsättning och höga returer.

Drygt 50 procent av alla titlar som skickas ut i abonnemang är s.k. smala titlar, dvs. har tryckts i högst 3 000 exemplar. Närmare 90 procent av dessa titlar sänds till samtliga fackbokhandlar. Abonnemangen kommer därigenom att innehålla en stor del svårsålda böcker som ofta returneras. Dessa böcker kommer

visserligen ut till fackbokhandlarna, men de finns ofta bara tillgängliga för köparen under en kort tid.

Det handlar således om två saker. För det första kan det tyckas önskvärt att en större andel än 56 procent av de nya böckerna distribueras till flertalet fackbokhandlar. För det andra är det viktigt att de också finns tillgängliga i bokhandeln under längre tid än i dag. Det ligger ett starkt samhällsintresse i att den angeläna litteraturen inte bara finns med i abonnemanget utan att den också återbeställs och lagerhålls i större utsträckning än vad som sker.

Var och en av de drygt 250 fackbokhandlarna köper årligen allmänlitteratur från förlagen för mellan 100 000 kr. och 11 milj.kr. Förutsättningarna för de enskilda bokhandlarna att ta emot och lagerhålla det fulla sortimentet skiftar betydligt. Åtagandet kan vara både rimligt och förmånligt för en bokhandel med en omsättning över 1 milj.kr., men kan upplevas som tungt för den bokhandel som endast köper in böcker för 200 000 kr. eller mindre.

En del förlag och bokhandlar står utanför fackbokhandelsavtalet. Genom differentierade abonnemang skulle det kanske vara möjligt för ett större antal bokhandlar att ansluta sig till avtalet. Ett fullständigt abonnemang skulle t.ex. kunna omfatta 2 500 - 3 000 titlar allmänlitteratur och ett reducerat abonnemang 1 250 - 1 500 titlar. Ca 150 bokhandlar skulle kunna ta emot det fullständiga abonnemanget och lika många skulle kunna åta sig halvt abonnemang.

Differentierade abonnemang är ingenting nytt. I 1973 års avtal föreskrevs ett minimiåtagande. Bokhandeln var skyldig att ta emot minst en tredjedel av förlagens nyutgivning. Detta åtagande omfattade också de ur försäljningssynpunkt mest frekventa titlarna. Det visade sig att bokhandlarna i mycket stor utsträckning valde ett fullständigt abonnemang i stället för minimalalternativet.

Bokförlagen skickar emellertid i dag ut endast drygt 50 procent av sina nyheter av allmänlitteratur i abonnemang trots att de har möjlighet att skicka ut hela sin utgivning. Man kan dock utgå ifrån att övriga nyheter också i mycket stor utsträckning når ut till fackbokhandeln. Det är främst den mer svårsålda litteraturen som ingår i abonnemangen. Detta talar snarast emot en återgång till differentierade abonnemang. Genom att behålla nuvarande regler skulle man också i fortsättningen kunna ha en grupp fackbokhandlar med samma villkor. Ett branschåtagande om en förstärkt distribution av kvalitetslitteraturen skulle i stället vara den nya faktorn i ett utvecklat fackbokhandelsavtal.

Lagerhållning och retur

Enligt nu tillgänglig statistik går ca 10 procent av försäljningen till fackbokhandlarna i retur. En betydligt större del av abonnemangssändningarna returneras. I siffran 10 procent ligger dessutom inte de returerna som är ett resultat av enskilda överenskommelser mellan bokhandlare och förlag i samband med inköp och kampanjer.

Gjorda beräkningar pekar mot att returerna kostar omkring 5 procentenheter av bokhandelns totala bruttomarginal. Bland medelstora och mindre bokhandlar kan returkostnaderna p.g.a. större returerna och höga returavdrag stiga till 10 procentenheter av bruttomarginalen. Returkostnaderna för abonnemangsexemplar är särskilt höga i förhållande till f-prisvärdena, eftersom det rör sig om en hantering av enstaka exemplar.

Många titlar går troligen relativt snabbt i retur. Det gäller i särskilt hög grad abonnemangstitlar. Det ligger å andra sidan ingen påtaglig vinst i ett system som bidrar till att ett stort antal böcker blir liggande osålda i bokhandeln. För bokhandelns lönsamhet är det tvärtom nödvändigt att på olika sätt försöka hålla en hög omsättningshastighet. Man måste trots detta värna om sortimentsbredden och göra det möjligt för bokköparen att ta del av hela nyutgivningen på platsen. Abonnemangsexemplaret bör under alla omständigheter kunna ligga kvar i bokhandeln så länge det finns en rimlig chans att boken efterfrågas.

Ett förstärkt fackbokhandelsavtal

Ett sätt att komma till rätta med de höga returerna skulle vara att begränsa returrätten på just abonnemangen. Det skulle vara önskvärt att bokhandeln kunde påta sig uppgiften att behålla abonnemangsexemplaret minst ett år och fram till första realisationstillfälle därefter. Då kan bokhandeln besluta om boken skall realiserats eller gå i retur på sedvanliga villkor. Om abonnemangsexemplaret säljs under samma tid bör boken ändå finnas tillgänglig för kunden genom omedelbar beställning.

Förlagens motprestation för dessa åtaganden från bokhandelns sida skulle vara en hög abonnemangsrabatt. Staten bör även i fortsättningen svara för en del av den rabatten och statsbidraget kan liksom i dag lämpligen knytas till de titlar som fått statligt utgivningsstöd.

Från förlagssidan har man förklarat sig villig att uppta förhandlingar med bokhandelns företrädare om en förändring av fackbokhandelsavtalet. Förlagen skulle kunna åta sig att utan debitering ställa ett exemplar av varje litteraturstött titel till

förfogande för fackbokhandeln. Därmed bortfaller returrätten på dessa exemplar. Ett sådant åtagande innebär olika belastning för olika typer av förlag, varför ytterligare överväganden kan vara nödvändiga. En förutsättning för det nämnda förslaget är emellertid enligt förlagssidans uppfattning att vissa andra villkor kan infrias, exempelvis beträffande distributionskostnaderna, samt att utredningens förslag rörande litteraturstödet accepteras.

Enligt bokutredningens uppfattning är ett utvidgat fackbokhandelsavtal ett väsentligt inslag i en strävan att gynna försäljning och distribution genom bokhandeln av ett brett utbud kvalitetslitteratur. Avtalet innebär också en klar viljeinriktning från bokbranschens sida att värna om den välsorterade fackbokhandeln.

9.3.2 Övrig bokhandel

Bokhandelns situation

En analys av bokhandelsstrukturen visar att fackbokhandeln är starkt koncentrerad till större orter. Många orter saknar helt bokhandel och av de ca 170 bokhandlarna utanför fackbokhandelsgruppen är många ensamma på sin ort. En nedläggning i ett sådant fall innebär en ytterligare utarmning av den kulturella servicen på orten.

Det statliga bokhandelsstödet är i dag främst inriktat på fackbokhandeln. Distributionsstödet är direkt knutet till fackbokhandelsavtalet. Bidraget till Seeligs kompletteringslager gör det möjligt för Seelig att lämna viss rabatt vid fackbokhandelns köp från lagret. Kreditstöd i form av avskrivningslån, investeringslån och kreditgaranti utgår främst till fackbokhandlar på mindre och medelstora orter. Om det finns särskilda skäl kan dock kreditstödet avse andra bokhandlar på orter som saknar fullsorterad bokhandel.

Den mindre bokhandeln har i många avseenden en utsatt situation. Bristande kundunderlag och svaga konjunkturen leder till en försämrad ekonomi. Inom gruppen övrig bokhandel har en kraftig minskning skett av försäljningsandelen till skolor och bibliotek. I de enskilda fallen kan bokhandelns situation ha påverkats av särskilda händelser, t.ex. nedläggning av viktig industri på orten.

Bokutredningen vill betona vikten av att stödja förekomsten av ett vittförgrenat bokhandelsnät. Det gäller att finna lämpliga former för bokhandelsstödet. Det bör vara selektivt och syfta till att skydda bokhandeln från fortsatt uttunning och ge den konkurrenskraft.

Motiv för statlig insats

Gruppen övrig bokhandel omsätter allmänlitteratur för mellan 50 000 och 500 000 kr. per enhet. Bokförsäljningens andel av totalförsäljningen ligger mellan 10 och 50 procent. Sidosortimentet som består av t.ex. pappers- och kontorsvaror, leksaker och tobak/konfektyr har stor betydelse för bokhandelns överlevnad. Dålig lönsamhet på bokavdelningen medför risk för avveckling av bokförsäljningen till förmån för andra varugrupper.

Denna till antalet stora grupp av bokhandlar står praktiskt taget utanför det statliga bokhandelsstödet. Det stora flertalet av dessa boklådor har inte något egentligt investeringsbehov. Bokhandeln har redan försäljningslokal, varulager och inredning. Först i samband med konkurs eller överlåtelse kan staten ge finansiellt stöd till köparen.

Det finns här anledning att erinra om att det statliga kreditstödet till bokhandeln har sin förebild i glesbygdsstödet, som i sin tur är en del av det regionalpolitiska stödet. Det statliga glesbygdsstödet innefattar även stöd till kommersiell service i syfte att "upprätthålla en med hänsyn till geografiska och befolkningsmässiga förhållanden tillfredsställande försörjning med dagligvaror eller drivmedel i glesbygder." Glesbygdsstöd kan också utgå till fackhandel om det "är av särskild betydelse för konsumenterna i ett glesbygdsområde."

Inom ramen för glesbygdsstödet kan en näringsidkare få investeringsstöd eller driftstöd. Investeringsstöd kan lämnas för inköp, nybyggnad eller reparation av försäljningsställe samt för anskaffning av varulager. Stöd utgår som avskrivningslån, investeringslån eller kreditgaranti. Driftstöd kan beviljas om det finns synnerliga skäl och om andra stödåtgärder prövats men visat sig vara otillräckliga. Driftstöd beviljas för ett år i sänder och utgår med högst 50 000 kr. per år till en och samma mottagare. Under 1982/83 utbetalades totalt ca 1,2 milj.kr. i driftstöd till 34 butiker.

Kreditstödet till bokhandeln skiljer sig således från glesbygdsstödet i främst två avseenden. Bokhandeln kan inte få stöd för förvärv av affärslokal. För bokhandeln finns i dag inte heller någon möjlighet till driftstöd.

Skäl kan dock anföras även för driftstöd till bokhandeln. Ofta är det en samverkan av flera ogynnsamma betingelser som kan leda fram till att en butiks lönsamhet försämras. Även om problemen är övergående kan de vara tillräckliga för att leda fram till ett direkt nedläggningshot.

De yttre betingelserna kan gradvis försämrats för en butik. En vanlig orsak är vikande befolkningsunderlag. Trots åtgärder för att förbättra lönsamheten kan underlaget visa sig vara otillräck-

ligt även för en butik med låga lönsamhetskrav. Då kan det behövas någon form av driftstöd för att behålla butiken.

Sveriges servicebokhandlareförbund har föreslagit två typer av stöd som skulle vara lämpliga för den mindre bokhandeln. Ett löpande stöd skulle kunna utformas så att bokhandeln fick ett för företaget anpassat abonnemang utan kostnad. Detta skulle få kulturpolitiskt gynnsamma effekter. Bokhandelns överlevnads-möjligheter skulle stärkas och abonnemangstitlarna skulle få en större spridning. Den andra stödformen skulle vara temporär. En nedläggningshotad bokhandel skulle kunna få rådgivning och ett ekonomiskt engångsstöd.

Det finns också inom gruppen övrig bokhandel (servicebokhandel och specialbokhandel) ett intresse för någon form av subventionerat abonnemang i kombination med obligatorisk återanskaffning när abonnemangsexemplaret säljs inom en viss tid.

Betydelsen av att kunna behålla och stärka de bokhandlar som finns kvar i landet kan enligt bokutredningens uppfattning inte nog understrykas. Utredningen har kommit till slutsatsen att det krävs ett statligt stöd i någon form för att många av de kommuner som ännu har kvar sin bokhandel skall få behålla den.

Sortimentsstöd

Det bör betonas att det bokhandelsstöd som bokutredningen överväger inte i första hand skall ses som ett stöd till den enskilda bokhandeln utan som ett kulturpolitiskt och konsumentpolitiskt motiverat stöd för att värna om tillgängligheten av god litteratur. Utredningen har tidigare redovisat hur massmarknadsutgivning- en dominerar i kommuner som saknar såväl fackbokhandel som annan bokhandel. Varje bokhandelsnedläggning innebär en påtaglig försvagning av bokens tillgänglighet som blir särskilt kän- bar för bokköparen/bokläsaren i kommuner med liten befolk- ning.

Ett abonnemangsstöd i någon form kan motiveras även för den lilla bokhandeln. Det är emellertid inte rimligt att begära att de små bokhandlarna skall ta emot ett abonnemang som till över- vägande del innehåller smal, svårsåld litteratur. För en grupp bokhandlar som närmast omfattar flertalet av de ca 80 service- bokhandlar som inte är fackbokhandlar samt ytterligare ett antal s.k. specialbokhandlar skulle det vara ett rimligt åtagande att ta emot 500-1 000 titlar av den årliga utgivningen. Det handlar då inte om den svårare delen av utgivningen utan om ett gott urval och samtidigt en efterfrågad del av den samlade utgivningen av allmänlitteratur.

Ett stöd måste vidare utformas så att det inte påverkar bokhandlarens incitament att driva butiken så bra som möjligt. Eftersom orsaken till butikens lönsamhetsproblem vanligen är ett sviktande befolkningsunderlag kan stödet också ses som en kompensation för det konsumtionsunderlag som saknas för att bokhandeln skall kunna fortsätta sin verksamhet.

De lokala förutsättningarna kan skifta i betydande utsträckning. Bokhandelns omsättning behöver inte helt avspegla konsumtionsunderlaget. Butikens faktiska "kundomland" behöver inte heller motsvara det möjliga konsumtionsunderlaget. Andra viktiga faktorer är förekomsten av fritidsboende och turism. En enhetlig utgångspunkt för att bedöma om en bokhandel skall få stöd kan dock vara befolkningsunderlaget och hushållens avstånd till alternativa inköpsställen.

I varje stödärende är det också viktigt att ta erforderlig hänsyn till konkurrensaspekterna. Erfarenheterna från glesbygdstödet visar enligt konsumentverket att man även med en restriktiv utformning av ett driftstöd kan bidra till en ur allmän synpunkt ändamålsenlig butiksstruktur. Nuvarande kreditstöd till bokhandeln utgår också i första hand till bokhandlar på orter som saknar annan motsvarande bokhandel. Ett stöd till de små bokhandlarna bör på liknande sätt kunna ta hänsyn till konkurrensaspekten.

Bokutredningen föreslår mot denna bakgrund en ny stödform för mindre bokhandlar utanför fackbokhandelsgruppen. Stödet bör utformas som ett sortimentsstöd i kombination med en konsultinsats för berörda bokhandlar. Utredningen föreslår att 1,5 milj.kr. årligen anslås för ändamålet under en försöksperiod av fem år. BFI bör efter ansökan från den enskilda bokhandeln besluta om stöd skall utgå. BFI bör vidare kunna överenskomma med lämpligt organ om administration av sortimentsstödet och konsultinsatsen.

För BFI:s prövning bör bestämmelser utfärdas som anknyter till vad som i dag gäller för kreditstödet till bokhandeln. Bokutredningen har i det föregående berört frågor om t.ex. befolkningsunderlag och konkurrens på orten. Stödet är i första hand avsett för bokhandlar på mindre eller medelstora orter.

Sortimentsstödet bör konstrueras så att bokhandeln årligen erhåller ett antal titlar allmänlitteratur med hög rabatt på f-priset. Inom den föreslagna medelsramen skulle exempelvis ett 80-tal bokhandlar kunna få ca 800 titlar med 33 % rabatt på f-priset. Dessa titlar skulle kunna väljas ut av en grupp bokhandlare på liknande sätt som man i dag väljer ut de böcker som skall ingå i Seeligs nyhetsservice. För bedömningen av vilka böcker som skall ingå i det statliga sortimentsstödet föreslår bokutredningen att man till bokhandlargruppen knyter en person med särskild

kunskap om den kvalificerade bokutgivningen och det statliga litteraturstödet. Grundkravet vid urvalet av böcker bör vara att listan skall innehålla god och samtidigt efterfrågad litteratur.

En del av den föreslagna medelsramen bör anslås för kvalificerad rådgivning för den aktuella gruppen av mindre bokhandlar. Denna konsultinsats bör lämpligen knytas till samma bokhandelsorgan som får i uppdrag att administrera sortimentsstödet. Bokutredningen räknar med att ca 80 bokhandlar skall kunna omfattas av stödordningen.

9.3.3 Distributionsfrågor

Spedition och frakt

För driften av en kvalificerad och väl sorterad bokhandel krävs tillgång till snabb och relativt billig distribution. Rutiner för återköp och kundorder måste vara väl utvecklade. Bokbranschen har ända sedan mitten av 1800-talet samordnat sina leveranser till bokhandeln genom Seeligs speditjonsverksamhet.

Under senare år har butiksstrukturen förändrats genom framväxten av mångfilialföretag och kedjor. De nya grupperingarna har funnit möjligheter till stora leveranser utanför ett samordnat speditjons- och fraktsystem. Det rör sig då om leveranser av bl.a. reaböcker, restupplagor och stora nyhetsleveranser.

En nedbrytning av en sammanhållen distribution kan för de butiker som står utanför sammanslutningarna komma att innebära stora kostnadsökningar för frakter. Framför allt skulle situationen försvåras för mindre bokhandlar på stora avstånd från förlagsorterna, företrädesvis Stockholm. Även butiker inom sammanslutningarna skulle få högre kostnader för de småförsändelser som går vid sidan av deras separata fraktrutiner för s.k. volymförsändelser.

Överväganden om ett frakttöd till bokbranschen bör mot denna bakgrund ta sikte på att stimulera en samordning och därmed minimera branschens samlade fraktkostnader. Fraktkostnaden företer i dag en mycket varierande bild beroende på en butiks avstånd, storlek och inköpsstruktur. Någon form av selektiv fördelning bör gälla om stödet skall kunna sägas främja bokspridningen i ett allmänt perspektiv. Olika fördelningsprinciper är tänkbara.

En subventionerad enhetstaxa skulle kunna gynna bokhandlar på stort avstånd från Stockholm. För att vara intressant för närbelägna butiker måste dock enhetstaxan vara så låg att den närmar sig taxan för Stockholmsregionen.

En riktad subvention skulle kunna ges till bokhandlar på ett

visst minsta avstånd från Stockholm. Subventionen skulle kunna öka med avståndet. Denna form kan dock medföra stöd för butiker som inte är i behov av detta, medan andra behövande blir utan.

Stöd skulle också kunna utgå utöver en viss högsta relativa fraktkostnad. Butiker på långa avstånd och små butiker med låg volym per leverans får med gällande frakttariffer en till inköpspriset relaterad högre fraktkostnad. Det finns dock en risk för att en subvention i detta sammanhang skulle undandra incitamentet för fraktsamarbete i branschen och samordning av leveranser till en enskild butik.

I bokutredningens samlade förslag ingår en rad insatser för att stärka bokhandelns ställning. Utredningen har därvid valt att inte föreslå något särskilt fraktstöd. De redovisade tankarna om en möjlig konstruktion av ett sådant stöd kan dock tjäna som underlag för fortsatta diskussioner kring distributionsfrågorna i snävare bemärkelse.

Posttaxorna och bokdistributionen

För de allra flesta bokhandlar är det inte möjligt att lagerhålla alla från förlagen tillgängliga titlar. Bokhandeln måste därför ha en välutbyggd anskaffningsservice som bygger på ett fungerande katalogsystem. Detta måste vid kundorder kompletteras med snabb leverans. Att skicka böcker som brevförändelse är därvid det snabbaste och mest effektiva sättet att nå ut till bokkonsumenter över hela landet, särskilt till glesbygdsområden som helt saknar bokförsäljningsställen.

Utnyttjandet av Postverkets tjänster för styckevis distribution av böcker har hittills skett i alla handelsled inom bokbranschen: från förlag till bokhandel, från Seelig & Co till bokhandel, från Seelig direkt till konsument och från bokhandel till konsument. Sådana enstycksförändelser kan gå som normalbrev då det är brådskande eller som ekonomibrev där upp till tre dygns distributionstid inte utgör någon avgörande nackdel.

Den 1 juni 1981 slopades det särskilda s.k. trycksaksportot samtidigt som avsevärda generella portohöjningar genomfördes. Exempelvis höjdes portot för övernatt-distribution av ett trycksaksbrev i viktclass 600 gram från 3 till 11 kr. Då de nya portosatserna bedömdes utgöra ett avsevärt hinder för en effektiv bokspridning begärde Svenska bokförläggareföreningen och Bopako överläggningar med Postverkets ledning. Dessa ledde till att branschen beviljades vissa övergångsrabatter. Postverket uttalade samtidigt målsättningen att alla beviljade rabatter på sikt

skulle tas bort. Som ett led i denna strävan reducerades de ifrågavarande rabatterna per den 1 juni 1983.

Postverket hade tidigare för avsikt att slopa alla övergångsrabatter fr.o.m. den 1 april 1984 i anslutning till en generell portohöjning. Efter förnyade överläggningar med företrädare för bokbranschen fattades beslut om att vissa reducerade rabatter skulle finnas kvar även efter detta datum. Verkets målsättning att helt slopa rabatterna kvarstår.

Även med hänsyn tagen till de generella rabatterna kan det konstateras att portosatserna för brevbefordran av böcker höjts kraftigt under en relativt kort tid. Ett slopande av de kvarvarande rabatterna skulle ytterligare försvåra bokspridningen via brevbefordran.

Bokutredningen har i olika sammanhang framhållit att det är viktigt att skapa en möjlighet för människor som bor i glesbygd eller eljest på orter som saknar bokförsäljning att skaffa de böcker man önskar läsa. Ett kulturpolitiskt motiverat distributionsstöd för böcker i form av generella och varaktiga portorabatter skulle enligt utredningen vara till stor nytta för bokspridningen, inte bara till glesbygdsområdena utan även i övrigt.

Enligt de riktlinjer som uppställts för Postverkets verksamhet skall denna bedrivas utifrån rent företagsekonomiska och affärsrättsliga principer. Någon skyldighet föreligger således inte för verket att vid portosättningen exempelvis göra kulturpolitiska överväganden. Skulle det från allmänna kulturpolitiska utgångspunkter anses önskvärt med en bestående portodifferentiering till bokens förmån måste regeringen fatta beslut om avsteg från de allmänna riktlinjerna för Postverket.

Bokutredningen föreslår att förhandlingar upptas med Postverket om att brevbefordran av böcker beviljas en generell portosättning för såväl normalbrev som ekonomibrev. För att få avsedd effekt bör ett rabatterat bokporto avsevärt understiga de allmänna portosatserna. I fråga om teknisk lösning kan den temporära ordning som prövats utgöra en förebild.

Seeligs kompletteringslager

Genom Seeligs kompletteringslager (K-lager) finns även utgivningen från de förlag som inte har sin bokhandelsdistribution förlagd till Seelig representerad i Seeligs centrallager. Den enskilda bokhandeln kan därigenom med en enda order beställa praktiskt taget alla aktuella svenska böcker.

Seelig förmedlar statsbidrag som medger viss rabatt, s.k. K-lagerbonus, vid fackbokhandelns köp från K-lagret. I ett särskilt avtal med staten har Seelig åtagit sig att verka för ett samarbete

med andra bokdistributörer i syfte att förbättra distributionen av ett brett boksortiment.

I budgetpropositionen 1983 underströks att K-lagret har fått stor betydelse för framför allt servicebokhandlare på mindre och medelstora orter. Det ansågs lämpligt att bokutredningen granskade under vilka betingelser statsbidraget skulle kunna avvecklas.

Från bokhandelns sida har man diskuterat möjligheten att införa någon form av K-lagerbonus till service- och specialbokhandlar som ett komplement till ett utbyggt abonnemangsstöd för fackbokhandeln. På detta sätt skulle även butiker som av storleksskäl inte kan ansluta sig till fackbokhandelsavtalet få ett sortimentsstöd. Stödet skulle kunna utformas som en rabatt på Seeligs nyhetsservice och vidareutvecklas för att även passa en stor del av de s.k. specialbokhandlarna.

Bokutredningen delar uppfattningen att uppbyggnaden av Seeligs kompletteringslager haft stor betydelse för en samordnad distribution av ett brett boksortiment. Hanteringen av K-lagret har nu uppnått en sådan stabilitet att det inte längre är nödvändigt att behålla ett statsbidrag i nuvarande form. Utredningen har ovan (9.3.2) föreslagit ett sortimentsstöd för små och medelstora bokhandlar, vilket ligger helt i linje med de resonemang som förts inom bokhandeln.

9.3.4 Kreditstöd

Under en försöksperiod som inleddes den 1 juli 1977 har det varit möjligt för bokhandelsägare att få statligt kreditstöd. Sådant stöd utgår i form av avskrivningslån, investeringslån och kreditgaranti.

Frågor om det statliga stödet prövas av styrelsen för Bokbranschens finansieringsinstitut AB (BFI), som ägs av Svenska bokförläggareföreningen. Ordföranden i BFI:s styrelse utses av regeringen. Av det särskilda avtalet mellan staten och BFI framgår vidare att Bokförläggareföreningen och Bok-, pappers- och kontorsvaruförbundet (Bopako) skall ha lika inflytande i beslut om det statliga stödet till bokhandeln.

Kreditstöd kan utgå till den som behöver stöd för att kunna fortsätta att driva fullsorterad bokhandel (fackbokhandel) på en mindre eller medelstor ort. Om särskilda skäl finns kan kreditstöd också beviljas den som behöver sådant stöd för att kunna

- öppna fullsorterad bokhandel på en mindre eller medelstor ort,

- öppna bokhandel med ett brett sortiment av svensk allmänlitteratur på en ort som saknar annan bokhandel,
- fortsätta att driva bokhandel med ett brett sortiment av svensk allmänlitteratur på en ort som saknar fullsorterad bokhandel,
- öppna eller fortsätta att driva fullsorterad bokhandel i en storstadsförort,
- öppna eller fortsätta att driva antikvariatsbokhandel med postorderförsäljning till olika delar av landet,
- fortsätta att driva bokhandel med särskild inriktning på litteratur på invandrar- och minoritetsspråk,
- fortsätta att driva bokkafé.

I första hand utgår stöd till bokhandel på en ort som saknar annan motsvarande bokhandel. Ägaren skall bedömas kunna driva bokhandeln under en inte alltför kort tid. Kreditstödet skall avse ny-, till- eller ombyggnad av affärslokal, inredning eller lagerinvestering.

Bokutredningen anser att det statliga kreditstödet i väsentlig grad har bidragit till att motverka nedläggning av bokhandlar i Sverige. Sedan 1977 har ett drygt 60-tal krediter beviljats. I flera fall var risken för nedläggning överhängande. Ett antal överlåtelser av bokhandlar har skett som inte hade varit ekonomiskt möjliga att genomföra utan kreditstödet.

Det statliga kreditstödet bör enligt bokutredningens uppfattning permanentas. De kriterier som i dag gäller för att komma i fråga för kreditstöd bör också kunna vara en lämplig ram för fortsatta stödinsatser. Utredningen föreslår emellertid att stödet kompletteras på ett par punkter.

BFI har påtalat att det enligt nuvarande regler inte är möjligt att bevilja kreditstöd för *övertagande av hyreskontrakt* avseende en butikslokal. På orter där det råder brist på affärslokaler i attraktiva lägen är det vanligt att innehavare av hyresrätt till affärslokal kräver en ekonomisk ersättning för att överlåta hyresrätten. Ofta är all handel på orten koncentrerad till viss del av centrum. Kan bokhandeln inte etablera sig inom detta område leder det ofta till en försäljningsmässig stagnation, i sämsta fall till en försäljningsminskning. För bokhandeln kan det vara alltför betungande att på den vanliga kreditmarknaden låna upp medel för att köpa hyresrätten till en affärslokal med attraktivt läge.

Bokutredningen föreslår mot denna bakgrund att bestämmelserna ändras så att statligt kreditstöd kan utgå också för att finansiera övertagandet av hyresrätten till en affärslokal.

Behovet av stöd till *nyetablering* av bokhandel bör enligt utredningen särskilt uppmärksammas. Det finns i dag en rad centralor-

ter som saknar bokhandel, men där det skulle vara möjligt att sälja allmänlitteratur i storleksordningen 200 000 - 500 000 kr. För nyetableringen krävs en investering i lokal och varulager. Man kan här tänka sig olika modeller.

En mer traditionell typ av bokhandel förutsätter ett betydande sidosortiment av pappersvaror, leksaker etc. För att starta en sådan bokhandel krävs också en stor investering i förhållande till bokomsättningen. Ett intressant alternativ som prövats är att integrera en bokavdelning i en redan existerande detaljhandel, t.ex. varuhallar av typ Domus och ICA.

I det senare fallet skulle bokavdelningen kunna drivas av moderbutiken, som anställer och/eller utbildar deltidspersonal. Bokavdelningen skulle också kunna arrenderas av en annan bokhandel och fungera som satellit till en huvudbutik på annan ort. Den nya bokhandeln skulle också kunna arrenderas av en privatperson som driver den i egen regi.

Bokutredningen vill peka på den betydelse en nyetablering av bokhandlar kan få tillsammans med kraftfulla insatser för att hejda utslagningen av befintliga bokhandlar för att stärka tillgängligheten av ett brett urval av allmänlitteratur inom hela landet. Nuvarande bokhandelsstöd och de förstärkningar som bokutredningen föreslår bör kunna bidra till en sådan utveckling.

Utredningen räknar med ett sammanlagt medelsbehov av 2 milj.kr. under anslaget till Lån för investeringar i bokhandel. Därtill kommer utredningens förslag om ett kompletterande investeringsbidrag för anskaffning av datorutrustning (se 9.3.5).

9.3.5 Datorutveckling i bokhandeln

Framväxten av bokklubbar och varuhusens inbrytning på bokmarknaden har gjort det ännu viktigare för bokhandeln att framhäva sin "unika kompetens" — det breda urvalet. Det är särskilt tre funktioner, nämligen katalog, lagerstyrning och order, som måste utvecklas för att garantera titelbredden och göra det möjligt för bokhandeln att förmedla ett rikt sortiment till bokköparen.

En fackbokhandel i mellanskiktet har ca 8 000 titlar i lager av ett totalt utbud av närmare 25 000 titlar. Ett heltäckande katalogsystem har därför stor betydelse för en effektiv kundservice i bokhandeln. Seeligs centrallagerkatalog förtecknar samtliga hos Seelig lagerförda titlar samt i ett s.k. supplementregister även andra mindre frekventa titlar som kan levereras direkt från förlag. Tryckta kataloger utkommer två gånger per år och microfiche framställs minst en gång per månad.

Lagerstyrningen har de största ekonomiska konsekvenserna

för bokhandeln. Den sker i dag i de flesta svenska bokhandlar med hjälp av SRO-systemet (Seeligs reordersystem). SRO är grunden för dessa bokhandlars lagerstyrning och sortimentskontroll. Systemet är baserat på ett datatryckt kort som läggs in i varje bok. Bokhandlaren kan härigenom få statistik över de samlade inköpen, följa förändringar i lagret och få underlag för beslut om återinköp.

Bokhandelns reorder- och informationssystem (BORIS) är en vidareutveckling av SRO. Genom BORIS får bokhandeln inte bara inköpsstatistik utan också statistik över den verkliga försäljningen och aktuella uppgifter om lagerhållningen.

Den testverksamhet som hittills bedrivits har gett intressanta erfarenheter. I en testbutik med ca 8 500 lagerförda titlar visade det sig att 40 procent av titlarna inte hade sålts i något exemplar under ett helt år. De titlar som inte hade sålts lagerhölls i lika stort antal som de säljande titlarna (i genomsnitt 3 ex/titel). Konsekvensen blev en alltför låg lageromsättningshastighet.

Med ett effektivt informationssystem blir det möjligt att minska antalet överexemplar på lågfrekventa titlar och därmed minska lagerräntorna. Leveransberedskapen kan förbättras genom bevakning och återanskaffning av de titlar som säljs. De prov som gjorts med BORIS-systemet visar att denna styrning inte leder till ett mindre sortiment. En utsortering av titlar som inte efterfrågats på länge och en begränsning av antalet exemplar av sällan efterfrågade titlar ger i stället utrymme för ett bredare sortiment av titlar som efterfrågas eller kan efterfrågas.

Automatisk databehandling (ADB) kan användas i bokhandeln i första hand inom områdena katalog, lagerstyrning, order, kassa och administration. ADB är en relativt ny företeelse i de allra flesta bokhandlar. Endast de allra största bokhandlarna i Sverige använder i dag ADB för t.ex. egen orderbehandling, kassaarbete, adressering och administration.

Genom mikrodatorerna finns numera ADB-teknik att tillgå till rimlig kostnad och projekt planeras och testas av enskilda och grupper. De modernaste persondatorerna har minnesutrymme även för bokhandelns mycket stora sortiment. Kostnaderna är dock höga för såväl hårdvara som för den löpande uppdateringen av artikelregistret i bokhandeln. De fördelar man kan få genom omedelbar tillgång i egen dator till aktuella uppgifter om lager och försäljning får vägas mot de höga kostnaderna för investering och drift jämfört med t.ex. det av Seelig utvecklade BORIS-systemet. I detta system kan Seeligs artikelregister och uppgifter om inköpen från SRO-systemet utnyttjas för många butiker.

Låt oss titta närmare på de olika användningsområdena för

ADB i bokhandeln. *Kataloginformation* kan spridas till större bokhandlar från en centraldator genom "bundna" datanät. Bokhandeln har i butiken en bildskärm, som vanligen är kontinuerligt uppkopplad via telenätet. Systemet används i Danmark för ca 200 bokhandlar och i Holland för ett 100-tal. Kostnaden för den enskilda bokhandeln ligger på 30 000 till 50 000 kr. per år inkl. avskrivning. Efterfrågan till nämnda kostnader har utanför de allra största bokhandlarna varit obetydlig i Sverige.

Sedan mitten av 1960-talet har en ny teknik för teleöverföring av data testats i olika länder. Tekniken kallas Videotex (i Sverige används även termen teledata) och den öppnar för bokhandeln en möjlighet till billig direktkoppling över telenätet till ett centralt lagerregister. Bokhandeln kan direkt på en bildskärm få dagsfärs information om nytillkomna titlar, beräknade tider för nytryck och omtryck, lagerföring, priser, ämneslistor. Tekniken ger också möjlighet att snabbt och enkelt beställa den sökta titeln, även med begäran om leverans direkt till kunden.

Unikt för Videotex, när Televerkets Datavision nyttjas, är att lokaltaxa tillämpas även vid rikssamtal. Samma skärm kan användas för kontakt med olika databaser. En bokhandels löpande driftkostnad för Videotex stannar vid 2 000 till 5 000 kr. per år, mindre för de minsta och något mer för de största. Härtill kommer en investering på ca 10 000 kr. Mer detaljerade tekniska utredningar får visa vilken teknik som är lämplig.

Seeligs BORIS-system består rent tekniskt av en mikrodator samt en läspenna för avläsning av den streckkodsmarkering som finns på SRO-korten. Terminalen är via telenätet förbunden med Seeligs centraldator, i vilken varje bokhandels inköp, försäljning och lagerhållning registreras per titel. Från detta register får bokhandlarna underlag för sin *lagerstyrning*.

För butiksutrustning är investeringskostnaden ca 15 000 kr. per butik och driftkostnaden per år kan beräknas till 25 000 kr. för en medelstor butik (nettoinköpsvärde av A-böcker 1 milj.kr.). Driftkostnaden är proportionell mot butiksstorleken, men investeringen utgör en tröskel för mindre butiker.

Orderhanteringen kan genom de billiga mikrodatorerna och möjligheten till telekommunikation mellan datorer göras enklare, billigare och snabbare.

Undersökningar pågår kring utveckling av en integrerad butiksdatalösning som utöver katalog, lagerstyrning och orderöverföring också skall omfatta funktioner för kassa och administration (fakturering, redovisning m.m.). Butiksinvesteringen för en sådan lösning kan i dag uppskattas till 50 000-150 000 kr. beroende på val av teknisk lösning och leverantör.

Bokutredningen anser att bokhandelns datorisering har viktiga

kulturpolitiska aspekter. Bokhandeln skall föra ett brett sortiment av böcker och böckerna skall vara lätt tillgängliga där människorna finns. Det innebär ett behov att stimulera en bred lagerhållning och en beredskap att snabbt anskaffa saknade böcker. Med hjälp av mikrodatorer kan bokhandelns lagerhållning styras bättre mot efterfrågad litteratur utan att en ökad investering i lagret gör verksamheten olönsam. Testerna av Seeligs BORIS-system visar att en sådan styrning inte leder till mindre sortiment. Men det är kostsamt att gå in i olika lagerstyrningssystem och köpa den nödvändiga utrustningen.

Kravet på ett brett sortiment innebär också att bokhandeln skall kunna informera allmänheten om tillgänglig litteratur och skaffa den när så önskas om boken inte finns i bokhandeln. Datorisering med terminal i butik, oavsett teknik, för kataloginformation och beställning skulle kunna förbättra situationen avsevärt.

Det är ofta ekonomiskt svårt att driva bokhandel på mindre orter redan utan krav på sortimentsbredd och service. Det finns därför ett stort behov av riktad stimulans till bokhandlar på mindre och medelstora orter. Den nämnda datoriseringen kräver också speciell utbildning.

Bokutredningen föreslår mot denna bakgrund att statliga investeringsbidrag utgår för bokhandelns datorisering. Det gäller främst stöd för anskaffning av terminal för katalogfunktionen och/eller dator för lagerstyrning och order.

Investeringskostnaden för katalogfunktionen (Videotex) kan beräknas till ca 10 000 kr. per butik. Den centrala kostnaden för systemutveckling och utbildning har beräknats till mellan 100 000 och 500 000 kr. För utrustning av en bokhandel med mikrodator för lagerstyrning och orderöverföring kan investeringskostnaden beräknas till ytterligare ca 15 000 kr. per butik samt viss utbildningskostnad.

Det föreslagna investeringsbidraget för anskaffning av datorutrustning skall ses som ett komplement till det statliga kreditstödet. Det är inte bundet till någon viss teknisk lösning. Stöd bör utgå i form av avskrivningslån och handhas av BFI.

Den nya stödformen är främst avsedd för små och medelstora bokhandlar. Bidrag bör inte utgå till bokhandlar som själva kan bära investeringen och inte heller till boklädor som är så små att manuella rutiner är att föredra i katalog- och inköpsarbetet. Det bör ankomma på BFI att göra en fackmässig bedömning av den enskilda bokhandelns behov av stöd och förutsättningar för datorisering.

Bokutredningen anser att ca 300 bokhandlar kan komma i fråga för datorisering inom de närmaste åren. Av dessa bör

omkring 250 kunna få kreditstöd för att utrustas för katalogfunktionen, och omkring 200 även få stöd för en mer avancerad datorutrustning för bl.a. lagerstyrning.

Utredningen beräknar bidragsbehovet till sammanlagt 6 milj.kr. och föreslår att statsbidrag utgår med 1,5 milj.kr. per år under fyra år. Av detta belopp bör högst 150 000 kr. per år få användas för BFI:s kostnader för administration och expertmedverkan.

9.3.6 Utbildning och rådgivning

För utbildningsinsatser och rådgivning inom bokhandeln har under en treårsperiod anslagits 300 000 kr. per år fr.o.m. budgetåret 1981/82. Medlen har betalats ut till BFI och använts för verksamhet genom Bopako. Under våren 1983 bildade Bopako ett servicebolag, Bokab, med uppgift att erbjuda bokhandeln tjänster i form av utbildning och ekonomisk rådgivning. Utbildningsprogrammet för 1983/84 är en direkt fortsättning på den verksamhet som tidigare genomfördes av Bopako.

I budgetpropositionen 1983 framhölls att avsikten med statsbidraget hade varit att under en period av tre år göra det möjligt att intensiviera utbildningen av i första hand innehavare av mindre och medelstora bokhandlar. Enligt föredragande statsrådet borde utbildningen efter det sista budgetåret (1983/84) kunna finansieras helt av bokbranschen. Riksdagen hade inte något att erinra mot detta.

Bokutredningen anser det vara synnerligen angeläget att utbildningen inom bokhandeln kan bedrivas även i fortsättningen och att den får utvecklas i takt med de nya krav som ställs. Detta gäller såväl den kvalificerade företagsledarutbildningen som kurser för bokhandelsmedhjälpare. Vid planeringen bör särskild hänsyn tas till utbildningsbehov i samband med bokhandels datorisering.

Det finns starka önskemål om ett mer långsiktigt utbildningsalternativ för personal inom bokhandeln. Högskolan i Borås har genom institutionen Bibliotekshögskolan sedan 1978 genomfört fyra 10-poängskurser för bokhandelsmedhjälpare. Kursernas syfte är att ge fördjupade kunskaper i driften av en bokhandel och tyngdpunkten i utbildningen ligger på den ekonomiska sidan. Inom Bibliotekshögskolan skulle det vara möjligt att utveckla en påbyggnadsutbildning till 15 alt. 20 poäng. Kostnaderna för en sådan påbyggnadskurs har beräknats till ca 90 000 kr.

Behovet av ekonomisk rådgivning till bokhandeln har också starkt vitsordats av såväl Bopako som BFI. Bokutredningen vill

understryka vikten av att en kvalificerad rådgivning ses som en integrerad del av det samlade bokhandelsstödet.

Det finns en enig uppfattning inom bokbranschen om att effektivt utnyttja de resurser för utbildningsverksamhet som finns i olika branschfonder. För en fortsatt verksamhet i utvecklade former, som även innefattar kvalificerad konsultverksamhet, krävs därtill ett ytterligare tillskott av medel. Bokutredningen föreslår att statsbidrag skall utgå med 300 000 kr. per år, vilket också kan ge utrymme för den diskuterade påbyggnadsutbildningen på högskolenivå. Medlen bör ställas till BFI:s förfogande och användas för nämnda verksamhet i enlighet med de närmare föreskrifter som BFI utarbetar.

9.3.7 Samordnat bokhandelsstöd

Bokutredningen har i detta kapitel angett hur insatserna för bokhandeln skulle kunna utvecklas i en rad avseenden. Ett förstärkt fackbokhandelsavtal inrymmer nya regler för distribution av kvalitetslitteratur. För de mindre bokhandlarna föreslås en ny typ av sortimentsstöd. För datorutvecklingen i bokhandeln föreslås statliga bidrag för anskaffning av utrustning. Bokutredningen har också betonat vikten av fortsatt utbildning och rådgivning till bokhandeln.

Förslagen syftar till att ge den kvalificerade bokhandeln konkurrenskraft och styrka för att hävda sin egenart som huvudkanal för förmedling av bokutgivningen i hela dess bredd. Ytterst gäller det den läsande allmänhetens möjligheter att med en rimlig ansträngning förvärva de nya böckerna. Därför är det enligt bokutredningen viktigt att resurserna hålls samman och att de olika insatserna ses som en helhet.

Det ligger enligt utredningen nära till hands att samordna de föreslagna nya insatserna med hanteringen av det nuvarande kreditstödet till bokhandeln. Frågor om det statliga kreditstödet prövas av BFI enligt ett avtal med staten. BFI bör även kunna svara för handläggning av frågor rörande stödordningen för mindre bokhandlar, investeringsstödet för datorutveckling samt utbildnings- och rådgivningsverksamhet. Detta innebär enligt bokutredningen ett effektivt utnyttjande av de samlade resurserna för stöd till bokhandeln.

9.4 Utgivningsstöd

9.4.1 Förändring av nuvarande utgivningsstöd

Utvecklingen i förlagsbranschen

Det är alltid svårt att invändningsfritt beskriva hur det skulle ha sett ut i förlagsbranschen under andra förhållanden. Utredningen anser sig emellertid ha fog för att försöka sig på en sådan beskrivning.

Därvid kan man enkelt konstatera att samhällets ekonomiska förhållanden under den tid som utgivningsstödet varit i verksamhet starkt förändrats. Inom snart sagt alla branschområden har den kraftigt förändrade ekonomiska konjunkturen medfört omstruktureringar som för samhällsekonomin som helhet medfört stora påfrestningar.

Vid en tillbakablick kan man naturligtvis se att dessa påfrestningar också haft vissa återverkningar på bokbranschen. Dessa är dock svåra att särskilja från påverkan av nya förutsättningar som t.ex. bruttoprisförbudet och dess följdåtgärder.

Vad man emellertid kan säga är att utvecklingen under denna tid inte medfört en ökad förlagskoncentration, utan att antalet utgivare genom tillkomsten av ett relativt sett stort antal mindre förlagsenheter snarare gått i motsatt riktning. Utredningen vill framhålla vikten av att förutsättningarna för denna breddning av utgivningsbesluten inte äventyras. Detta oavsett det faktum att ett litet antal stora förlag fortfarande svarar för huvuddelen av utgivningen.

Det är således uppenbart att den dåliga konjunkturen inte i nämnvärd grad rubbat förlagsbranschens villkor. Ett relativt sett fåtal mindre förlag har under denna tid fått avvecklas, dock inte i samtliga fall p.g.a. den ekonomiska krisen utan av skäl som skulle vara giltiga också under andra, bättre förhållanden.

Sammanfattningsvis anser sig bokutredningen kunna konstatera att den företagskoncentration som i ett krisläge annars är normal inte inträffat. Detta faktum bör kunna tillskrivas det statliga utgivningsstödet. Därutöver har stödet påverkat såväl utgivningens bredd som kvalitet i positiv riktning.

Bokutredningen finner i detta sammanhang anledning att understryka vikten av att utgivningsstödet nuvarande omfattning inte görs till föremål för någon inskränkning. Detta konstaterande innebär att utredningen anser stödets värdesäkring såsom betydelsefull, inte minst ifråga om antalet titlar. Detta mot bakgrund av att en nedskärning av antalet stödtitlar oundvikligen kommer att medföra inte bara effekter på förlagssidan, utan

också ökar risken för att stödverksamheten som sådan får drag av censurerande urval.

Förändringsalternativ

Redan i betänkandet Stöd till bokutgivning och bokförlag — en utvärdering (Ds U 1981:5) gjorde bokbranschutredningen vissa överväganden rörande möjligheten att effektivisera utgivningsstödet. Sedan utredningen funnit att det statliga utgivningsstödet i stort sett verkat i enlighet med de förutsatta målen, var man dock tveksam i fråga om att föreslå sådana ingrepp som kunde äventyra stödets funktion.

I första hand diskuterades möjligheten att införa en upplagebegränsning såsom ett kriterium för att erhålla stöd. Utredningen fann emellertid då att ett sådant förfaringsätt knappast skulle ge det avsedda resultatet, eftersom man kunde vänta att förlagen vid ansökningstillfället höll upplagetalet för första tryckningen inom det för stödet tillåtna.

Man fann vidare att den kulturellt värdefulla litteraturen utan ovidkommande hänsyn borde tillåtas uppnå den spridning som motsvarade det enskilda verkets förutsättningar. En begränsning av den tryckta upplagan skulle åtminstone i vissa fall komma att medföra ett avbräck för den kvalificerade utgivningen. Denna är i allmänhet beroende av att några få titlar uppnår en upplaga över självkostnadsgränsen. Dessa får sedan bära den övriga utgivningen. Dessutom tillkommer som nämnts det faktum att en sådan ändring av utgivningsstödet förutsättningar ändå skulle ge ett i huvudsak kosmetiskt resultat.

Den uppgift som bokutredningen har att lösa består således i att finna en metod som utan att rubba stödets kulturpolitiska effekter ändå medger en effektivisering av stödet. Utredningen har därvid prövat den s.k. osthyvelmetoden, dvs. att helt enkelt med X procent minska anslagna medel. Metoden som sådan ger emellertid i detta fall, liksom i de flesta andra, svårkontrollerade bieffekter. Den skulle i själva verket leda till att man antingen inom de olika stödordningarna tvangs begränsa antalet titlar med risk för att en "lotterisituation" skulle uppstå för de stödsökande förlagen, eller att stödet per ansökt titel fick minskas till en sådan nivå att man riskerade att allvarligt skada framför allt de små förlagens möjligheter att överleva. Dessa balanserar i många fall sin verksamhet på ett mycket blygsamt överskott; för flera av de kulturpolitiskt betydelsefulla småförlagen gäller redan nu att de fortlever på marginalen. Utredningen har således sett sig tvungen att överge denna tanke.

Även om medlen för samtliga stödordningar slås samman till ett enda anslag, som kulturrådet fick disponera inom hela stödområdet, undgår man inte ovan nämnda effekter. Därtill kommer att rådet genom att avgöra medlens fördelning på de olika stödkategorierna, skulle komma att utöva en icke acceptabel styrning av den svenska bokutgivningens sammansättning; en styrning som från yttrandefrihetssynpunkt skulle få icke försvarbara effekter. Det bör självfallet vara riksdagens och regeringens uppgift att dimensionera stödet, såväl totalt, som för de olika stödkategorierna.

Ett annat alternativ är att inom utgivningsstödet som helhet granska varje stödordning för sig. Avsikten skulle då vara att ge en eller flera stödordningar en annan utformning, för att därigenom uppnå ett bättre tillvaratagande av anslagna medel. Utredningen beslöt att från dessa utgångspunkter pröva stödet till facklitteratur.

Tanken var att det nuvarande efterhandsstödet till facklitteratur skulle göras om till ett förhandsstöd av projektkaraktär. Ett stöd av denna typ skulle undanröja förlagens risktagande, och därigenom innebära en mer precis statlig satsning på stödvärd utgivning.

Efter en granskning av de titlar som ingick i det nuvarande stödet till facklitteratur, stod det emellertid klart att också denna metod skulle få ett antal oacceptabla effekter. Eftersom det nuvarande stödet till facklitteratur i stort sett omfattar all kvalificerad fackboksutgivning, utom enklare handböcker och uppslagsverk, skulle resultatet av en förhandsgranskning i själva verket medföra att kulturrådet kom att alltför mycket styra den svenska facklitteraturens sammansättning. Det är naturligtvis inte så att utgivningen inom det facklitterära området, från tryckfrihetssynpunkt, skulle vara mindre känslig än skönlitteraturen.

Såvitt utredningen kunnat konstatera finns det egentligen bara en väg att effektivisera det statliga utgivningsstödet utan att man samtidigt åstadkommer en rad negativa bieffekter, nämligen genom att i stället för att begränsa den tryckta upplagan återta stödet från sådan *försäld* upplaga som lämnar ett betydande överskott. Man undviker därigenom att försämra förlagens riskvillighet eller att minska utgivningen av kvalitetslitteratur.

Det nuvarande utgivningsstödet är till funktion och omfattning resultatet av en fortlöpande anpassning till den faktiska utgivningssituationen. Även mindre ändringar av de enskilda stödordningarnas räckvidd medför således en risk för att stödets nuvarande kulturpolitiska verkan äventyras. En stödmodell baserad på samma omfattning och funktion som den nuvarande, enbart med det tillägget att stödbeloppet efter en viss försäld

upplaga återgår till staten, försämrar egentligen inte den nuvarande stödeffekten.

Förlagen kan, som tidigare, utan ovidkommande hänsynstagande bestämma den upplaga som man finner riktig för det enskilda verket. Skulle denna upplaga senare visa sig för stor har risktagandet ändå minimerats genom att utgivningen tilldelats stöd. Skulle däremot utgivarens säljförväntan slå in innebär detta att stödbeloppet vid högre upplagetal i förhållande till intäkterna har mindre betydelse.

Emellertid kvarstår ett problem som kanske i första hand gäller de kulturpolitiskt betydelsefulla mindre förlagen. Dessa förlag är, med sin begränsade utgivning, ofta beroende av att ett fåtal titlar, kanske en eller två, ger ett överskott som kan bära den övriga utgivningen. Man bör i detta sammanhang vara medveten om att många kvalitativt värdefulla titlar går med förlust, trots att de erhållit litteraturstöd. För att rädda denna typ av utgivning måste begränsningen av den försålda upplagan ligga på en sådan nivå att den stödda utgåvan inte bara går ihop utan också medger ett överskott för förlusttitlar.

Nu kan mot ovan skisserade förslag invändas att förlagen när försäljningen närmar sig gränsvärdet frestas att hålla tillbaka sina försäljningsansträngningar. Ett sådant antagande är emellertid knappast grundat på rådande ekonomiska produktionsförutsättningar.

Med tanke på vad tidigare sagts om de små förlagens möjligheter att täcka sina kostnader för verksamheten är det emellertid angeläget att fastslå att begränsningen av den försålda upplagan bör läggas på en sådan nivå att dessa förlag i sin normala verksamhet inte berövas stödet. Återbetalning bör således krävas först vid ett upplagetal som medger att verksamheten som helhet går ihop.

Upplagebegränsat garantistöd

Utredningen har kommit till den slutsatsen att högsta försålda upplaga för fullt stöd lämpligen kan stanna vid 8 000 exemplar. Utredningen föreslår en avtrappning till halvt stödbelopp inom en upplagegräns på 10 000 exemplar. Begränsningen avser endast det första årets försäljning. Nuvarande minimigränser för tryckt upplaga föreslås oförändrade. Följande bestämmelser införs.

- 1 Efter en försåld upplaga om högst 8 000 exemplar är utgivaren skyldig att återbetala halva stödbeloppet till statens kulturråd.
- 2 Efter en försåld upplaga om högst 10 000 exemplar är utgivaren skyldig att återbetala hela stödbeloppet till kulturrådet.

- 3 Redovisning inlämnas före den 31 mars till kulturrådet avseende försäljningen under närmast föregående kalenderår. Uppgifterna skall endast avse de titlar som överskridit ovan angivna upplagegränser.

Den föreslagna reformen innebär ytterligare ett moment i utgivningsstödet och medför ett visst merarbete. Bokutredningen anser inte att detta behöver bli särskilt omfattande. Det kan i stort sett inskränkas till att förlagen en gång om året, vid samma tidpunkt som författarredovisningen, också till kulturrådet insänder uppgift om de titlar som överskridit fastställt försålt upplagetal.

Ett annat mer förenklat handläggningsalternativ vore att rådet redan på ansökningsblanketten införde en skyldighet för förlag/utgivare att återbetala stödbeloppet i enlighet med ovan skisserade ramar. Rådet kunde därefter nöja sig med stickprovskontroll av lämpligt slag. Utredningen menar emellertid att den närmare utformningen bör överlätas åt kulturrådet i samråd med förlagsbranschens representanter.

Slutligen bör tilläggas att den föreslagna förändringen av reglerna för utgivningsstödet inte påverkar vare sig stödets omfattning i kronor eller antal titlar.

Högsta tillåtna förlagsnettopriser (maxpriser)

Vid det statliga utgivningsstödet tillkomst ansågs att en sänkning av bokpriserna var en förutsättning för statligt engagemang, dvs. att förlagen såsom motprestation för erhållande av stöd skulle förpliktigas att hålla ett av staten fastställt lågt bokpris.

Efter hand, i takt med ökade produktionskostnader och ändrade marknadsförutsättningar, har emellertid denna ursprungliga målsättning i praktiken övergivits. I dagsläget handlar det snarare om att med stödets hjälp åstadkomma ett marknadsmöjligt pris för kvalitetslitteraturen.

Med nuvarande minimiupplagor — 750 exemplar för diktsamlingar och 1 500 exemplar för skönlitterär prosa — säger det sig närmast självt att styckekostnaden för en utgåva i denna upplaga enbart p.g.a. den tekniska framställningskostnaden jämfört med en högre, för marknadens prisförutsättningar kalkylerad upplaga, är avsevärd. Räknar man dessutom in förlagens ökade samkostnader blir bilden ännu tydligare. Det är sannolikt att en stor del av dagens kvalitetslitteratur utan det nuvarande stödet och därmed nuvarande nivå på högsta tillåtna förlagsnettopris helt enkelt inte skulle utkomma.

Fastställandet av detta högsta tillåtna förlagsnettopris sker år-

ligen efter samråd mellan kulturrådet och representanter för bokbranschen. Till grund för överläggningarna ligger ett av kulturrådet framlagt förslag till såväl stödbelopp som priser. Förslaget har framräknats p.g.a. såväl kostnaden för teknisk framställning som förlagens övriga kostnader och utgör således en generaliserad sammanvägning av stödbelopp, förväntad försäljning och förlagsnettopris. Rådet strävar därvid efter att med stödbeloppets hjälp nå ett för den smala litteraturen möjligt pris. Därmed är alltså inte sagt att en utgåva med en av förlaget förväntad försäljning på mellan två och tre gånger utgivningsstödet minimiupplaga, och utan utgivningsstödet nuvarande priseffekt, inte skulle kunna åsättas ett högre pris.

Det bör i detta sammanhang kanske också noteras att en höjning av förlagsnettopriset, bl.a. på grund av mervärdeskatten, mer än dubbleras i försäljningsledet. För böcker inom ovan nämnda kategori är marknaden ofta relativt sett mindre priskänslig. Å andra sidan har staten, genom att stödja också dessa utgåvor, minimerat förlagens risktagande samt, inte minst, ökat nettoresultatet för dessa utgåvor.

Samtidigt kan man konstatera att flera viktiga verk som erhållit litteraturstöd uppvisar en försäljning som inte motsvarar kostnaderna. Även med utgivningsstödet inräknat har de inneburit en förlust för förlaget. Därför är det egentligen ointressant att diskutera utfallet för den enskilda titeln. För bokutgivaren gäller snarare hur verksamhetens totala ekonomiska resultat ter sig. Sätillvida drar utredningen den slutsatsen att utgivningsstödet fyllt sin uppgift. Antalet konkurser inom förlagsbranschen är i jämförelse med andra branscher betydligt mindre. Utan att i detta sammanhang överdriva stödets betydelse bör man emellertid av detta förhållande kunna dra den slutsatsen att den hittillsvarande avvägningen mellan stödbelopp och förlagsnettopriser i huvudsak varit riktig.

Av vad som här sagts drar utredningen den slutsatsen att det fortfarande finns goda skäl att behålla det nuvarande systemet med fasta förlagsnettopriser bundna till bokens utförande. Ett övergivande av detta system skulle dels medföra att en av stödets kalkylgrunder försvann, dels ta bort den trots allt prishämmande verkan som det nuvarande systemet medför för sådan kvalitetslitteratur som har låg priskänslighet.

Det kan inte vara ett allmänt intresse att böcker, som erhållit ett i alla fall relativt aktningvärt utgivningsstöd, prissätts mer efter hur förlagen bedömer den särskilda stödutgåvans marknadsförsättningar än efter nuvarande på stödbeloppet baserade metod. Om nuvarande maxpriser avskaffas kan det knappast under rådande marknadsförhållanden bli fråga om en sänkning av priser-

na, men däremot en höjning av priset på vissa delar av den kulturellt värdefulla utgivningen. En fri prissättning skulle således sannolikt innebära en viss genomsnittlig prishöjning. Möjligheten att bokpriserna sänks kan man bortse från. Den finns redan i dag, men utnyttjas i praktiken inte av vare sig mindre eller större förlag.

Administrationskostnader

Regeringen har uppdragit åt 1982 års bokutredning att i utredningsarbetet särskilt beakta frågor om litteraturstödet administration. Av anslagna medel till Litteraturstöd, anslagsposten 1. Utgivningsstöd, får statens kulturråd f.n. använda högst 700 000 kr. för kostnader i samband med bidragsfördelningen för arvoden, resor m.m. till ledamöter i stödets arbetsgrupper och lektörer.

Beträffande dessa kostnader har rådet i sin anslagsframställning för 1983/84 framfört den uppfattningen att administrationen av stödet inte bör belasta sakanslaget utan rådets förvaltningskostnadsanslag. I prop. 1982/83:100 understryker regeringen också att denna medelsanvändning, i avvaktan på bokutredningens förslag, skall uppfattas såsom en övergångsordning.

Utredningen finner dock att flera skäl talar för att utgivningsstödet kostnader ges en samlad redovisning. I en så vittförgrenad verksamhet som det här är fråga om är det emellertid också av särskilt värde att administrationskostnaden, liksom övriga stödkostnader, redovisas under en särskild delpost.

I kommande anslagsframställningar bör följaktligen kulturrådet, efter redogörelse för det gångna årets administrativa kostnader, framlägga budgetförslag också för ifrågavarande delpost.

9.4.2 Övrigt utgivningsstöd

Nationalupplagan av August Strindbergs Samlade Verk

Som utredningen redogjort för i sin rapport LÄS! påbörjades utgivningen av nationalupplagan av August Strindbergs Samlade Verk år 1980. Utgivningen regleras i avtal mellan staten och Almqvist & Wiksell/Gebbers Förlag AB och Strindbergssällskapet. Institutionen för språkvetenskaplig databehandling vid Universitetet i Göteborg, Språkdata, har av regeringen getts i uppdrag att svara för databehandlingen av Strindbergs text, såsom arbetskonkordanser, mikrokonkordanser, kumulativt ordindex etc.

Enligt de ursprungliga planerna förutsågs en utgivning av 72

volymer under ca 10 år. Per december 1983 har hittills 7 delar getts ut. Därutöver föreligger 18 delar i varierande grad av färdigställande. Av dessa senare beräknas två delar komma ut under våren 1984 och ytterligare tre under hösten.

Den påfallande förseningen i förhållande till den planerade utgivningstakten beror i första hand på att man i inledningsskedet underskattade de problem som var förknippade med en vetenskaplig textkritisk utgåva av Strindbergs texter. Sålunda har det varit nödvändigt att genomföra ett flertal mindre utredningar kring olika textkritiska frågeställningar, t.ex. analys med s.k. infrarödovandlare av originalmanuskriptet till fröken Julie, inventering av dramaöversättningar etc.

Enligt kulturrådets uppfattning kan emellertid dessa ej förutsedda svårigheter i inledningsskedet numera betraktas som övervunna. I fortsättningen bör det vara möjligt att hålla en utgivningstakt om fem volymer/år. Den tidigare beräknade utgivningen om sju volymer/år är dock knappast möjlig att uppnå, i varje fall inte under de närmast kommande åren. Det hör också till saken att en årlig utgivning om ca fem volymer ur förlagets och framförallt ur bokhandelns synvinkel utgör ett lämpligt antal volymer att årligen marknadsföra.

Med beaktande av att nationalutgåvan av August Strindbergs Samlade Verk sannolikt utgör det största sammanhängande textkritiska utgivningsprojektet i världen finner bokutredningen det rimligt att inledande problem förorsakat svårigheter. Utredningen förordar därför att arbetet med att ge ut August Strindbergs Samlade Verk får fortsätta enligt nuvarande riktlinjer.

Författarverkstäder/bokmaskiner

Delposten inom utgivningsstödet till författarverkstäder tillkom 1980/81 såsom närmare beskrivits i bokutredningens rapport LÄS! Såsom där avslutningsvis berörs genomförs f.n. en utbyggnad av bokmaskinsnätet. Förändringen innebär en uppbyggnad av den centrala bokframställningsfunktionen i Stockholm. Övriga bokmaskiner kan därefter med en förhållandevis enkel terminalutrustning anslutas till Stockholmstryckeriet. Regeringen har i juli 1983 beviljat ett engångsanslag på 250 000 kr. för detta ändamål.

Avsikten med denna strukturomvandling är naturligtvis att koncentrera produktionsresurserna och därigenom göra det möjligt att möta det ökande kravet från flera håll i landet på egna bokmaskiner. Genom användandet av förhållandevis billig data-teknik blir det i fortsättningen möjligt att utan ständigt ökande investeringar bygga ut ett landsomfattande nät. Bortsett från

lokalkostnaderna stannar i dag kostnaderna för den nödvändiga utrustningen under 10 000 kr. Enligt kulturrådets beräkningar är det därför möjligt att genomföra denna utbyggnad med oförändrad statsbidragsnivå.

Bokutredningen anser för sin del att den ovan skisserade utvecklingen ur kulturpolitisk synpunkt är synnerligen intressant. Med nuvarande relativt begränsade medelsinsatser sker här en lovvärd utveckling vad gäller möjligheterna att tillfredsställa medborgarnas uttrycksbehov och samtidigt säkerställa en för demokratin nödvändig tryckfrihet. Verksamheten har också väckt internationell uppmärksamhet. Efter svensk förebild — och delvis med svensk organisatorisk medverkan — har bokmaskiner upprättats eller är på väg att upprättas på skilda håll, bl.a. i Kina och nu senast i Afrika.

Bokutredningen föreslår att stödet till författarverkstäder utgår i oförändrad omfattning även i fortsättningen.

En bok för alla

I bokutredningens rapport LÄS! finns en utförlig redogörelse för tillkomsten av Litteraturfrämjandets utgivning av en En bok för alla.

Litteraturfrämjandets verksamhet med En bok för alla regleras f.n. i två skilda ettårsavtal mellan staten och Stiftelsen Litteraturfrämjandet, ett för vuxenböcker och ett för barn- och ungdomsböcker. Avtalen löper ut den 30 juni 1984. I fråga om vuxenböcker har riksdagen tidigare beslutat om en utgivning i permanenta former, varför det ankommer på regeringen att i avtal reglera den fortsatta verksamheten. Vad gäller avtalet avseende barn- och ungdomsböcker föreslås i budgetpropositionen 1984 att riksdagen bemyndigar regeringen att träffa ett tvåårsavtal med stiftelsen.

Den långsiktiga inriktningen av verksamheten — såväl för vuxna som för barn- och ungdom — bör enligt regeringens mening behandlas i samband med regeringens ställningstagande i anledning av folkbiblioteksutredningens och denna utrednings förslag. Med hänsyn till verksamhetens krav på långsiktig planering bör dock ett långsiktigt avtal inte träda i kraft förrän tidigast den 1 juli 1986, dvs. ett år efter riksdagens beslut. Enligt regeringens förslag i budgetpropositionen bör därför staten nu träffa avtal med stiftelsen avseende budgetåren 1984/85 och 1985/86.

För budgetåret 1984/85 föreslår regeringen en besparing av 798 000 kr. I samma proposition föreslås vidare att verksamheten med En bok för alla tillförs de medel som tidigare anslagits under posten Bidrag till läsfrämjande verksamhet bland barn- och ung-

dom. Dessa anslagsmedel — 400 000 kr. — avses möjliggöra större bokinköp till läsfrämjande verksamhet bland barn- och ungdom. Användningen av dessa medel bör givetvis också regleras i avtal.

Av propositionstexten gällande En bok för alla framgår vidare att regeringen har för avsikt att ge kulturrådet i uppdrag att förbereda ovan nämnda långsiktiga avtal. Samtidigt förordas att stiftelsen redan nu prövar möjligheten att förstärka den läsfrämjande inriktningen. Resurser för denna läsfrämjande verksamhet bör kunna frigöras dels genom att antalet titlar minskas något, dels genom inkomstförstärkande och kostnadsänkande åtgärder i övrigt.

Bokutredningen finner att stiftelsens hittillsvarande verksamhet med En bok för alla i stort sett uppfyller riksdagens intentioner, men finner det samtidigt angeläget att framhålla att inriktningen på lässvaga och läsomedvetna grupper förstärks. Utredningen vill understryka att verksamheten med En bok för alla har sitt främsta berättigande om det av regering och riksdag förutsatta läsfrämjande syftet får styra utgivningen. Detta innebär att stiftelsen måste inrikta sig på ett långvarigt och tålmodigt och resurskrävande arbete för att nå fram till de "kulturella glesbygder" som finns på många håll, inte minst i landets storstadsområden.

Det bör emellertid samtidigt konstateras att det urval av boktitlar som genom En bok för allas verksamhet tillförts den svenska bokmarknaden är såväl litterärt värdefulla som väl utvalda med tanke på verksamhetens läsfrämjande inriktning. Detta gäller både vuxenutgivningen och — inte minst — utgivningen för barn- och ungdom.

Utredningen vill vidare framhålla som sin mening att en inriktning på låga bokpriser inte har den omedelbart läsfrämjande verkan som man stundom vill tillskriva den. Det är visserligen sant att ett lågt pris är viktigt men det kan dock ifrågasättas om den nuvarande prisnivån i förhållande till resurserna är ändamålsenlig.

Utredningen har vidare i sina överväganden kommit till den uppfattningen att En bok för alla inom ramen för det titelantal, som den ovan rekommenderade anslagsanvändningen medger, borde ta ett visst ansvar för klassikerutgivningen, såväl svenska som utländska klassiker. Denna slutsats grundas på den övertygelsen att kunskap om och erfarenhet av den klassiska litteraturen i vid mening är av stor betydelse för litteraturintresset. Utredningen finner det således tänkbart att Litteraturfrämjandet inom ramen för En bok för alla tar initiativet till utgivandet av en lättillgänglig och representativ klassikerserie.

Utgivning av lättläst litteratur (LL-böcker)

Handikapputredningen föreslog i sitt betänkande Kultur åt alla (SOU 1976:20) en årlig utgivning av 40 LL-böcker.

I regeringens proposition 1976/77:87 om insatser för handikappades kulturella verksamhet fick LL-utgivningen ökat stöd och det markerades att statligt bidrag även i fortsättningen borde utgå till utgivningen av lättläst litteratur. Utgivningen av böcker med stor stil överfördes däremot till det allmänna litteraturstödet från att tidigare ha varit kopplad till LL-utgivningen.

SÖ:s arbetsgrupp för lättlästa böcker utarbetar f.n. en rapport som skall sammanfatta, analysera och diskutera vad som hänt med LL-utgivningen sedan 1977. I detta arbete har några frågor av vikt för den fortsatta utgivningen uppmärksamats:

Fortfarande är antalet LL-titlar mycket begränsat. Det finns i dag 135 LL-böcker. Jämfört med de 35 LL-böcker som fanns då kulturpropositionen skrevs 1977 är det givetvis en betydelsefull ökning. Ser man till de varierande behov av LL-böcker som läsarna i likhet med alla bokläsare har, är urvalet fortfarande alltför litet.

Under de senaste åren har anslaget medgivit en årlig utgivning av i genomsnitt 15 LL-böcker. Samtidigt har kostnaderna för utgivningen ökat. Ett oförändrat anslag till denna utgivning kommer därför på sikt att innebära en minskad utgivningsnivå.

Litteraturstödet till LL-böckerna är ett stöd i olika led. Det består av tre delar: en utvecklingsdel, en utgivningsdel och en distributionsdel. De olika delarna förutsätter och griper in i varandra, även om tyngdpunkten hittills legat på utvecklingsdelen.

En av utgångspunkterna då LL-utgivningen startade var att böckerna skulle vara billiga. Konsumentens pris skulle helst inte överstiga tio kronor. Produktionsstödet skulle täcka skillnaden mellan det låga priset och bokens faktiska pris. LL-böckerna är fortfarande billiga böcker för konsumenten, även om f-priset i dag ofta ligger mellan 20 och 30 kr.

Under 1983 har det fattats beslut om produktionsstöd till ca 20 LL-böcker. Stödbeloppet per bok varierar mellan 25 000 kr. och 135 000 kr. Det genomsnittliga produktionsstödet ligger f.n. på ca 55 000 kr. Böckerna trycks i en upplaga om mellan 2 000 och 5 000 exemplar.

Förlagen har hittills inte i nämnvärd omfattning marknadsfört denna typ av litteratur. De har vidare endast i undantagsfall tagit med dem i sin allmänna informationsverksamhet, i kataloger etc.

Biblioteken är den betydelsefulla kanalen för LL-böcker. 1980 köpte biblioteken i genomsnitt 1 400 exemplar av varje LL-titel. Att biblioteken spelar en viktig roll i arbetet med LL-böckerna

hänger ihop med dels att biblioteken byggt upp en organisation för sin uppsökande verksamhet även bland grupper av LL-läsare, dels att svaga läsare inte spontant söker sig till böcker. Förmedlare av böckerna är således en förutsättning för att böckerna skall nå läsarna.

Den hittillsvarande direktförsäljningen till LL-läsare genom bokhandeln har varit kommersiellt försumbar men viktig ur opinionssynpunkt.

Eftersom LL-böckerna säljer långsamt och över en lång tidsperiod är en lagerhållning under lång tid nödvändig. Den av LL-gruppen i dag föreskrivna tiden om tre års lagerhållning är enligt utredningens uppfattning alltför kort.

SÖ:s arbetsgrupp arbetar på olika sätt med att få fram nya former/modeller för att informera om och nå ut till de avsedda läsarna med LL-böckerna. Meningen är att dessa nya modeller skall prövas ut i samarbete med de förlag som medverkar i LL-utgivningen. Förlagen inser också att deras mera traditionella marknadsföringsmodell inte är anpassad till denna utgivning.

Arbetsgruppen prövar således vad som för andra grupper redan är beprövade distributionsformer: postorderförsäljning, försök med bokombud, särskilt informationsmaterial, författarböcker, utställningar m.m.

Bokutredningen anser att den förhållandevis kostnadskrävande produktion det här är fråga om bör motsvaras av ett mot kostnaderna svarande utnyttjande. Kvar står de problem som rör distributionen, där varken förlag, bokhandel eller organisationer ännu infriat ställda förhoppningar. Dessa problem måste ges en adekvat lösning. Utredningen föreslår att verksamheten drivs i samma omfattning som hittills till dess att distributionen får en mer effektiv utformning.

Böcker med stor stil

Målgrupp för denna utgivning är främst synsvaga (en växande grupp med tanke på åldersfördelningen), CP-skadade och personer med allmänna lässvårigheter. Målgruppens storlek är svår att beräkna.

Inom de olika stödordningarna finns möjlighet att söka tillägg för storstilsutgåvor. En sådan utgivning kan också ske inom stödet för särskilt kostnadskrävande utgivning. Bokutredningen kan konstatera att förlagen hittills praktiskt taget avstått från att söka stöd för denna särskilda typ av utgivning. En anledning kan vara att en storstilsutgåva, som således också är avsedd för den icke synsvaga läsekretsen, blir relativt omfångsrik och därmed dyrare att distribuera och lagerhålla. Samtidigt kan det antas att

en storstilsutgåva kan väcka ett visst köpmotstånd hos den vanliga bokkonsumenten.

Eftersom lagerkostnaden per titel för storstilböcker är betydligt högre än för övrig utgivning har emellertid den tanken framförts att ett särskilt statligt lagerstöd skulle kunna stimulera till utgivning av denna typ av verk. För att få åsyftad verkan bör enligt utredningens mening ett sådant stöd inte enbart grundas på lagerkostnaden, utan också beakta de särskilda kostnader som uppkommer i övriga framställningsled.

I praktiken förekommer f.n. ingen utgivning av storstilböcker i Sverige. LL-gruppen har under en kort period gett ut böcker med stor stil. Bonniers m.fl. förlag har tidigare gett ut vissa titlar. Chivers och Crossdruckverlag i Holland säljer storstilböcker genom sambindningen. På initiativ från SAB:s specialgrupp för uppsökande biblioteksverksamhet har det bildats en arbetsgrupp som bl.a. har till uppgift att arbeta med dessa frågor. F.n. diskuteras en försäljning via sambindningen av nyutkommen svensk litteratur. Detta skulle möjliggöras om något förlag som använder sig av datasättning kunde intresseras för att delta i en samtidig tryckning av en storstilsupplaga på direkt beställning av biblioteken i sambindningen.

Hur angeläget det än är att människor med synsvårigheter bereds tillgång till litteraturen, måste bokutredningen samtidigt konstatera att tillgången på särskilda storstilböcker sannolikt alltid kommer att vara marginell i jämförelse med den totala bokutgivningen. Detta betyder i sak att om samhället satsar alla resurser på att bereda synsvaga tillgång till litteratur i storstilutgivning, kommer man att hänvisa dessa människor till ett, i jämförelse med den vanlige läsarens valmöjligheter, synnerligen begränsat urval.

Det är i detta sammanhang nödvändigt att också uppmärksamma utgivningen av talböcker och talfonogram. Denna utgivning har till icke obetydlig del samma målgrupp som utgivningen av storstilböcker. Därutöver tillkommer naturligtvis den grupp läsare som på grund av gravt synhandikapp inte kan tillägna sig en tryckt text. Utgivningen av talböcker, som ursprungligen tillkom som ett komplement till utgivningen av punktskriftsböcker, har således på senare år fått en breddad användning och ingår numera som en väsentlig del i det litteraturutbud som står berörda grupper till buds.

Det är emellertid svårt att någorlunda ange den nuvarande utgivningens omfattning. Talboks- och punktskriftsbiblioteket (TPB), som svarar för huvuddelen av talboksutgivningen, har sedan år 1955 givit ut sammanlagt ca 15 000 titlar. År 1980 gav TPB ut ca 1 100 titlar. Av dessa var omkring 200 inläsningar av

äldre litteratur, 250 titlar var barn- och ungdomslitteratur och resterande 650 titlar vuxenlitteratur.

Med tanke på den utvidgade användning som talböckerna har fått utöver den ursprungliga målgruppen, finns det kanske anledning att överväga om inte utgivningen av storstilsböcker skulle kunna kompletteras genom ett lämpligt läshjälpmedel. Möjligen skulle utvecklandet av ett sådant hjälpmedel, i varje fall på längre sikt, kunna erbjuda en framkomlig väg.

Svensk litteratur i utlandet

Bokutredningen har i sin rapport LÄS! redogjort för försöksverksamheten med stöd till presentation av svensk litteratur i utlandet.

I samråd med Svenska institutet har kulturrådet utvärderat försöksverksamheten och föreslagit att stöd till den svenska litteraturen utomlands i fortsättningen skall utgå i form av stödköp av översatt svenskt verk. Bokutredningen har i sitt remissyttrande tillstyrkt förslaget till en stödköpsordning för översatt svensk litteratur. I budgetpropositionen 1984 framhåller föredraganden att frågan om presentationsstödet framtida utformning bör anses för att behandlas i samband med regeringens ställningstaganden till den samlade statliga litteraturpolitiken våren 1985. För att upprätthålla verksamheten under budgetåret 1984/85 föreslår regeringen att kulturrådet vid behov får omfördela ett belopp av högst 100 000 kr. från utgivningsstödet för att användas enligt nu gällande regler.

Utgivning av populärvetenskaplig litteratur

Som framgår av LÄS! fick forskningsrådsnämnden (FRN) 1980 ansvaret för en försöksverksamhet med syftet att utveckla stödformer för den populärvetenskapliga utgivningen i Sverige.

Stipendier har utdelats till främst forskare att själva skriva populärvetenskapliga böcker. Vidare har FRN initierat en bokserie, Forskningens frontlinjer. Försöken med stipendier och bokserie anses vara de mest framgångsrika satsningar nämnden gjort inom ramen för försöksverksamheten. Nämnden avser att innevarande år utvärdera verksamheten med stöd till utgivning av populärvetenskaplig litteratur.

9.5 Ett nytt uppslagsverk

9.5.1 Bakgrund

Under de senaste 25 åren har tillgången på större aktuella uppslagsverk på svenska kraftigt försämrats. Litteraturutredningen föreslog i sitt slutbetänkande (SOU 1974:5) Boken att statsmakterna skulle låta utreda de problem som är förknippade med utgivningen av en statssubventionerad encyklopedi. En i Sverige koncipierad och redigerad nationalencyklopedi motiverades enligt utredningen av ett starkt allmänintresse. Man förutsatte därvid att verket skulle få ett relativt lågt pris. Behovet av ett stort uppslagsverk vitsordades allmänt bland remissinstanserna.

I enlighet med förslag i prop. 1975:20 om den statliga kulturpolitiken 2 uttalade riksdagen att en arbetsgrupp borde tillsättas för att utreda frågan. I slutet av år 1977 tillsattes en särskild utredning, uppslagsverkskommittén.

Uppslagsverkskommitténs betänkande (SOU 1980:26) Mot bättre vetande jämte remissyttranden och andra skrivelser har överlämnats till bokutredningen för att beaktas i utredningsarbetet. I direktiven instämmer dåvarande utbildningsministern i bedömningen att det finns ett stort informations- och kulturpolitiskt motiverat behov av ett nytt stort svenskt uppslagsverk, men framhåller också att det av kommittén framlagda förslaget är orealistiskt i gällande statsfinansiella läge. Det bör därför helt ankomma på förlagsbranschen att avgöra om man själv kan ta det ekonomiska ansvaret. Däremot kan det enligt direktiven finnas skäl för vissa statliga s.k. immateriella stödåtgärder i enlighet med uppslagsverkskommitténs förslag.

Uppslagsverksfrågan har nyligen behandlats i en promemoria av statens kulturråd. I denna har bakgrund och dagsläge sammanfattats.

9.5.2 Uppslagsverkskommittén

Uppslagsverkskommittén framhöll i sitt betänkande att det från utbildnings- och kulturpolitisk synpunkt måste anses ytterst viktigt att ett nytt stort svenskt uppslagsverk kommer till stånd. Ett sådant verk är ett grundläggande hjälpmedel i informationsförsörjningen med ett brett användningsområde inom utbildning, bibliotek, massmedier och för enskilda konsumenter.

Kommittén avvisade av praktiska och ekonomiska skäl tanken på att bygga upp en särskild statlig uppslagsboksredaktion. Ett nytt stort verk borde produceras inom den existerande förlagsverksamheten, där den grundläggande kompetensen finns. Enligt

kommitténs bedömning fanns det dock inte längre några svenska förlag med tillräckliga redaktionella resurser och som var beredda att ensamma ta den ekonomiska risk som utgivning av ett stort uppslagsverk skulle innebära.

Kommittén föreslog därför att staten skulle ta ett initiativ genom att inbjuda förlagen till anbudsförhandlingar om ett stort uppslagsverk. Staten skulle företrädas av en särskild förhandlingsdelegation med direktiv från regeringen. Delegationens huvuduppgift skulle vara att nå fram till ett avtal som säkerställer utgivningen av ett stort uppslagsverk på för staten acceptabla villkor.

Enligt kommittén behövdes en kombination av ekonomiskt och s.k. immateriellt stöd. Stödformerna och stödets omfattning skulle närmare avgöras efter de föreslagna förhandlingarna.

Det betonades särskilt att ett nytt stort uppslagsverk av såväl kulturpolitiska som ekonomiska skäl måste kunna marknadsföras under en längre tid. En sådan långsiktig försäljning skulle dock, framhölls det, försvåras om utgivaren inte hade möjlighet att hålla ett fast konsumentpris på verket. Man ansåg därför att — såsom en form av immateriellt stöd — möjligheten till dispens från bruttoprisförbudet skulle prövas för ett nytt stort uppslagsverk.

9.5.3 Remissynpunkter

Kommitténs olika förslag fick ett blandat mottagande av remissopinionen. Flertalet instanser anslöt sig till kommitténs grundtanke att ett nytt stort svenskt uppslagsverk vore av stor kultur- och utbildningspolitisk betydelse. Flera, bl.a. Svenska kommunförbundet, UHÅ och SÖ, betonade det stora behovet inom skolan och den högre utbildningen liksom hos folkbiblioteken.

Några instanser, statens institut för läromedelsinformation (SIL) och Tekniska litteratursällskapet, ansåg däremot att betänkandet kännetecknades av en övertro på stora uppslagsverk, och hävdade att tendensen i stället är att behovet av fackverk och speciallitteratur blir alltmer påtagligt.

SACO/SR, kulturrådet och Svenska bokförläggareföreningen framhöll att marknadsförutsättningarna och avsättningsmöjligheterna för ett nytt stort uppslagsverk är osäkra. Det vore, hävdade man, ytterligt svårt att sälja ett stort verk med det höga pris det skulle betinga i den erforderliga upplagan. SACO/SR ansåg att ett ekonomiskt stöd i nödvändig storlek negativt skulle påverka annan kulturverksamhet.

I frågan om stödformer ansåg Bokförläggareföreningen, som i huvudsak tillstyrkte kommitténs förslag, att verket skulle kräva

ett betydande statligt stöd av såväl immateriellt som ekonomiskt slag. Föreningen instämde i att möjligheten till dispens från bruttoprisförbudet borde prövas. NO tog inte ställning till olika stödformer, men påpekade att om staten beslutar sig för att initiera och stödja utgivningen av ett stort uppslagsverk måste detta sägas ge uttryck för ett sådant kulturpolitiskt intresse att dispens sannolikt skulle beviljas.

Med hänsyn till de speciella omständigheter som förelåg ansåg marknadsdomstolen att kommitténs förslag vad gäller prövning av dispens från bruttoprisförbudet inte borde avvisas, men att frågan inte kunde prövas förrän ett konkret projekt föreligger.

9.5.4 Behov av nytt uppslagsverk

Såväl uppslagsverkskommittén som kulturrådet har fastslagit att ett nytt stort uppslagsverk behövs

- som undervisningsmaterial och hjälpmedel i skolan,
- för bibliotekens referensarbete,
- som ett instrument inom den högre utbildningen och forskningen,
- för enskilda konsumenter för privat bruk; som ett medel att orientera sig i kunskapsmassan och att stilla sin nyfikenhet och vetgirighet inom olika kunskapsområden samt
- som bas för en kvalificerad utgivning av referensverk, i första hand specialuppslagsverk inom olika bristområden.

Kulturrådet formulerar i sin promemoria med utgångspunkt i kommitténs förslag några grundläggande krav avseende omfång, utformning och kvalitet, som bör ställas på en svensk nationalencyklopedi. Man har därvid funnit det självklart att en ny svensk nationalencyklopedi skall publiceras i bokform. Nya medier som teledata och videoskiva kan inte — och kommer med all sannolikhet inte att kunna — erbjuda den överblick och åskådlighet som boken ger. De torde dessutom inte inom överskådlig framtid kunna nå en sådan spridning och utveckling att de blir fysiskt och reellt tillgängliga för en större allmänhet.

9.5.5 Kostnadsberäkning

De totala fasta kostnaderna för att framställa ett stort svenskt uppslagsverk med totalt ca 12 000 sidor (18 band) har av kulturrådet uppskattats till ca 50 milj.kr. i 1983 års penningvärde. Den rörliga produktionskostnaden uppskattas till 1 000 kr. per ex. En första upplaga på 50 000 ex. skulle således kosta förlaget 100 milj.kr. i framställning.

Därtill kommer indirekta kostnader såsom lager och distribution, marknadsföring och reklam och — inte minst — räntekostnader. Dessa kostnader kan uppskattas till ca 70 milj. kr. för en upplaga på 50 000 ex. Därmed skulle utgivarens totala kostnader — exkl. avkastning på kapitalet — bli 170 milj.kr.

Detta innebär t.ex. att man måste sälja 37 500 ex. (75 %) av upplagan på 50 000 ex. till ett f-pris på ca 4 500 kr. för att projektet skall gå ihop. Detta motsvarar ett konsumentpris inkl. moms på ca 9 900 kr. eller 550 kr. per band.

Som jämförelse kan nämnas att vid en upplaga på 100 000 ex. måste med motsvarande kalkyl 75 000 ex. säljas till ett f-pris på ca 3 500 kr. Detta motsvarar ett konsumentpris inkl. moms på ca 7 500 kr. (415 kr. per band).

9.5.6 Stödbehov och stödformer

På grund av projektets kostnadskrävande och riskfyllda karaktär torde det stå helt klart att inget förlag eller grupp av förlag är beredda att starta utgivningen av en ny svensk nationalencyklopedi utan att vara förvissade om någon form av ekonomiskt stöd.

En utgångspunkt bör enligt kulturrådets PM vara att man bygger utgivningen på de resurser som finns i den existerande förlagsbranschen. Denna uppfattning delas av bokutredningen. Detta är i första hand motiverat av ekonomiska skäl. De redaktioner som gav ut de äldre encyklopedierna är visserligen skingrade, men det finns i dag — vid sidan av traditionell fackboksutgivning — en ökad utgivning av referensverk och andra större verk och därmed också en viss återuppbyggnad av resurser och kompetens på området.

Det är omöjligt att i förväg peka ut en lämplig stödform. Man bör enligt bokutredningens mening och som kulturrådet diskuterar i sin PM finna en kombination av stödformer som tar hänsyn till projektets mångsidighet och varaktighet. Ett sådant stöd kan sättas in under olika skeden för att bättre följa kostnads/intäktsbilden och för att verka under en längre period.

Distributionsfrågan måste också beröras. Ovanstående resonemang och kalkyl bygger på förutsättningen att utgivaren kan bedriva en långsiktig försäljning i olika kanaler. Möjligheten att få dispens från bruttoprisförbudet för utgivningen av en ny svensk nationalencyklopedi måste därför prövas.

9.5.7 Kulturrådets initiativ

I syfte att framställa en svensk nationalencyklopedi inbjöd kulturrådet till ett möte i december 1983 ett antal representanter för

olika intressenter, i första hand olika forskningsråd och akademier. Mötet diskuterade hur arbetet med att framställa ett nationalverk skulle organiseras liksom vilka finansieringsmöjligheter som står till buds. Resultatet av detta möte var så positivt att kulturrådet beslutade att gå vidare med att få olika samhällsintressenter att bidra till finansieringen av nationalverket.

Kulturrådet har i skrivelse 1984-02-24 vänt sig till 23 institutioner inom forskning, utbildning, informationsförsörjning och kulturliv med en ansökan om ekonomiskt stöd till finansiering av och medverkan i projektet för en ny svensk nationalencyklopedi. Om denna ansökan från rådet möter allmänt positivt gensvar avser kulturrådet att i nästa steg göra en framställning till utbildningsdepartementet om regeringens medverkan i finansieringen av projektet. Om erforderliga medel erhålls avser intressenterna i projektet att inleda anbudsförhandlingar med förlagen.

Enligt bokutredningens mening motiveras tillkomsten av ett nytt uppslagsverk såväl av allmänskulturella skäl som av ett väl dokumenterat behov inom utbildningssektorn. Frågan om ett nytt tillräckligt omfattande svenskt uppslagsverk utgör därmed en fråga vars lösning bör ges hög prioritet. Det förefaller vidare lämpligt att den samordning av resurser som krävs för att detta omfattande projekt skall kunna genomföras bör åvila ett statligt organ. Statens kulturråd har för övrigt redan, som ovan nämnts, tagit ett initiativ för att åstadkomma den nödvändiga ekonomiska grundvalen. Om kulturrådet lyckas genomföra sina planer finner utredningen det naturligt att rådet också ges i uppdrag att fortsätta arbetet med att möjliggöra utgivningen av ett svenskt uppslagsverk.

Ifråga om fast pris eller ej för det planerade uppslagsverket finner utredningen, med hänvisning till NO:s och marknadsdomstolens remissyttranden, det rimligt med dispens från bruttoprisförbudet vid försäljning av en så speciell utgivning som det här är fråga om. En dispensansökan bör också sannolikt kunna beviljas. I övrigt menar utredningen att dispens från bruttoprisförbudet bör prövas först sedan pågående planer tagit mer konkret form. En sådan prövning åvilar i första hand de konkurrensrättsliga organen. Praxis i dispensärenden kan självfallet, som marknadsdomstolen framhåller i sitt yttrande, påverkas genom uttalanden av lagstiftaren i samband med ändring i konkurrenslagstiftningens bruttoprisregler.

9.6 Kreditgarantier till bokförlag

I bokutredningens rapport LÄS! redogjorde utredningen för nuvarande förutsättningar för statliga kreditgarantier till bokförlag.

Kreditgaranti kan lämnas för att stödja mindre bokförlag och för att göra det möjligt att etablera nya förlag (SFS 1978:490). Vid beviljandet av kreditgaranti skall en rad behov beaktas, såsom att främja tillkomsten av olika förlagstyper och etableringen av regionala förlag, att underlätta bokutgivning på eget förlag och att förbättra de språkliga minoriteternas villkor i förlagshänseende.

För budgetåret 1983/84 får statens industriverk (SIND) bevilja kreditgarantier intill ett belopp av 2 milj.kr. Garantilånet får avse högst 75 procent av lånebehovet. Om synnerliga skäl föreligger kan regeringen bevilja garanti för hela lånebehovet. SIND beslutar om garantiåtaganden upp till 500 000 kr. Regeringen beslutar om åtaganden därutöver. SIND skall i garantiärenden samråda med statens kulturråd.

I sin utvärdering konstaterar 1980 års bokbranschutredning (Ds U 1981:5) att det stora antalet nystartade förlag bidragit till ett rikare och mer varierat litteraturutbud.

Bokbranschutredningens förslag och remissyttrandena har överlämnats till 1982 års bokutredning för att beaktas i det fortsatta arbetet.

Bokbranschutredningen anför bl.a. betydelsen av att stödja utvecklingsbara småföretag i förlagsbranschen. Den samlade yrkeskunskap som finns hos dessa förlag är för landet en viktig kulturtillgång. Detta betyder att samhället måste vara berett till ett visst risktagande, dock med den reservationen att staten efter motiverade stödinsatser inte kan ta ansvaret för förlag som fortgående uppvisar en negativ utveckling.

Bokbranschutredningen avvisar således tanken på annat fortlöpande stöd till förlagsverksamheten än det som samhället ger via utgivningsstödet. Detta stöd är prestationsinriktat, dvs. de förlag som svarar för en kvalitetsmässigt god utgivning tillförs via utgivningsstödet statsmedel för denna verksamhet. I övrigt menar utredningen dock att det är nödvändigt att kräva att förlagen svarar för sin egen finansiering. Därav följer att kreditgaranti endast får lämnas till förlag som bedöms kunna förränta och amortera lånet.

Med tillvaratagande av den nuvarande kreditgarantins positiva effekter bör man enligt bokbranschutredningen genomföra vissa ändringar för att underlätta de mindre förlagens långsiktiga kapitalförsörjning. En möjlighet bör införas till garantier för lån som är amorteringsfria under högst tre år.

Enligt nuvarande bestämmelser får kreditgarantin avse högst

75 procent av lånebehovet. Om synnerliga skäl föreligger får emellertid garantin efter beslut av regeringen avse hela lånebehovet.

Bokbranschutredningen framhåller emellertid att för seriösa lånesökanden utan särskilda förbindelser kan det visa sig svårt att på grundval av detta reducerade statliga garantiåtagande erhålla lån. I de fall då en sökande kan ställa säkerhet görs också bankens kreditprövning regelmässigt med andra utgångspunkter än förlagsekonomiska. Nyetablering av förlagsverksamhet försvåras däremot för personer som saknar inteckningsbara tillgångar.

Av dessa skäl föreslog bokbranschutredningen att garantigivaren från fall till fall skulle ha möjlighet att avgöra om hela kapitalbehovet skulle tillgodoses med statlig garanti.

Bokbranschutredningen uppmärksammade vidare att nuvarande ordning vid behandling av ansökningar om statlig garanti för förlagsverksamhet lider av vissa svagheter. Det förhållandet att kulturrådet på remiss från SIND först tillstyrker eller avstyrker enbart på grundval av kulturpolitiska överväganden och SIND därefter, i fall av tillstyrkt ansökan, fortsätter sin prövning och slutligen avgör ärendena på företagsekonomisk grundval, leder till att ingen egentlig sammanvägning av ekonomiskt och kulturpolitiskt ställningstagande kommer till stånd. I enkla och entydiga fall saknar naturligtvis denna dubbelhet i handläggningen betydelse, medan den däremot i sådana fall som kännetecknas av t.ex. en kulturpolitiskt stark utgivning kombinerad med en påfallande svag ekonomi kan leda till svårigheter.

Förutsättningarna för en korrekt sammanvägning av kulturpolitiska och ekonomiska bedömningsgrunder med två myndigheter var för sig inblandade i verksamheten är emellertid mindre goda. Bokbranschutredningen kom därför till den uppfattningen att en särskild statlig nämnd utsedd av regeringen borde inrättas för uppgiften. En sådan nämnd, förslagsvis kallad förlagsgarantinämnden, kan ges en för garantiärenden lämplig sammansättning. Den bör ledas av en opartisk ämbetsman och innehålla personer med kunskaper och erfarenhet av förlagsekonomi, kulturfrågor och litteratur.

För att handlägga kreditgarantiärendena åtgår f.n. högst ca 1/3 personår vid SIND samt obetydliga resurser vid kulturrådet. Den av utredningen föreslagna nämnden medför inte behov av någon egen kansliorganisation. Behovet av beredningsresurser, sammanträdeslokaler etc. bör lösas genom att dessa uppgifter läggs på presstödsnämndens kansli. Vid nämnden handläggs redan nu frågor av liknande karaktär. För detta ändamål behövs ingen personalförstärkning vid kansliet. Förlagsgarantinämnden medför således ej någon merkostnad för statsverket.

Regeringen beslutar f.n. ifråga om garantiåtaganden som medför att staten för en och samma låntagare ikläder sig ansvar för belopp över 500 000 kr. samt då garanti för hela lånebehovet beviljas.

Det är viktigt framhåller bokbranschutredningen att den föreslagna nämnden ges tillfälle att samlat prioritera ansökningar om statlig kreditgaranti till förlag inom de ramar som kan ställas till förfogande. Följaktligen bör det slutliga ansvaret för kreditgarantier oavsett beloppets storlek och även i fall då hela lånebehovet tillgodoses helt vila på nämnden. I likhet med myndigheter med motsvarande uppgifter, t.ex. presstödsnämnden, konstnärsnämnden etc., bör denna nämnds beslut ej kunna överklagas. Så är också i dag fallet med SIND:s beslut i ärenden om förlagskreditgarantier.

Utredningens förslag om ändrade bestämmelser tillstyrks av bl.a. kulturrådet, branschorganisationerna och författarna. Förslaget om en särskild förlagsgarantinämnd får också ett positivt mottagande. Endast riksrevisionsverket (RRV) avstyrker.

RRV avstyrker utredningens förslag om att kunna bevilja amorteringsfrihet under högst tre år, eftersom detta förslag kan innebära ett större statligt engagemang och ett större risktagande än vad som är motiverat med hänsyn till problemets omfattning.

Beträffande utredningens förslag om en särskild förlagsgarantinämnd anser RRV att det inte övertygande visats att några vinster, vare sig handläggningsmässigt eller ekonomiskt, uppstår genom att inrätta en ny nämnd. RRV säger sig erfarenhetsmässigt veta att kostnader uppstår vid inrättandet av nya myndigheter även om dessa administrativt betjänas av en annan myndighet.

1982 års bokutredning har vid sin prövning av de statliga kreditgarantierna inte funnit anledning att ifrågasätta bokbranschutredningens analys eller frångå de förslag som denna utredning framfört i frågan. Bokutredningen föreslår alltså att det av bokbranschutredningen lagda förslaget genomförs.

9.7 Finskspråkig litteratur i Sverige

Invandrarnas möjligheter att upprätthålla sitt eget språk och en levande kontakt med sitt hemlands kultur och samhällsliv beror i hög grad på tillgången till litteratur på det egna modersmålet — modern skönlitteratur, aktuell facklitteratur, barn- och ungdomsböcker och tidskrifter.

De finska invandrarna i Sverige borde i detta avseende ha bättre förutsättningar, genom närheten till hemlandet och genom det utvecklade samarbete som finns mellan de nordiska länderna, än vad många andra invandrargrupper har. Ändå tvingas man konstatera att mycket återstår att göra innan man kan säga att de finska invandrarna har möjlighet att följa bokutgivningen på finska i svenska bokhandlar och folkbibliotek.

9.7.1 Finska böcker i svensk bokhandel

Vi har i dag inte tillräckliga kunskaper om den totala försäljningen av finska böcker i Sverige. Försäljning i mer betydande omfattning sker genom Bibliotekstjänst och importföretaget Nordisk bokimport till folk- och skolbiblioteken. Läromedel köps in i de enskilda kommunerna antingen direkt från ursprungslandet eller indirekt genom fackbokhandel, Kommunsamköp eller annan importör. Språk- och kulturarvsutredningen (SKU) har beräknat att inköpen av hemspråksläromedel för ungdomsskolan 1980 uppgick till minst 5 milj.kr., varav drygt hälften gällde läromedel på finska.

Hemspråkslärarna, de inköpsansvariga inom skolorna och bibliotekarierna vid skol- och folkbiblioteken har emellertid stora svårigheter att hålla sig informerade om den finska bokutgivningen. Vissa förslag till förbättringar ges i SKU:s betänkanden (SOU 1983:57) Olika ursprung — Gemenskap i Sverige och (SOU 1983:58) Kunskap för gemenskap.

De enskilda finskspråkiga invånarna i Sverige har mycket små möjligheter att genom bokhandeln orientera sig om finsk litteratur. I SPK:s undersökning *Handeln med böcker* redovisades antalet fackbokhandlar som sålde skönlitteratur resp. barn- och ungdomslitteratur på invandrar- och minoritetsspråk under hösten 1982. 13 procent av fackbokhandlarna (34 stycken) angav att de sålde skönlitteratur på finska. 9 procent (22 stycken) förde också finska barn- och ungdomsböcker. 16 av dessa fackbokhandlar låg i storstäderna Stockholm, Göteborg, Norrköping, Uppsala och Västerås.

Många orter med stor finsk befolkning saknar utbud av finskspråkig litteratur i sina fackbokhandlar. Av de 41 kommuner som

1982 hade mer än 1 000 finska medborgare saknade 29 fackbokhandel som förde finskspråkig litteratur. Av uppgifterna i SPK-undersökningen framgick inte hur många finska titlar resp. fackbokhandel hade och inte heller kvaliteten på urvalet.

9.7.2 Biblioteken och den finska litteraturen

Sedan 1976 har de flesta kommuner med finsktalande befolkning utökat sitt bestånd av finska böcker och tidskrifter. Jämförelsesiffror från Stockholmsområdet under åren 1976-81 visar utvecklingen i de 17 kommuner som 1981 hade mer än 1 000 finska medborgare. 1976 hade 57 000 finska medborgare i dessa kommuner tillgång till 62 000 finska böcker eller 1,09 volymer per finsk medborgare. 1981 hade bokbeståndet ökat till 145 000 volymer eller 2,4 volymer per medborgare. Standarden kommunerna emellan är dock mycket ojämn. På de flesta bibliotek saknas finskspråkig personal, vilket påverkar bokbeståndens aktualitet och sammansättning samt möjligheten att informera om finsk litteratur och ge allmän biblioteksservice.

Skönlitteratur för vuxna är på de flesta håll överrepresenterad (särskilt översättningar från engelska). Urvalet facklitteratur är ofta ofullständigt och inaktuellt, barnlitteraturen finns inte i tillräcklig omfattning. Bibliografiska hjälpmedel för att kunna orientera sig i det egna landets bokutgivning saknas ofta helt. De finsktalande har i själva verket mycket små möjligheter att med hjälp av bibliotekens informationstjänst och böcker på finska utveckla sig i sitt arbete eller t.ex. klara en kurs inom vuxenutbildningen.

Inköpskällorna för de svenska biblioteken är Bibliotekstjänst och Nordisk bokimport. Ytterst få bibliotek köper finsk litteratur genom bokhandeln. Några få större bibliotek har kontakt med bokhandel i Finland, bl.a. Akademiska bokhandeln i Helsingfors.

9.7.3 Kartläggning

Problemen med den finskspråkiga litteraturens tillgänglighet i Sverige har diskuterats under många år, inte minst inom ramen för det nordiska samarbetet. De har också aktualiserats i samband med det Nordiska litteraturåret 1983/84 som arrangerats av Föreningen Norden.

I Finland har Finlands biblioteksförening sedan 1981 en arbetsgrupp för att främja biblioteksservicen för sverigefinnarna. Detta har bl.a. lett till att man i Göteborgs och Bohus län tillsatte en finsk litteraturkonsulent under en månad hösten 1983 för att

informera om modern finsk litteratur bland sverigefinnar, lärare och bibliotekarier. Behovet av sakkunnig information om den finska bokutgivningen visade sig var oerhört stort.

Bokutredningen anser att kunskaperna om tillgången till finsk litteratur är otillräckliga både när det gäller bokhandeln och andra försäljningskanaler samt biblioteken. Behovet av en heläckande kartläggning är enligt utredningens mening stort. En sådan undersökning skulle kunna läggas upp på liknande sätt som utredningens tidigare studie av litteraturförmedlingen i tre Dalakommuner. Den skulle kunna utgöra underlag för förbättringar både inom bokhandel och folkbibliotek.

Utredningen föreslår att statens kulturråd får i uppdrag att undersöka sverigefinnarnas tillgång till böcker på det egna modersmålet. Kartläggningen skulle kunna omfatta följande områden.

- 1 Tillgång till böcker och tidskrifter på finska genom bokhandeln, varuhus och andra försäljningsställen.
- 2 De svenska folkbibliotekens bestånd av böcker och tidskrifter på finska.
- 3 Kartläggning av i vilken utsträckning sverigefinnarna är medlemmar i finska bokklubbar och prenumererar på finska tidskrifter.

Den första delstudien skulle kunna genomföras med enkäter till dels bokförsäljare i kommuner med över 1 000 finska medborgare, dels ett urval tidnings- och tidskriftsförsäljare i samma kommuner. I bokhandelsenkäten kan ingå frågor om andelen skönlitteratur, facklitteratur och barn- och ungdomslitteratur i det finska boksortimentet, stickprovsfrågor om aktuella kvalitetstitlar samt uppgift om finsktalande personal inom företaget.

Biblioteksundersökningen bör kunna utgå från den undersökning som gjordes 1976 (Heli Vasara, Undersökning angående biblioteksverksamhet för finsktalande). Denna skulle därmed uppdateras vad beträffar bl.a. bokbestånd på finska, finskspråkig personal samt uppgifter om bibliotekens information på finska. Även denna studie skulle kunna begränsas till ett 40-tal kommuner med stor finsk befolkning och då ytterligare fördjupas med frågor om t.ex. bokbeståndets kvalitet och aktualitet.

Många sverigefinnar köper sina böcker genom finska bokklubbar eller vid besök i hemlandet, men vi saknar uppgifter om omfattningen. I den tredje delstudien skulle bl.a. uppgifter samlas in från samtliga finska bokklubbar.

Det kan tilläggas att olika förslag till lösningar för att förbättra bokhandlarnas möjligheter att lagerföra finskspråkig litteratur

(liksom annan nordisk litteratur) har framförts vid flera nordiska konferenser, i förslag till Nordiska rådet, av statens kulturråd och av språk- och kulturarvsutredningen. Bokutredningen föreslår för sin del att det uppdras åt kulturrådet att särskilt studera frågan om statligt lagerstöd till bokhandlar som säljer och lagerhåller finsk kvalitetslitteratur.

9.8 Litteraturstödet och folkbibliotekens inköp

Frågan om att länka samman det statliga utgivningsstödet och folkbibliotekens inköp har tagits upp i olika sammanhang. I LÄS! redovisas några av de förslag som förts fram. Vid en närmare granskning finner man tre huvudalternativ. För det första finns Norgemodellen. Förlagen levererar ett antal exemplar av varje litteraturstödd titel som motprestation. Dessa exemplar fördelas sedan mellan biblioteken. Ett andra alternativ är ett särskilt anslag till kommunerna för inköp till biblioteken av böcker med litteraturstöd. En tredje linje skulle vara att göra det möjligt för kommunerna att köpa in litteraturstödda böcker med rabatt. Olika variationer kring dessa huvudlinjer har funnits i debatten.

Såväl principiella invändningar som administrativa svårigheter har anförts mot förslagen. Störst intresse, åtminstone från bibliotekshåll, har knutits till möjligheten att göra rabatterade inköp. Detta anses inte inverka negativt på förlagens förväntade försäljning till biblioteken. Däremot skulle bibliotekens inköp av litteraturstödd utgivning stimuleras.

För närvarande slutförs ett försök att stärka bibliotekens inköp av litteraturstödda böcker som närmast ligger i linje med det andra alternativet enligt ovan. Riksdagen anvisade våren 1982 10 milj.kr. för ett *temporärt stöd till folkbibliotekens inköp* av böcker som har getts ut med statligt litteraturstöd (mot. 1981/82:2372, KrU 30 och 31, rskr 360 och 401). Syftet med stödet skulle enligt riksdagsbeslutet vara att "säkerställa att ett brett urval av god litteratur finns tillgängligt runt om i landet — också på de mindre biblioteken".

Det underströks vidare i riksdagsbeslutet att samhället även i ekonomiskt kärvare tider måste garantera att människor har fri tillgång till ett rikt urval av litteratur. Riksdagen förutsatte att bokutredningen i samråd med folkbiblioteksutredningen skulle komma fram med "ett samlat förslag i dessa frågor grundat på en litteraturpolitisk helhetssyn".

Statens kulturråd föreslog efter samråd med bok- och folkbiblioteksutredningarna hur det tillfälliga stödet skulle utformas. I regeringens förordning (KRFS 1983:9) om statsbidrag för inköp av litteratur till lokala folkbibliotek angavs att statsbidraget hade till syfte att bidra till en höjd biblioteksstandard, särskilt på de små folkbiblioteken. Bidraget avsåg att göra det möjligt för kommunerna att bredda sitt urval av kvalitetslitteratur utan att sänka biblioteksstandarden i övrigt.

I kulturrådets föreskrifter för bidraget (KRFS 1983:11) sades vidare att bidraget syftade till att öka spridningen och tillgängligheten av litteratur som fått statligt utgivningsstöd. Bidraget avsåg

inköp av litteraturstödda titlar som getts ut under tiden 1 juli 1978 — 30 juni 1983. Kommunerna skulle få bidrag i förhållande till invånarantal, varvid kommuner med mindre än 30 000 invånare skulle få ett högre belopp per invånare än övriga kommuner.

För att vara bidragsberättigad skulle kommunen redovisa sina inköp av böcker som fått litteraturstöd under 1982/83. Bidraget skulle sedan användas till inköp av litteraturstödda titlar som folkbiblioteket inte tidigare köpt in. När minst 90 procent av samtliga titlar köpts in skulle biblioteket få köpa ytterligare exemplar av tidigare inköpta böcker med litteraturstöd.

Kulturrådet har inom ramen för försöket fått använda en del av de anvisade medlen för särskilda läsrämjande insatser för böcker som får litteraturstöd. Ett mindre belopp fördelades till länsbiblioteken i anslutning till den landsomfattande bibliotekskampanjen i oktober 1983 och några länsbibliotek har därutöver fått bidrag för projekt.

Kulturrådet kommer under hösten 1984 att presentera en utvärdering av hur det särskilda statsbidraget har kunnat utnyttjas av de lokala folkbiblioteken. Redan nu kan det sägas att stödet starkt bidragit till att den litteraturstödda kvalitetsutgivningen uppmärksammas och diskuterats i anslutning till bibliotekens urvals- och inköpsarbete.

Sveriges författarförbund har i mars 1984 lagt fram ett nytt förslag om stöd till folkbibliotekens inköp av böcker. Förslaget syftar till att folkbibliotekens anslag till bokinköp inte ytterligare skall urholkas. För att en kommun skall kunna få del av stödet krävs att kommunen inte minskar sitt bokinköpsanslag under "den egna reala anslagsnivån för förslagsvis budgetåren 1979-83". Författarförbundet beräknar det statliga stödet till 12 milj.kr. i dagens penningvärde.

I nuvarande ekonomiska läge måste det viktigaste från kulturpolitisk synpunkt vara, framhåller Författarförbundet, att förhindra att kommunernas inköp av böcker ytterligare sjunker. Kommunens motprestation för att få del av det statliga stödet skulle därför vara att *inte* minska sina bokinköpsanslag i förhållande till kommunens tidigare bokinköp.

Förslaget tar inte särskild hänsyn till den litteraturstödda utgivningen. Kommunerna skall ha rätt att fritt bestämma vilka titlar de önskar inköpa med hjälp av det statliga stödet. Sannolikt innebär stödet, enligt Författarförbundets bedömning, främst en förstärkning av folkbibliotekens inköp av den mera efterfrågade litteraturen. Själva stödpengarna skulle därmed i ganska ringa grad komma den svårutlånade litteraturen till del. Dock skulle just denna litteratur ha stor fördel av stödordningen, eftersom kravet på motprestation syftar till att förhindra att kommunernas

bokanslag minskar. Förutsatt att kommunerna till övervägande del accepterar stödet kommer anslagen reallt sett att höjas med ca 8 procent. Utan stödordningen är risken stor att index för folkbibliotekens bokinköp de närmaste åren fortsätter att falla med några procent per år. Resultatet av en sådan negativ utveckling skulle förmodligen bli en kraftig minskning av den litteratur som bara intresserar ett fåtal. Den "smala" litteraturen bör enligt Författarförbundet ha allt att vinna på att stödordningen genomförs.

Folkbiblioteksutredningen säger i sitt slutbetänkande att man inte ser det som självklart att folkbiblioteken har ett särskilt ansvar för att tillhandahålla de böcker som har fått statligt litteraturstöd. Eftersom alla bra böcker inte får stöd kan litteraturstödet inte i sig betraktas som ett kriterium i folkbibliotekens urvalsarbete. Folkbiblioteket har naturligtvis ett litteraturpolitiskt ansvar i den meningen att det skall värna om kvalitetslitteraturen, göra denna litteratur tillgänglig och arbeta aktivt för att den skall nå nya läsare. Men, fortsätter folkbiblioteksutredningen, det är den enskilda kommunens mål för verksamheten som måste vara vägledande vid folkbibliotekets val av skönlitteratur.

Material som folkbiblioteksutredningen tagit fram (Skönlitteratur på bibliotek. Stockholm 1983) visar att biblioteken värnar om kvalitetslitteraturen. 80 procent av den inköpta skönlitteraturen under perioden 1977-79 avsåg böcker av litterärt värde — med stor eller liten läsekrets — samt böcker av underhållningskaraktär med god eller tillfredsställande kvalitet. Endast 7 procent avsåg mer eller mindre trivialbetonade böcker.

Bokutredningen vill mot bakgrund av denna redovisning framhålla följande. Det statliga litteraturstödet har sedan det infördes 1975 varit utformat som en selektiv stödform med det uttalade syftet att främja en bred och kvalitativ utgivning i Sverige. Stödet avser den enskilda boktiteln och är således inte ett allmänt stöd till förlagsverksamhet. Men det har bidragit till att både upprätthålla en utgivning med hög kvalitet och motverka en koncentration av utgivningen till ett fåtal förlag.

Den litteraturstödda utgivningen är i hög grad ett kvalitetsurval. Av folkbiblioteksutredningens rapport om skönlitteratur på bibliotek framgår att av ny svensk skönlitteratur med utgivningsstöd var närmare 40 procent böcker av litterärt värde med liten läsekrets, s.k. smala titlar. Ca 20 procent var böcker av litterärt värde med stor eller mycket stor läsekrets och ca 35 procent underhållningslitteratur med god eller tillfredsställande kvalitet. Stödet till skönlitteratur i svensk översättning har en ännu starkare kvalitetsprofil.

Bokutredningen anser i likhet med folkbiblioteksutredningen

att biblioteken har ett ansvar för kvalitetslitteraturen och för att göra denna litteratur tillgänglig för läsarna. De böcker som ges ut med statligt litteraturstöd utgör som framgått själva kärnan i kvalitetsutgivningen. Det måste därför ha sitt särskilda intresse för biblioteken att hålla sig informerade om litteraturstödet och bilda sig en uppfattning om hur stort utrymme dessa titlar skall få vid inköpen.

När utformningen av "10-miljonersstödet" diskuterades framhöll bokutredningen att det var uppenbart att riksdagen avsett att införa ett biblioteks- och litteraturstöd i vidaste mening. Det skulle onekligen ha ett stort värde om samtliga litteraturstödda titlar kunde finnas tillgängliga på åtminstone ett bibliotek i varje kommun i landet. Det rör sig dock om ett kvalitetsurval ur den samlade bokutgivningen om ca 5 000 titlar allmänlitteratur per år i Sverige. Det var emellertid inte möjligt att inom den givna ekonomiska ramen förse varje kommun med ett exemplar av alla titlar.

Utredningen har tidigare pekat på det förhållandet att utgivningsstödet främst är en affär mellan förlagen och statens kulturråd. I sitt urvals- och inköpsarbete har biblioteken inte haft någon omedelbar anledning att fundera över om en viss bok fått litteraturstöd eller inte. I inköpssituationen, ofta flera månader före bokens utgivningsdag, finns det inte heller någon uppgift om detta, eftersom beslut om utgivningsstöd för flertalet titlar fattas efter utgivningen.

För att biblioteken skall kunna ta ett ansvar för den litteraturstödda kvalitetsutgivningen krävs en förstärkt information om hur litteraturstödet fungerar och vad det står för. Bokutredningen föreslår att statens kulturråd får i uppdrag att i samråd med länsbiblioteken pröva nya former för att uppmärksamma den litteraturstödda utgivningen i samband med folkbibliotekens inköp. Som underlag för sina bedömningar skulle biblioteken bl.a. behöva få tillgång till årslistor över den litteraturstödda utgivningen. Önskemål har också framförts om en notering i Seeligs centrallagerkatalog vid samtliga titlar som fått litteraturstöd.

Bokutredningen är däremot inte beredd att föreslå införande av en stödordning som formellt binder samman det statliga litteraturstödet med folkbibliotekens inköp.

Det finns ändå all anledning att understryka bibliotekets stora betydelse för att göra den "smala" kvalitetslitteraturen tillgänglig för läsaren. I många små och medelstora kommuner som helt saknar bokhandel är folkbiblioteket ofta den enda plats där man kan förvänta sig att finna en viss bok. Det visar bl.a. bokutredningens undersökning i Dalarna.

Siffror som sammanställts av kulturrådet i anslutning till "10-

miljonersstödet" visar samtidigt en mycket stor spännvidd mellan kommunerna vad gäller inköp av den litteraturstödda utgivningen. 116 kommuner med mindre än 15 000 invånare köpte i genomsnitt in 44 procent av den litteraturstödda utgivningen andra halvåret 1982, medan 33 kommuner med mer än 50 000 invånare kunde köpa in mellan 87 och 98 procent av utgivningen. Olikheterna var också påtagliga mellan kommuner av samma storlek. Bland 26 kommuner med 8 000 - 10 000 invånare varierade inköpen av litteraturstödda titlar från 8 till 61 procent.

Av SPK-undersökningen framgår vidare att för 27 procent av antalet litteraturstödda titlar budgetåret 1981/82 var biblioteken den viktigaste försäljningskanalen. Detta gällde företrädesvis böcker från små förlag/utgivare. Biblioteksförsäljningens omfattning är många gånger helt avgörande för spridningen av de litterärt värdefulla böcker som ges ut med statligt utgivningsstöd.

9.9 Kommunala bokinköp från lokal bokhandel

Kommunernas roll för att underlätta arbetsvillkoren för bokhandeln har uppmärksammats i olika sammanhang. I prop.1976/77:81 om bokhandelsstöd underströk departementschefen *kommunernas ansvar* för en väl utbyggd och fungerande kulturför-sörjning. På litteratursidan gällde detta kommuninvånarnas möj-ligheter både att låna och att köpa god litteratur. Det framhölls samtidigt som viktigt att de statliga insatser som gjordes för att stödja en viss bokhandel stod i samklang med resp. kommuns intressen.

Med de konkurrensbegränsningar som gällde före 1970 måste den kommunala upphandlingen av skol- och biblioteksböcker i princip ske genom den lokala bokhandeln. Numera är upphandlingen i stor utsträckning centraliserad. Många kommuner väljer att köpa läroböcker direkt från förlag eller från en större bokhandel utanför kommunen. Den lokala bokförsäljningen till folkbiblioteken har minskat avsevärt genom att Bibliotekstjänst AB (Btj) sedan 1972 samordnar uppköp och bindning av biblioteksböcker. För många bokhandlar har bortfallet av skol- och biblioteksleveranser inneburit ett kraftigt avbräck.

Uppgifter från SPK:s undersökning *Handeln med böcker* be-lyser utvecklingen under 1970-talet. Fackbokhandelns försäljningsandel till skolor har minskat från ca 33 procent 1970 till ca 25 procent 1981. Biblioteksförsäljningen har under samma tid minskat från ca 10 procent av fackbokhandelns bokförsäljning till mindre än 5 procent.

Bokutredningen vill mot denna bakgrund i korthet redogöra för reglerna för *kommunal upphandling*. Redogörelsen bygger bl.a. på en promemoria som upprättats inom dåvarande handelsdepartementet och som låg till grund för ett regeringsbeslut (1981-12-03) rörande kommunal upphandling i glesbygdsbutiker.

Kommun- och landstingsförbunden har utarbetat ett upphandlingsreglemente som i sak ansluter sig till den statliga upphandlingsförordningen (1973:600). Reglementet är ett normalförslag till hur den kommunala upphandlingen skall skötas. I varje kommun beslutar kommunfullmäktige om ett reglemente i överensstämmelse med normalförslaget skall antas eller om kommunen skall ha avvikande regler. Avvikelser kan göras bara i den utsträckning som den kommunala kompetensen, fastlagd i kommunallagen, medger. De reglementen som antagits av kommunerna överensstämmer oftast med kommunförbundens normalförslag.

I det kommunala upphandlingsreglementet (3 §) sägs att vid upphandling ”skall myndighet utnyttja förefintliga konkurrens-

möjligheter och även i övrigt iaktta affärsmässighet samt behandla anbud och anbudsgivare objektivt." I anvisningarna sägs vidare att det alltid föreligger skyldighet för den upphandlande myndigheten att undersöka och tillvarata den konkurrens som kan finnas mellan tänkbara leverantörer inom och utom kommunen. Anbudsgivarkretsen skall dock anpassas efter upphandlingens storlek och karaktär. I begreppet affärsmässighet sägs ligga alla de hänsynstaganden som måste göras för att upphandlingen skall bli så ekonomisk och ändamålsenlig som möjligt för myndigheten.

I 15 § upphandlingsreglementet sägs att det anbud skall antas som "med beaktande av samtliga affärsmässigt betingade omständigheter är att anse som förmånligast". Upphandlingen skall bedömas som en affärstransaktion. En sammanvägning av de faktorer som påverkar anbudsprövningen måste dock ske med hänsyn till omständigheterna i varje enskilt fall.

I prop. 1973:73 om riktlinjer för den statliga upphandlingen framhöll departementschefen att det inte var möjligt att entydigt ange vad som bör ligga i begreppet affärsmässighet. Det erbjudna priset behövde inte vara avgörande. Priset borde vägas mot kvalitet, anbudsgivarens förmåga att fullgöra sina åligganden, möjligheten att få god service etc. Ett från strikt affärsmässig synpunkt mindre förmånligt anbud borde icke kunna väljas i syfte att t.ex. främja sysselsättningen.

Även om kommunerna inte formellt är bundna av detta slag av uttalanden, får uttalandet ändå i detta fall tillmätas stor betydelse när det gäller att tolka kommunala upphandlingsbestämmelser som överensstämmer med normalförslaget. I handelsdepartementets PM drar man därför den slutsatsen att man inte kan beakta långsiktiga kommunalekonomiska konsekvenser av typen sysselsättnings- och skattekonsekvenser.

En ändring av reglementet så att kommunalekonomiska hänsyn i vidare mening kan tas skulle alltså innebära ett avsteg från en av de grundläggande principerna för upphandlingen. En ändring som blir generellt tillämplig vid upphandlingen skulle tunna ut affärsmässigheten. Risk finns t.ex. för att kommuner i första hand gör inköp från företag som ligger i den egna kommunen i syfte att bevara sysselsättningstillfällena och skattekraft. Företag som har bättre och billigare varor men ligger i en annan kommun skulle gå miste om beställningar. Från effektivitets-, struktur- och konkurrenssynpunkt kan detta få allvarliga negativa effekter. Något som framstår som en fördel för en enskild kommun kan vara till nackdel sett i ett vidare perspektiv. Till detta kommer att det torde vara svårt för kommunerna att bedöma vad som på lång sikt är kommunalekonomiskt bäst, att ta högre anbud och even-

tuellt rädda vissa arbetstillfällen eller att ta det lägsta anbudet och eventuellt ta på sig t.ex. sociala kostnader. Ändringar i upphandlingsreglerna som skapar ett allmänt utrymme för beaktande av kommunalekonomiska effekter kan därför inte förordas.

Frågan gäller då närmast vilka möjligheter kommunerna allmänt sett har att stödja företag inom ramen för den kommunala kompetensen. Grundläggande är likställighetsprincipen, som innebär att det inte är tillåtet för en kommun att särbehandla vissa kommunmedlemmar annat än på objektiv grund. En kommun får vidare i princip inte ge ekonomiskt stöd till enskilda och kommunerna saknar befogenheter att lämna stöd till ett visst företag. Kommunen får däremot vidta åtgärder för att mera allmänt främja näringslivet i kommunen.

Avgörande för kommunens kompetens är att den kommunala åtgärden tillgodoser ett allmänt, samhälleligt intresse inom kommunen. Kommunen har rätt att göra ekonomiska uppoffringar för att garantera en viss minimistandard på den kommersiella servicen till hushållen. Vid bedömningen bör kommunen ta hänsyn inte bara till intresset av att ett företag även i fortsättningen kan erbjuda medborgarna service utan också till de direkta kostnader för kommunen som en nedläggning kan medföra. Det bör dock framhållas att nyttan för kommunen och dess invånare av att stöd lämnas till t.ex. en butik bör vara påtagligt större än värdet av stödet.

Om förhållandena i ett visst fall är sådana att kommunen får anses ha befogenhet att lämna ett direkt ekonomiskt stöd till ett nedläggningshotat företag, måste kommunen (om kommunens upphandlingsbestämmelser inte hindrar det) också anses ha befogenhet att t.ex. upphandla varor hos företaget, trots att ett annat företag kan erbjuda varor på villkor som från strikt affärsmässig synpunkt är fördelaktigare för kommunen.

Bokutredningen vill för sin del inledningsvis konstatera att anledning saknas att aktualisera ändringar i den kommunala kompetensen eller generella ändringar i de kommunala upphandlingsreglerna. Frågan är i stället här, liksom vid behandlingen inom handelsdepartementet, huruvida kommunerna inom ramen för gällande kompetens och genom begränsade justeringar i upphandlingsreglerna kan hjälpa nedläggningshotade butiker genom den kommunala upphandlingen. Skillnaden är att det nu är fråga om bokhandel.

Bokutredningen gör ingen annan bedömning än handelsdepartementet i de frågor som där behandlades. Frågan blir då om den omständigheten, att det nu handlar om ett annat försörjningsområde, leder till andra slutsatser. Rättsläget är härvidlag

svår fångat, bl.a. då antalet rättsfall som kan belysa saken tycks vara litet.

Utredningen vill dock framhålla att möjligheterna till "upphandlingsstöd" inte direkt kan överföras från livsmedelsområdet till bokområdet. Varorna skiljer sig åt bl.a. genom att geografisk närhet inte har samma betydelse, genom att böcker normalt köps mindre ofta än livsmedel och genom att utvecklade beställningssystem finns för böcker. Nedläggning av en från servicesynpunkt strategiskt belägen dagligvarubutik innebär ökade uppföringar för konsumenterna och kan medföra kostnader för kommunerna för ökad social service, hemsändning av varor m.m. Detta gäller inte vid nedläggning av bokhandel. Om denna typ av stöd alls kan utgå till bokhandeln måste i vart fall strängare kriterier antas gälla för bokhandeln än för dagligvaruhandeln. Vad detta i praktiken innebär för möjligheterna att i vissa lägen använda upphandling som stöd till bokhandeln kan utan närmare utredning svårligen uppskattas.

Bokutredningen vill anknyta till vad som sades i ovannämnda proposition om bokhandelsstöd. Om effekten av bl.a. mistade skolboksleveranser blir försämrade arbetsmöjligheter för bokhandeln eller rent av nedläggning kan det ifrågasättas om kommunens invånare är betjänta av att den egna bokhandeln inte anlitas. Det finns starka skäl för kommunerna att noga väga för- och nackdelar av bokinköp från den lokala bokhandeln.

10 Genomförande och kostnader

1982 års bokutredning har i det föregående redovisat sina överväganden och förslag rörande en statlig politik för litteratur och läsning. Förslagen spänner över ett mycket stort område. Bokutredningen förespråkar en ökad satsning på läsfrämjande insatser bland barn och ungdomar. Utredningen tar vidare ställning mot konkurrensbegränsande ingrepp på bokmarknaden. Ett utvecklingsprogram för bokhandeln läggs fram och utgivningsstöd föreslås utgå i oförändrad omfattning.

I budgetpropositionen 1984 framhåller statsrådet Göransson att han, efter sedvanligt remissförfarande, avser att i en särskild proposition under våren 1985 kunna redovisa regeringens ställningstagande till bokutredningens förslag.

Av utredningsdirektiven framgår att det står bokutredningen fritt att "i sina överväganden och förslag inbegripa en alternativ utformning av de statliga ekonomiska insatser som f.n. förekommer på bokområdet". Utredningens förslag om statliga ekonomiska åtaganden "bör rymmas inom totalt sett oförändrade kostnadsramar".

Bokutredningen, som inledde sitt arbete under senvåren 1982, har haft anledning att räkna med de anslagsramar för statliga insatser för litteratur och läsning som riksdagen beslutade om för budgetåret 1982/83. De kommittédirektiv (Dir 1984:5) som utfärdats för samtliga utredningar, vilka inkom till bokutredningen den 15 mars 1984, innebär inte någon förändring i detta avseende.

Bokutredningens förslag rörande bokhandel (9.3) och bokutgivning (9.4 och 9.6) berör följande anslag och anslagsposter inom litteraturområdet. Anslagen betecknas enligt regleringsbrev (1983-06-09) för budgetåret 1983/84 avseende anslag till massmedier m.m. Utredningens förslag för 1985/86 har beräknats i 1984 års prisnivå.

	Anslag	
	1982/83	1985/86 Förslag
C 10. Litteraturstöd	29 506 000	30 310 000
C 11. Bokhandelsstöd	(2 700 000)	(3 000 000)
1. Distributionsstöd	1 600 000	1 200 000
2. Stöd till kompletteringslager	800 000	—
Ny post. Sortimentsstöd m. m.	—	1 500 000 ¹
3. Utbildningsinsatser	300 000	300 000
C 12. Kreditgarantier till förlag och bokhandel	1 000	1 000
C 13. Lån för investeringar i bokhandel	2 200 000	3 500 000 ²
	34 407 000	36 811 000

¹ Försök under fem år.

² Varav 1 500 000 kr. engångsbelopp under fyra år.

För berörda anslag anvisades sammanlagt 34 407 000 kr. för budgetåret 1982/83, vilket är den ram bokutredningen haft att arbeta inom. Utredningens förslag för budgetåret 1985/86, i 1984 års prisnivå, stannar vid 36 811 000 kr. Detta kan jämföras med att en uppräknig av anslagsramen med den i budgetarbetet tillämpade bidragsomräkningen (3 % om året på anslaget C 10. Litteraturstöd) ger totalsumman 37 142 000 kr. i samma prisnivå.

Bokutredningens förslag om en generell portonedsättning för brevbefordran av böcker (9.3.3) skall ses mot bakgrund av att villkoren för sådan postbefordran försämrats under det att utredningen arbetat, och att därigenom ett kulturpolitiskt motiverat stöd till bokdistributionen dragits in.

I bokutredningens förslag rörande läsning och läsfrämjande (9.1) har det läsfrämjande arbetet för barn och ungdomar i grundskolan fått en framträdande plats (9.1.3). Litteraturundervisningen i grundskolan föreslås därvid i första hand få erforderliga resurser inom ramen för skolanslagen. Vad gäller statliga insatser pekar utredningen särskilt på anslaget Bidrag till driften av grundskolor m.m., anslagsposterna 1. Bas- och förstärkningsresurser m.m. och 5. Bidrag till lokal skolutveckling, samt anslaget Utbildning för undervisningsyrken, anslagsposten Personalutbildning för skolväsendets behov.

Utredningen hänvisar även till folkbiblioteksutredningens förslag i betänkandet (SOU 1984:23) Folkbibliotek i Sverige. Från anslaget Bidrag till folkbibliotek skall lokalt utvecklingsbidrag

kunna utgå även i fortsättningen till resurssvaga kommuner. Vidare föreslås ett särskilt bidrag till kommunerna för inköp av litteratur för läsfrämjande arbete bland barn och ungdom.

Särskilt yttrande

Särskilt yttrande av Bo Martinsson

Undertecknad ledamot av 1982 års bokutredning som ställer sig bakom av utredningen framlagda direkta yrkanden om förslag vill beträffande avsnittet 9.9 "Kommunala bokinköp från lokal bokhandel" avgiva följande särskilda yttrande.

Jag har ej funnit anledning att avgiva reservation, då i avsnittet endast göres allmänna bedömningar och utfärdas allmänna rekommendationer rörande kommunernas upphandlingsverksamhet.

Jag anser det vara värdefullt att i avsnittet redovisats det av kommun- och landstingsförbunden utarbetade upphandlingsreglemente, som i sak ansluter sig till den statliga upphandlingsförordningen. Reglementet är ett normalförslag till hur den kommunala upphandlingen skall skötas. I varje kommun beslutar kommunfullmäktige om ett reglemente i överensstämmelse med normalförslaget skall antas eller om kommunen skall ha avvikande regler. Det uppges i avsnittet att det reglemente som antagits av kommunerna oftast överensstämmer med kommunförbundens normalförslag.

Rent principiellt anser jag att allmänna rekommendationer som utfärdas och som är riktade till kommunerna knappast kan höra hemma i en utredning av denna typ. Några nya pengar ställs genom utredningens förslag inte till kommunernas förfogande och kommunförbundet har heller inte varit representerat i kommittén. Min mening är att det ej funnits skäl för kommittén att utfärda några speciella rekommendationer rörande kommunernas upphandling.

Det förtjänar också omnämnas att efter det att de fria priserna genomförts har på det kommunala området en betydande utveckling ägt rum med många positiva drag. Sålunda har inköpen för skolans räkning kunnat förbilligas genom inköp direkt ifrån förlagen. Även vissa av kommunförbundet upprättade inköpsorgan har varit framgångsrika, när det gäller att ge kommunerna en god

service. På folkbiblioteksområdet har kommunernas inköp från Bibliotekstjänst AB ökat i omfattning och ökningen överstiger i betydande mått nedgången i bokhandels försäljning till folkbiblioteken. Bakgrunden till detta är bl.a. att ingen av Bibliotekstjänsts konkurrenter kunnat tillhandahålla den kvalitet på inbindningen, som folkbiblioteken av naturliga skäl behöver. En rationalisering har också kunnat ske på de olika folkbiblioteken genom att tjänster centralt tillhandahållits från Bibliotekstjänst. Det framstår inte för mig som rimligt, att kommunerna skulle avstå från dessa fördelar för att under kortare eller något längre tid hålla liv i bokhandlar som på grund av landets krympande ekonomi och strukturella näringspolitiska förändringar saknar framtid. Enligt min mening har utredningens majoritet gjort en pressad tolkning av handelsdepartementets promemoria, eftersom det i ytterst få fall kan vara så att nyttan för kommunen och dess invånare kan vara påtagligt större än värdet av det stöd som kan lämnas genom inköp till skola och folkbibliotek.

Statens offentliga utredningar 1984

Kronologisk förteckning

---

1. Sociala aspekter på regional planering. I.
  2. Värdepappersmarknaden. Fi.
  3. Domstolar och eko-brott. Ju.
  4. Långtidsutredningen. LU 84. Huvudrapport. Fi.
  5. Sektorstudier. LU 84. Bilagedel 1. Fi.
  6. Särskilda studier. LU 84. Bilagedel 2. Fi.
  7. Långtidsutredningen. LU 84. Bilagedel 3. Fi.
  8. Näringstillstånd. Ju.
  9. Förslag till lag om Kooperativa föreningar. I.
  10. Kompletterande motståndsformer. Fö.
  11. Rösträtt och medborgarskap. Ju.
  12. Rösträtt och medborgarskap. Bilaga. Ju.
  13. Samordnad narkotikapolitik. S.
  14. RF 10:5. Ju.
  15. Ekonomisk brottslighet i Sverige. Bakgrund, övervägande, åtgärder. Ju.
  16. Förvärv i god tro. Ju.
  17. Sveriges internationella transporter. K.
  18. Arbetsmarknadsstriden I. A.
  19. Arbetsmarknadsstriden II. A.
  20. Datorer och arbetslivets förändring. A.
  21. Förenklad självdeklaration. Fi.
  22. Panträtt. Ju.
  23. Folkbibliotek i Sverige. U.
  24. En bättre information om kemiska produkter. Jo.
  25. Ny konsumentköplag. Ju.
  26. Ny Banklagstiftning. Del 1. Bankrörelselag. Fi.
  27. Ny Banklagstiftning. Del 2. Bankaktiebolagslagen. Fi.
  28. Ny Banklagstiftning. Del 3. Sparbankslag. Fi.
  29. Ny Banklagstiftning. Del 4. Föreningsbankslag. Fi.
  30. LÄS MERA! U.
-

Statens offentliga utredningar 1984

Systematisk förteckning

Justitiedepartementet

Kommissionen mot ekonomisk brottslighet. 1. Domstolar och eko-brott. [3] 2. Näringstillstånd. [8] 3. Ekonomisk brottslighet i Sverige. Bakgrund, övervägande, åtgärder. [15]

1983 års rösträttskommitté. 1. Rösträtt och medborgarskap.

[11] 2. Rösträtt och medborgarskap. Bilaga. [12]

RF 10:5. [14]

Förvärv i god tro. [16]

Panträtt. [22]

Ny konsumentköplag. [25]

Försvarsdepartementet

Kompletterande motståndsformer. [10]

Socialdepartementet

Samordnad narkotikapolitik. [13]

Kommunikationsdepartementet

Sveriges internationella transporter. [17]

Finansdepartementet

Värdepappersmarknaden. [2]

Långtidsutredningen. 1. Långtidsutredningen LU 84. Huvudrapport. [4] 2. Sektorstudier. LU 84. Bilagedel 1. [5] 3. Särskilda studier. LU 84. Bilagedel 2. [6] 4. Långtidsutredningen. LU 84. Bilagedel 3. [7]

Förenklad självdeklaration. [21]

Banklagsutredningen. 1. Ny Banklagstiftning. Del 1. Bankrörelselag. [26] 2. Ny banklagstiftning. Del 2. Bankaktiebolagslagen. [27] 3. Ny banklagstiftning. Del 3. Sparbankslag. [28] 4. Ny banklagstiftning. Del 4. Föreningsbankslag. [29]

[21]

[26]

[27]

[28]

[29]

Utbildningsdepartementet

Folkbibliotek i Sverige. [23]

LÅS MERA! [30]

Jordbruksdepartementet

En bättre information om kemiska produkter. [24]

Arbetsmarknadsdepartementet

Konfliktutredningen. 1. Arbetsmarknadsstriden I. [18] 2. Arbetsmarknadsstriden II. [19]

[19]

Datorer och arbetslivets förändring. [20]

Industridepartementet

Sociala aspekter på regional planering. [1]

Förslag till lag om Kooperativa föreningar. [9]

Systemisk förberedning

Juridisk litteratur

1. Juridisk litteratur
2. Juridisk litteratur
3. Juridisk litteratur
4. Juridisk litteratur
5. Juridisk litteratur

Juridisk litteratur

Juridisk litteratur

Juridisk litteratur

Juridisk litteratur

Juridisk litteratur

Juridisk litteratur

Juridisk litteratur

Juridisk litteratur

Juridisk litteratur

Juridisk litteratur

Juridisk litteratur

Juridisk litteratur

Juridisk litteratur

Juridisk litteratur

Juridisk litteratur

Juridisk litteratur

Juridisk litteratur

Juridisk litteratur

Juridisk litteratur

Juridisk litteratur

Juridisk litteratur

Juridisk litteratur

Juridisk litteratur

Juridisk litteratur

Juridisk litteratur

Juridisk litteratur

Juridisk litteratur

Juridisk litteratur

Juridisk litteratur

Juridisk litteratur

Juridisk litteratur

Juridisk litteratur

Juridisk litteratur

Juridisk litteratur

Juridisk litteratur

Juridisk litteratur

Juridisk litteratur

Juridisk litteratur

Juridisk litteratur

Juridisk litteratur

Juridisk litteratur

Juridisk litteratur

Juridisk litteratur

Juridisk litteratur

Juridisk litteratur

Juridisk litteratur

Juridisk litteratur

Juridisk litteratur

Juridisk litteratur

Juridisk litteratur

Juridisk litteratur

KUNGL. BIBL.
1984-05-10
STOCKHOLM

 Liber
Allmänna Förlaget

ISBN 91-38-08294-2
ISSN 0375-250X